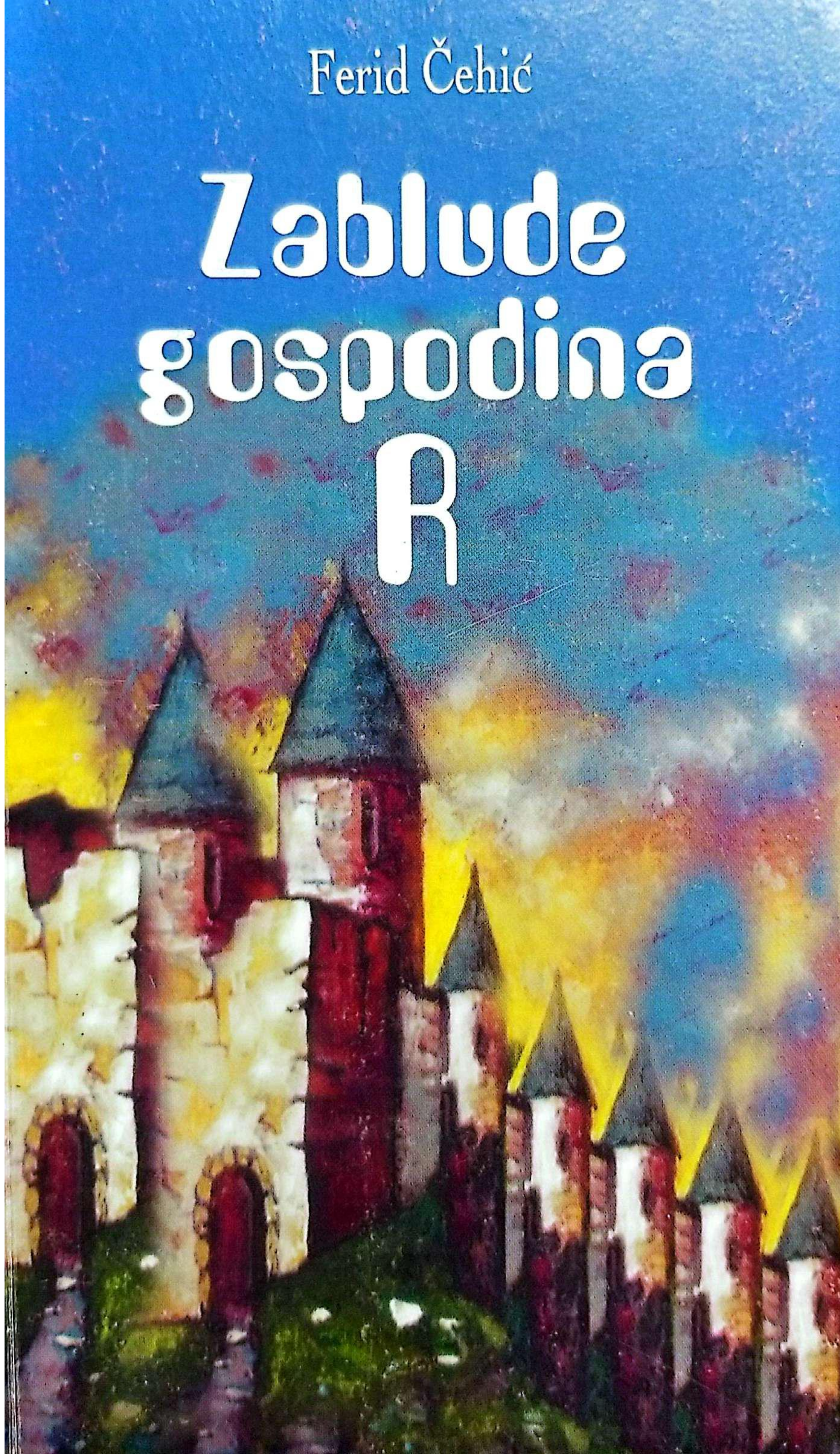

Ferid Čehić
Zablude
gospodina
R

U romanu "Zabluda gospodina R" Ferid Čehić psihoanalitički prodire u čine mučenja i mučitelja, u duhovne i fizičke boli mučenih koje ta stanja dovode do granice mržnje koju, ipak, ne prelaze. Oni u mržnji kao otporu ne vide mogućnost prikupljanja snage za izdržljivost dok fizicki postoje. Mučeni se koriste svim duhovnim eliksirima, pa i ironijom kada je, kako autor kaže "smrt i nada i nagrada". "Ti me, o Bože, zaštiti, ulij mi snage, volje imam i želje..." kaže junak romana Ruđer, moleći Boga da ga zaštiti od života ili smrti?!

Roman je odlomak iz sopstvenog života autora koji je u njemu ostavio neizbrisive tragove neshvatljivih bezumnih i neljudskih dešavanja.

"Zabluda gospodina R" je još jedan značajan prilog razvoju književnosti u dijaspori a Društvo BiH pisava u Skandinaviji je stvorilo uslove da se on i nađe pred čitaocem.

Mustafa Cico Arnautović

Ferid Č E H I Ć

R o m a n

ZABLUDA GOSPODINA "R"

ili

(čojk je ko tica, prh i ode)

Frerid Ćehić: Zablude gospodina "R"

Izdavač: Društvo BiH pisaca i prevodilaca u Skandinaviji
Hamlet - förlag • E-post: hamlet-forlag@telia.com
Recenzenti: Mustafa Cico Arnautović i Ševko Kadrić
Lektor: Amir Osmančević
Grafička obrada: Ivanković Dragan, Graforad
Fotoliti i štampa: Graforad Zenica
ISBN: 91 - 974511 - 8
2004. godine

Svi smo mi u vlasti grijeha

SVE ŠTO JE OVDJE, SAMO JE NAIZGLED NESTVARNO

ZNAM da je čudno to što hoću da ispričam. Čudno jer je, teško shvatljivo. Često je upravo ono što je neshvatljivo gotovo tragično, a tragedija, posebno vlastita, nas boli. Meni taj bol više ne smeta, ali u meni postoji potreba da to što se dogodilo u ovom gradu, gdje jesam i gdje nisam, jednostavno prospem po papiru. Želim da sve ostane iza mene - i papir, i život. Znam da se papir neće ponoviti. Život hoće. On se stalno obnavlja. I ponavlja. A s njim i zlo. Znam jednu staru arapsku poslovicu koja kaže: "Ako se zlo dogodi jednom može da se nikad više ne ponovi, ali ako se isto zlo dogodi dva puta, skoro je sigurno da će se dogoditi ponovo, pa ponovo." Nama se skoro isto zlo, samo u zadnjih devedesetak godina, dogodilo pet puta, pa i više. Čudo. Zar nije?

No, šta je - tu je. Od svog ludog nauma ne mogu pobjeći. Ima nešto u meni što je jače od mene i što me tjera u avanturu. Zato i hoću da na ovaj papir stavim istinu, moju istinu, pa: "Kome opanci, kome obojci". Tako je činio i stari jevrein Levi kad god bi dospio u zapetljanu situaciju iz koje nije mogao da nađe izlaz.

I samnom je slično: ne znam da se snaem. Obrćem se, okrećem se i, eto, uvijek na istom. I, onda, ne znam je li, ili nije dobro sve ovo što činim. Ali, ja hoću, sviđelo se to nekome ili ne. Nešto iz mene govori "da je čovjekovo sam ono šta dadne drugom". Pa i ovo zapisivanje je moj dug prema nekima. A o tim nekima i onom što im se, što nam se desilo, ja baš, i hoću da govorim.

Kažu da ima stvari koje se događaju u nama i oko nas koje treba zabilježiti, dobre ili loše sve jedno, ako se ne zabilježe, ako traga ne ostave nestanu, baš tako, bestraga nestanu. Probaću, pa šta bude. Ionako ne mogu iz ove kože. Život je zapravo velika zaje..... Života mi! A onda, sve što je ovdje nestvarno, nije samo da je tragično, nego je to, uh, puka istina.

Gola, golcata istina, života mi!

SMRT NIJE NAJGORI ČOVJEKOV PORAZ, I OD NJE IMA GORE

PROLAZIM Ulicom kosovskih junaka i hvatam se u koštac s nabujalim mislima koje me sve više pritišću. Ne znam na koji način da nađem izlaz, počeo je da me hvata i nekakav čudan strah. Osjećam hladnoću koja ne prolazi. Život mi je odavno na vrh nosa. Znam to. Treba samo malo i kaput.

Ne, nisam se plašio smrti. Ona i nije najgori čovjekov poraz. Njegovo fatalno propadanje. Dobro je pjevao Marijengof: "Ja ću, vjerovatno, umrijeti, stari al` u ovom životu ima i gorih stvari".

- Smrt nije ono najgore - ponovo čuh sebe u sebi.

Postadoh svjestan činjenice da to izgovaram u pokretu kojeg nažalost nisam shvaćao. Šta me to pokrenu, kakva sila, da li me neko gurnu u pokret? Nigdje, baš, nikog oko mene. Očekivao sam da me neko zaustavi, ali kako kad sam sam. Nešto se u meni kovitlalo, nešto čega takođe nisam bio svjestan. Dolazilo je iz dubine. Iz petnih žila. Nije li to bila želja za pokazivanjem? Ili pokušaj da, bar nekome, ispričam svoju nevolju. Svoju ili tuđu ljudsku sramotu. Ali ja sam sjena na kojoj ona ostavlja svoje tragove, bilo čija da je.

Pustili su me iz zatvorske zgrade. Slobodan sam, krećem se, živ sam. Sve je na broju. I ruke, i noge, i glava je, evo, na ramenima. I srce mrmolji. Nešto ubrzanije, ali ipak mrmolji. Čini mi se da imam i crvenila na licu. Osjetim da probija kroz plavetne otekline. Da ja to, možda, ne umišljam. Da ne sanjam. Jer, sve mi ovo liči na crne snove.

- Kuš`ti? Đes`bre navro?

Čujem da me neko opominje, pita i naređuje u isto vrijeme. Glas mu je kao iz bukove kace. Ne mogu da se snađem. I onda ugledam pušketinu. Za pojasom pištolj, nož i nekoliko bombi. Sve mi postaje jasno. Osjećam da se postepeno kočim. Stojim i ne mičem se. Ispred mene dvojica. Mlađ ćuti.

- Čuješ li me, il` ne čuješ, hajvane - opet onaj, uhvati me za prsa i povuče na stranu.

- Ti il`si lud, il` ti noge smrde. A izgleda da je oboje, ha balonja? - obrati se mlađem i poče da me pipa odozgo nadolje, pa onda obrnuto. Onaj sve shvatio ozbiljno. Ali ja ništa ne sh-

vaćam. Hoće da sazna ko sam, gdje stanujem, gdje sam krenuo, otkud na ulici... Valjda, da me uvjeri u svoju ozbiljnost, odvali mi jak šamar. Nešto se u meni rastrese. On me nanovo prepipa, a potom dreknu:

- Boga ti jebedem, kazuj koji si...?

- Čuj, koji sam, iz mene samo izleti:

- Pa, onaj koji sam uvijek bio....

Drugi šamar razdrma mi cijelo tijelo. Počinjem shvaćati da nije riječ o igri.

- Meni da tako kažeš... Meni... Govori ko si dok te nisam na dvoje raspolutio...

Nisam mu odmah odgovorio, jer tog jutra nisam, faktički, ni znao ko jesam. Znao sam da su o meni svašta znali i pričali. Optuživali i odustajali. Nikome nikad ništa nisam objašnjavao. Mnogi mislili i odmislili. Ja bio i ostao onaj koji jesam - Ruđer. Baš tako - samo Ruđer. Šta iza tog imena stoji - ne znam. Ko su mi roditelji, majka i otac - ne znam. Imam li brata, sestru, strinu, tetku, ujnu, strica, sina... kćerku, balduzu, snahu - ne znam. Znam da sam se uvijek osjećao usamljenim iako sam bio svačiji. U gradu me znalo i staro i mlado. I ove i one vjere. Sad došli ovi šte me neznaju, a i oni štu su me znali počeli da me zaboravljaju.

Možda malo pretjerujem. Ali, na to me prisililo ovo jutro. Ovo doba. Ovaj haos i u njemu dvojica, što kao pobješnjeli vukovi, stoje ispred mene. Da li se to stvarno i događa - ne znam. Jer, meni se život stalno dogadja. I ponavlja! To, nažalost, znam.

- Pitao sam koji si?

- Ako ćeš pravo, nikoji sam...

- Kuš, pašče. Ni jedne take više... Jes razumio... A da si nikoji, baš si nikoji... Kakav si, nikakav si... Pokazuj šta imaš od ćageta. Imaš li eLKa?

- A, šta vam je to?, počeh stvarno da se pravim lud.

- Ja budale, čoeka. Pa to je vazda bilo... vavik... To ti je lektomacija... Na njoj slika...

- Aha, znam... Nemam od ove...

- ...države, hoš da kažeš, jel... Hajvane, nije važna država, važna je republika... Jes čuo?

- Nešto sam imao, ali su mi uzimali, pa se sve raskupusalo. Pružih mu ličnu kartu. On nastavlja da propitkuje:

- Kud si pošo?

- Po hljeb... Poslale me komšinice Zora, Vaskrsija, Dušanka i Roksanda i još neke iz komšiluka, ali im ne znam imena... Dadoše mi pare i kese, evo u rukama, da kupim kruha... U nas nema, a vele da ima na pijaci, pa...

- Šta mi tu trabunjaš ko seoska mlada. Zauzdaj, kad kažem. I govori koji si.

- Kako koji, pa zar...

- Jesi li ovaj, ili si onaj... Jesi li naš, ili si vaš.

- Ovaj...

- Znači nisi?

- Ali...

- Nema nikakvo ali, nego je bolje da što prije vadiš sve što imaš.

Ruka mu se ponovo sruči na moje izblijedjelo lice. Ugledah sve zvijezde pred očima. Prepipam se i naem još neke papire. Nađoh još neku legitimaciju. Sve mu pružih. On sve iščupa iz mojih, kao lipići, tankih ruku. Nastavi brundati:

- Znači... namirisao sam te... Osjetim ja đubrad nadaleko... smrde... E, nećeš, da znaš, uskoro ni smrđeti, ni prđeti...

Meni škljocnu jedna noga. Ako nastavi istim tonom, škljocnuće i druga. Možda bi dobro bilo da u isto vrijeme škljocnu obje. I da se stropoštam na crni asfalt. I da se riješim svega. On nastavlja:

- A, je li ti, nakarado, voledeš li ti nas?

- Nikog ne mrzim, poletih da se izjasnim. Dodah još. Samo izleti:

- Ko mrzi on nije ...

- Šta nije?

- Nije pravi čovjek, eto šta nije...

- A šta si ti, jado od čoeka. Nula. Eto, šta si... Malo zastade, a potom nastavi:

- Veliš da ne mrziš, a ni riječi da li i voliš... Pa kad ne reče da li voliš, onda da te ja priupitam... Voliš li, usranko, naša imena... ha?

- Pa... kako se uzme...

Rekao bih mu sve što hoće samo da znam šta hoće.

- Ima ih raznih, kao i svugdje u svijetu... Zar nije tako?

- Ima, znači, raznih... Znači... svakakvih... jel... E, kad

ima, onda znaj da i ljudi ima svakakvih... I, zato, evo ti prvo za razne, a onda će biti i za svakakve...

Umjesto šaketinama, udarao me nogama. A noga, o Bože, broj 48. bez prstiju. Na njima i čizme. Zaškripah kao stari trokrilni orman. Dobro je odjutrilo, ljudi već prolaze, gledaju i snebivaju se. Neki bi i pomogli, poznavali me, ali ne smiju. Ko će budaletinu sebi na vrat.

Moju "eLKa" i dalje prebacuje iz ruke u ruku i ponovo potjera svoje:

- Veliš, dakle, da ima raznih... Dobro... A koja ti se, onda, dopadaju? Reci, ne stidi se, koje ti se ime, onako... Ne, nemoj ime, nego ti meni kaži brezime... Nemoj ni brezime, jer ću ti naći ja brezime, a ti ipak kaži menekarce ime... Hajd, oturi...

- Ima ih i lijepih, i...

- Šta, šta, mamu ti nabijem... Hoš kaz`ti da ima i ružnih... Ha?

- Ma, ne... ne... hoću da kažem i neobičnih...

Pokušavam da se spasim. On zavalio kao balvan. Udari me, naravno, ponovo... Sijevnu i kundak posred rebara. Mlađi ga opominje da to ne čini, svijet zastajkuje, ja već jaučem i molim da prestane, jer sam star i iznemogao. On još više pojačava svoje životinjske strasti i svoj bijes iskaljuje na mom krhkom tijelu.

- Daklem, ovako... Ovdje gdje ti na lektomaciji piše ime i brezime, pisaće naše ime i brezime... Jes čuo... Kad ti sad ja odredim ime i brezime biće ti to dovijeka zakon, jer sam ti zakon ja...

Kao u magnovenju čujem ga kako luđački nabraja:

- Jovanovići, Matoševići, Miloševići, Ninkovići, Drljače, Andrići, Marjanovići, Popovici... Stankovići, Milenkovići, Babići, Uroševići... Ne, ne... njemu ću ja nešto komplikovanije... kao... Ubi... paripo... vići... Ubi... Ubi... Da, da... Ili... ili još bolje... Teo... filo... vići... A, ha... Teofilović... mamu mu... Malo se zaustavio, a onda mi pod nos gurnuo ličnu kartu i saopštio:

- Sviđalo ti se, ili ne sviđalo, ali ... ubuduće ćeš se brezivati Teofilović... Jest da malo naginje ko... ko da je crkveno, ali svejedno je. Ionako će vam mjeru uzimati u crkvenom dvorištu. Jes čuo da su vas sve pozvali da se tamo odazovete?

Uostalom, sudbu ti ja određujem... Ja sam ti Bog Savaot...

Šutim kao olovom zaliven. Samo sam ispustio jedne razvučeno "jaaah". On u svom stilu naređuje:

- Ustaj na te nogare, ili hoš`da te ponovo peglam. Mali pridrži ga da ponovo ne padne... Slušaj, žgoljo, sad ćeš sebi lično predložiti novo ime... Hajd, počinji...

Sve bih rekao, ali u glavu neće ni jedno ime. Mučim se i... kvrc... sijalica se pali... Prisjetih se starog prijatelja, nekog Jeftimira... Skratih mu ime i kao iz topa opalih:

- Jefto... Moze li Jefto...

- Ne može li... nego mora... Sviđa li ti se?

- Kako da ne sviđa, brzam samo da glavu spasim. Neću da kažem da mi je poznanik. Naći će luđak i Jeftimira... Uh, bože milosni... Jeftimira su tako zvali samo zbog dobre duše. Često dođe na pijacu, donese mliječnih proizvoda i zeleni, pa umjesto da proda on gotovo sve podijeli... ili proda budzašto. Zato ga i nazvaše tako... dobi nadimak Jefto... Da je samo više Jefta...

- Ime nije, baš, nešto, ali nek ti bune... Nego ovako... umjesto kako si se zvao dosada, ti ćeš se po imenu ubuduće vabiti Jefto, a po brezimenu Teofilović... Jel ti jasno? Kažider ga glasno...

- Sve je jasno, kako da nije... A ko će to meni da uradi? Hoću li to ja svojom rukom? Ili, hoću li latinicom, ili ćirilicom?

- Prvo i prvo, nećes, hajvane, svojom rukom... I nećeš latinicom, jer je latinici odzvonilo... Pojela maca... Jes čuo... Nema latinice, a nema više ni Bosne niti bilo šta bosansko... Kvit... A kako vidiš, nema više ni tebe... Sad si, bilmeze, drugi čoek...

Pokušah da nešto kažem. Sve osta na pokušaju. On mi zalijepi usta. Puče usna na dvoje a onda poče udarati onim čizmetinama dok ne padoh po asfaltu.

Mlađi policajac pokušava da pomogne:

- Stan Stojane, ludi stvoru... stan... Hoš da ubiješ čovjeka. I previše je šta si mu uradio. Može mu biti do smrti... Stan, za Boga miloga, šta će svijet misliti o nama... Zauzdaj, jadan...

Kad se probudih, ne znam. Kad oživjeh, ne znam. Čuh dijalog :

- Našò ga moj čoek prije nekoliko dana. En tam, nude iza ćošeta... Sav bio razvaljen. Veli da ga je jedvice prepozno. On, moj čoek, poranio... znaš već gdje... Bio sav u komadima. U deki ga donio, bože me sačuvaj... Ja jebena vakta, Bogo moj. Ma, šta je ovo, moja Milice? Kad vako čine s njim, šta ondekarce čine s drugim. Na grdne bi ga rane čoek metnuto, tolika je dobrotinja...

- Pa, đe je sadikarce?

- Đe, đe... Vođe je, u svom sobičku... Simo ga je jedva donio... I zovemo ga, ali glasa ne čujemo.... Jadan čoek, pa to ti je... Stalno doziva njakog Jeftimira... Jednu smo kesu našli kod njega... Išò da na`leba kupi... E, baš mu se po`lebilo, moja Milkice...

- Znači, gorikarce je?

- Kucale smo, al ništa... Živ je, valjda... Nema, jadnice, nikoga. Sam je ko golcat prut... Hajd gorikarce, đe si navrla... Probaćemo nas dvije da otvorimo...

- Ne mogu ti ja gorikarce ni za živu glavu. A i nisam ti za kucanje. Znaš ti moje srce... Evo, i sad hoće da iskoči... A hoću i kući da uljegnem, dok nije počelo... Samo naiđoh pored tebe, jer sam čula za belaj... Kažu da je i` itna dolazila.

- Dali mu i njake ljekarije. Bila mu, vele, sobica puna nekakvih što, kobajagi, intervenišu... Ma... Valjda će biti svjema nabolje...

- Ih, jaštoće!

Sve sam čuo kroz odskrinut prozor. Taj dijalog, taj ženski eglen i za mene je bio novina. Bio je svjež kao jutarnja rosa. O događanju u Ulici kosovskih junaka ni one ništa ne znaju. Možda zna komšija Simo. Jedna nađena kesa nije dovoljna. Ostalima sam zavijao rane. U njima je zgrušana krv umjesto kruha. Možda je i to sudbina od Boga poslata.

Možda! Života mi!

OSAMA JE KAO GROBNICA, I NE OSJEĆAŠ, I NE VIDIŠ

KALENDARA nema. Sve sam svoje kalendare već pogubio. Ni sata nemam. Koje je doba? Koji vakat? Koji dan, mjesec - ne znam. Možda je tako i bolje. Šta vrijedi ako sve to znaš. Još jedna briga više. Veoma dobro znam godinu. Pa šta?

Tješim se:

- Sve je, moj Ruđere, samo velika, neizmjerljiva, neizvjesnost. Ta strahotna nepoznanica. A s njom i vjekovna pratilja - iščekivanje. Šta ja to, uostalom, iščekujem? Šta mogu ja, jadan i čemeran, da iščekujem? Koga i od koga? Moja jedina nada su koraci. I želja da mi neko dođe. Da me obiđe. Da me odvede do klozeta. Da se susretnem. Susretao sam se cijeli život. Sav sam od susreta. Meni je, uostalom, suđeno da se susrećem. Ali, nažalost, ostade mi na kraju susret sa samim sobom. To susretanje s vlastitim bićem, s vlastitim mislima, to je najgore. To je ono što ubija više od kalašnjikova, od heklera, brauninga, od zolje, od VeBeeRa, od maljutke, od... od čovjeka, uostalom. Meni se to, evo, događa. Osjećam kako me moja vlastita misao ubija.

Još je gora osama u tami, u tišini koja govori. To i jest posebna posebnost. Posebnost ovog govnarskog života. Ovog trenutka. Čuj - trenutka!

Trenutak se nešto mnogo razvukao. Trenutak se pretvorio u vječnost. Tešku, nezgrapnu, neshvatljivu i neuhvatljivu, tešku kao đule, neobjašnjivu vječnost koje čovjek nije svjestan. Ona se uvlači ispod kože, a da je čovjek i ne osjeti. I, kako, onda, da preživi, kako da produži življenje, kad čovjek nije svjestan ničega. Ni te osamljenosti u tišini koja govori. I, onda, ti koraci!

Toliko želim da ih čujem, da im se radujem. Ali, sve je samo jedan veliki privid: želim ih, a koraka se plašim više nego bilo čega drugog. Ne znam kako, ali lagano, malo po malo, koraci su počeli da me rastakaju, da ulaze u me bez najave, bez kucanja - mic po mic.

Ti koraci - lagani, kratki, mekani kao duša, oni što ih ne čuješ, nego samo želiš.

Ti koraci!

Oni su me s početka i varali. No, sve sam ih do te mjere klasifikovao da sam mogao sačiniti disertaciju o koracima u

osamljenju. Upravo tako: KORACI U OSAMLJENJU!

Sve više su počeli da mi se sviđaju oni dugački, goropadni, oni grubi, bučni, raskalašeni koraci, oni kad se stubište trese i sve prolama praćeno vikom. Te sam korake odavno i shvatio i nasilno prihvatio. Nisam se ni odupirao. Nisam ni mogao, uostalom.

Znao sam da to dolaze - ONI. Uvijek njih više. U gomili. Kao vukovi iskezenih zuba. Uvijek da pojedu i odnesu. Počesto i cijelog čovjeka. Onako, bez gaća i kreveta. Tim raspuštenim, razvaljenim, proklijalim, izbezumljenim, zakrvavljenim, nisam bio željeni tjelesni inventar na kojem bi realizovali svoju noćnu posjetu, kjuksklanovsku orgiju, terevenku bez orkestra...

Orgijanje, odvođenje u logore i povampireno ludovanje postali su samo jedna obična, istina zlokobna, ali jednostavna svakodnevnica u koju sam se morao da uklapam.

Ti koraci uništenja. I glad u tišini. Glad u praznom.

Teško je meni, starom Ruđeru, sve to iskazati. Nisam onaj moćni koji to može. Postoji samo čovjekov pokušaj.

Biti gladan - grozno je. Glad osjećati - nešto je drugo. To, kad osjećaš glad, može biti i božansko. Više i od sitosti. Nije isto biti gladan i osjećati glad. To je posebna vrsta čovjekovog senzibiliteta. To se ne događa često. Samo u posebnim prigodama koje se rađaju u osami. Kad osjećaš glad znak je da živiš. A to je već nešto. Kad si živ, znači da i nada živi. Da postoji spasenje. Sasvim je drugo kad je čovjek gladan i kad glad hara njegovim bićem. To je brutalnost. Posebna vrsta izmanipulisane izdaje. Sve sam to htio da kažem svom izmučenom tijelu, ali me ono nije slušalo. Kao da je bilo mimo mene. Pokušavao sam da tijelo priviknem na postojeće prilike. I da mu kažem da je nepošteno, jer zahtijeva ono čega nema. Ali, kako da mu to kažem kad tijela gotovo i nemam. Na meni kost i koža. Ogulili su sve što se moglo. Očerupali. Ponešto je spalo i samo. Ostala je glava, ramena, i ruke su tu, i noge... Eh, rebra! Klepet na sve strane. Pa ti nogari, te pritke za patlidžane. Te stožine za sijeno. Pipnuo bih se, ali za šta. Uštinuo bih se, ali bol ne osjećam. I kako da se uštinem kad na meni nema flajsa ni za dobra bibca.

Ostaje razmišljanje: osama ja specifična grobnica. Sve vidiš i ništa ne vidiš. Ona je i posebna vrsta košmara: ničeg nema i svega ima.

Ostaju misli: obrću se, kovitlaju se, baš kao na ringišpilu. Mislim: "Imam li uopšte tijelo. Jesam li to ja, Ruđer, ili je neko

drugi. Ne vara li me moje vlastito tijelo. Ne vara li ono više i od duše?"

Duša!

Duša!

Da li duša može da vara? Zar se u duši sve i ne događa? Nije li ona čovjekov centar? Nije li u njoj sve: i duhovno, i materijalno. I materijalno, i duhovno.

Ako je sve tako, a tako jeste po meni u ovoj prokletoj osami, gdje sve jest i gdje sve nije, onda jedino duša i postoji. Tijela, faktički, i nema. Ono je samo fikcija stvorena vanjskim efektima od kojih su oči najvažnije.

Oči!

Šta, onda, da kažu oni koji očiju i nemaju, a pogotovo oni koji oči imaju, a ne vide. Neće da vide. Vole da su u mraku. To su sovuljage koje se mraku i raduju. Oni su izvan svih percepcija. Oni!

Iz košmara u zbilju vraća me cijuk sirene. Nove opasnosti. Fijuk granata i svakodnevna simfonija umiranja. Osjetim granate po zvuku: odakle su, koje su, kolike su, čije su... Jedino ne znam kome su namijenje: neprijatelju, ili nekom drugom. Selekcija je određivana u zraku zavisno od strujanja vjetra. Jedino pravilo na startu:

- Puca, pa koga strefi. Samo pucaj!

Ljudi su na sve odrvenili, pa i na pucanje. "Ako pogodi, dobro je ciljao. Ako ne pogodi, nije dobro gađao".

Traaas... Fijuuu... Buuummm...

Sve bliže. Valjda će i u ovaj šor. Neka bude direkt u ovu moju suludu glavu. "Suhu tikvu punu špica". Kad pogodi direkt, onda ne boli. I ne osjetiš. Bude na brzinu... traaas... i fertig tele gospoja. Nemaš kad da razmisliš šta se desilo i zbog čega. I koje poslao. Ko te još za to pita. Jednostavno. Ne može biti jednostavnije. Samo te raznese. Tamo glava, ovamo ruke, ovamo noge... Srce s plućima i ne računam. Ako te prepoznaju i sastave, dobro je. Ako bude suprotno, opet je fajn. U grobu skončaš, kako god skontaš. Tako se dogodilo i staroj, onoj malo nagluhoj, Rubijadi.

Života mi.

TJERALI SU RUBIJADU DA IDE, A ONA OSTA U KOMADIMA

ONI tjerali staru Rubijadu da ide. Preostali DRUGI savjete slali da miče. Niko nije rekao gdje. Ostala joj još samo kćerka. A i ona jedva umakla u Švedsku. U svojoj izgubljenosti Rubijada se sama tješila:

- Svi govore idi. Ne ostaj. A kojim puteljkom da krenem kad mojih staza više nema. Svi moji pravci odavno su izbrisani.

Ona malena, ne može biti manja. Može u ruku da stane. Mala, nemala, nikome nije smetala. Imala srca i duše za svakoga. Šta je imala, s drugim dijelila. Ponekad bi na pijacu sišla i onima u koje je imala povjerenja pričala. Nije birala ni vjeru, ni nevjeru. Od srca i iz duše odlamala je podjednako:

- Ne daju mi mira, a ne znam sta hoće. Em sam stara, em bolesna, em ishabana, izrađena, em ništa više nemam... Ni pravog krova nad glavom. Sin počeo kuću, ali nije završio. Naišlo nevrijeme, pa ga... ubilo. Jah! Velim, dođu, pa ko vuci. Ja otvorim. Moram kad su jači. Imala sam televiziju... Haman je marke "Kosmos". Staro, ban, staro... Dođoše, tako, pa će odmah s vrata: "Kaki je?". A ja i ne znam šta me pitaju. "Pitao sam te, baburino prokleta, kakav je, kakve je marke. ". Deru se na mene, a ja zamrla. Ni da beknem. Ščepa me jedan za kosu i baci sa šilteta na pod. "Što ne govoriš kad te pitam". Ručendra mu, ona kojom me odvali, ko Mehagina pojata. Osjećam kako mi duša na vrh nosa dolazi, a ne umijem odgovoriti. A, odgovorila bi koje je marke televizija. On navalio ko muha govnara, pa će ponovo: "Je li bojeni, ili nije? Kakav je, pitam te?". Shvatih da me pita ima li boju. "Ma, bojen nije, ali je valjan. Crn je". "Ma, crno će tebi uskoro biti, a za početak evo ti ujam". Nanovo me zviznu, ali nogom. Valjda mu bilo bliže. Svu me unakazi. Uze pod pazuho televiziju i s vrata podviknu: "Jado, jadna, ni televiziju nemaš kako valja. Što, stoko, ne kupi bojeni". Čujem kako drobi avlijom. Stanuju odmah tu, u kući Merdića, onih što su ih sve jedne noći... kažu odveli...

Tako ponekad pričala i svoje starica dopričala. Iskihala i televiziju i svoj čemerli život. Dopodne povuci - potegni na pijaci, sakri se ovdje, pobjegni ondje... Popodne doteturaj kući,

u svoj mali, hladni dom. Bi tako i tog kobnog dana.

Još dok je prolazila kuću Ibrišima Merdića shvati da bi moglo biti zlo. Ori se iz kuće, čuje svirka i pjesma što strah u kosti tjera. Ona, baš, najgora. Opazi je junačina što televizor odnese. Dreknu s kućnog praga kao razjaren bik:

- Hod vamo da vidiš što je televizija i da usput vidiš mog Àsima... Hod da vidiš što je boja... Nije ko onaj tvoj crnobojni... hod...

Znala je Rubijada šta je čeka. Nikog da pomogne. Ubrza staračke korake, uleti u svoj sobičak i dva put obrnu ključ u bravi. Vriska ne prestaje. Sve začinjava rafal iz automata. Rubijada se pretvorila u omaleno klupko. Tresla se deka na njoj, a ispod nje čula molitva:

- O, Allahu, jedini i moćni... Spasi, ako ikako možeš, pomozi svojoj Rubijadi... Ništa im, ama baš ništa, nisam učinila. Ni mrko pogledala. Ti si jedini svjedok. Sama sam ko lipić ostala, sama i nejaka. I da imama snage, dragi Allahu, šta bi s njom protiv njihove obijesti... E uzu billahi mine šejtani radžim... Sačuvaj me, Alahu milosni, od prokletih šejtana... Bože, olakšaj mi život, a ne otežaj... Neka se ovo moje završi dobrim, a ne zlim... Nek `se završi što prije, jer ni ovako ne može dugo... Allahu svemoćni, neće valjda...

Riječi ostale u zraku.

Gotovo zanijemi kad začu lomljavu na vratima. Prvo šakama, a potom nogama, raspališe po vratima. Vrata samo što ne iskoče. Urlik gladnih zvijeri odjekuje kroz noć i ulicu:

- Znamo da si unutra, znamo vještice... Viđo te Stanojko kad si Prolazila. Otvaraaaj... dok te nismo cijelu otvorili!

Nadjača Stanojko sve ostale. Kad je vidio da se starica ne javlja, napusti borbu za vrata i krenu oko kuće. Poče se pentrati na prozor sa suprotne strane, one donje. Omače se pijanoj spodobi i stropošta na zemlju kao da ga nikad i nije bilo. S ramena spade automat i otkoči. Zaječa automat, zaječa starica u sobičku, zajecaše i junaci... Sastavi automat ubojito zrnevlje, sastaviše borčine... po zemlji. Utihnu automat, utihnu sve okolo. Jedino Stanojko nastavlja realizaciju svog suludog plana.

- Prekini, Stanojko, ljubljeni brate...

- Ne skidaj još i bombu, dosta je bilo... Odosmo zbog tvoje budalaštine.

- Svi u zrak... Jebeš i staricu i televiziju... Ode i ti, zabo-

ga... jes tolko pobenavio... Stanojko ne posustaje. Umjesto na noge, svi glave, ležeći na zemlji, prekriše rukama u iščekivanja najgoreg. Samo se čula staricina kletva:

- Da Bogda, pa da na mojoj televiziji i ti, i svi tvoji, sprovode gledo... Iz mojih čaša, onih što ih neki dan odnesoste, zadušnice pili...

- Ma, zaustavi je, dere se Stanojko.

- ... Mojim dekama, ti goropade, svoju djecu mrtvu pokrivo... U mojoj tašni žena ti i kćerka lijekove nosile... Mojim peškirima suze brisali...

Starica je nastavljala. Samo je u kratkim prekidima Allaha molila da joj zbog kletvi oprosti. I, onda, umjesto starici, ostali počeše da se obraćaju Stanojku:

- Ostavi bombu, ko najmilijeg te molimo...

- Šta ostavi, Bog vas ubio. Kako da ostavim kad štekće ko seosko pašče... Čujete, valjda... I kune, a kad one kunu nije na dobro... Ma, ako vi nećete, hralje će joj Stanojko začepiti... Stanojko nikome ne oprašta, pa neće ni toj kučki... Daće njoj Stanojko što joj pripada... Jebaće nju i onaj televizor, i zaključavanje... i kletva...

Dok se borio s bombom, automatom i pijanom glavom, pokušavajući da nekako iz gliba ustane, nije ni osjetio novonastalu tišinu. Kao da je sve zamrlo, pa i staricine kletve. Stanojko nije čuo ni škripu pristiglih kola, ni upozorenja svojih kompanjona koji su se pridizali sa zemlje. On je bio u svom elementu:

- I vas sve skupa jebem... Dozvoljavate toj đubretari da blebeće, umjesto da mi pomognete... Pa, zar, ni ti, Milivoje... Zar ni ti nećeš da mi pružis ruku dolikarce da izađem nagore... Ma, samo da mi je da ovu... bombetinu... odvojim od kaiša... jebala dijete svoje...

I, napokon, ugleda priliku iznad sebe. Misleći da je neko od njegovih, prosikta:

- Fala ku... da se neko smilova... Da nisi ti, Milivoje, ruku pružio, Ćako te tvoj zakarto.

- Nije Milivoj, nego neko drugi. Ali, svejedno je ko jest, a ko nije. Ti, prijane, kao da si pobenavio. Šta to, jadan, uradi od sebe?

- A, šta to tebe briga, ako smijem znati. I koji si, ako nisi Milivoj?

Tek kad je podigao glavu, dobro protrljao oči, shvati da nije niko od njegovih. Pokuša da se pridigne, ali se nanovo zaglibi.

- Možeš li, jadomire? Možeš li, junačino? Pit `možeš. Izaći iz tog brloga ne možeš. I nisi, izgleda, ni za šta drugo nego za brlog. I pucat možeš, sve rafalno. Veliš, hoće mi se, može mi se. Naša država, naš rafal. A što nekog, ni kriva, ni dužna, možeš da smakneš, ni briga te. Što nekog i od naših možeš da ucmekaš, ni to nije briga. Pa šta te je, jadan bio, briga?

- Ma, kome ti to? Zar meni pridiku držiš? Meni, Stanojku. Ma, nju neće mašiti ova moja...

Lupi po pojasu, bombe lupiše jedna od drugu i poskočiše kao čigre. Pokuša još jednom da izađe iz brloga, ali mu se ponovo omače. Otkači se i jedna bomba. Svi polegoše. Baci se u stranu i novopridošli. Pade on, pade bomba... Svi su ležali iščekujući prasak, kad ništa, bomba zataila. Prvi se snašao novajlija, ustao i naredio da se i ostali pridignu. Naredio im je da izvuku velikog junaka. Jedan je dograbio automat, druga dvojica ponesoše Stanojka, a bomba osta gdje je pala.

- Vajni junače, sada je svega dosta - povišenim tonom obrati se novajlija Stanojku. Ostalima naredi:

- Vi, razlaz. Ne, kud koji, nego u kuću. Očekajte dok ja sa Stanojkom raščistim. Uhvati ga za kapuricu i uspravi uza zid. On kao štafla. Potom zakuca na staričina vrata:

- Otvori, čuo sam tvoje zapomaganje. Bolje je i za tebe. Iz policije smo. Čuli smo pucnje iz automata, čuli viku i galamu... Neko nam je dojavio da te napadaju... Je li istina?

- Ma... nije da nije - začu se tanani staričin glas - Samo... ne pucam ja...

- Znamo ko puca... Ko je pucao svoje je ispucao... Samo ti otvori. Čuo se ključ s druge strane. Vrata su počela polagano da se odškrinjuju. Stanojko se okrenu, vrisnu kao konj zelenko, odgurnu novajliju, skoči na vrata i razvali ih nogom. Proleti unutra i stropošta kao od majke rođen. Pade ispred starice. Ona ciknu koliko su joj grlo i poderana pluća dozvoljavala. Dotrčaše nazad i ostali. Zajedno s novajlijom baciše se na Stanojka. Poklopiše ga i spriječiše da načini novo zlo. Kad je u jednom ćošku ugledao staricu, bi mu jasno s kim ima posla. Nazad nije mogao. Kimnu zabrinuto prema Stanojku. Kao da

je pitao: "Zar ti je sve ovo, odista, trebalo. I zar na ovaj jad od bića". Pokuša da svemu, ipak, dadne ozbiljan ton, pa se obrati starici:

- Znaš li, ženo, što te ovaj vođekarce napade?

- A, otkud bih znala... Vidiš me, vidiš ga... A vidiš i ove okolo... Eto ih, pa ih ti pitaj - Svoj mršavi prstić uperi na Stanojka - Ovaj, ovaj na podu, on je najgori. On me stalno bihuzuri. Jutros upade ko poplaha, vrag ga odnio, pa na me...

- Šta na te, majka te je... Šta to uradih jutros... Kazuj.

- Ti se ne javlja više. S tobom ću posebno... Jes čuo...

Stanojka su odveli do "njegove" kuće. Tamo su, o pravdo, napravili zapisnik. Veliki ratnik se branio riječima:

- Ne bih ja njoj, ljudi, ništa uradio... Ali, ne mogu, pa ne mogu da je gledam, niti mogu da je slušam, vjerujte, pa ubite me... Ne mogu onaj njezin pogled... Ma, ne gleda, nego škilji... Pa, taj njezin govor... Sva je nekakva žgoljava... Ma, nije ko naše keve, pa to ti je... I Bog...

- Stara žena, Stanojko... stara, izrađena.

Ubjeđuje policijac, nešto piše, diktira pomoćniku i uključuje toki - voki:

- Alo, alo... centrala... Nebo dva... ja, ja vođe Nebo dva... Imaš li fore... Velim imaš li fore... foooreee... Ja, da dođeš... Nećeš... aha, ne možeš... Dežuraš na aparatu... Dobro, drugi put... dooobrooo... Ondak drugi put... zdravo... Nek znaš da je... da, da... da je sve sređeno...

Utihnula je mahala kao da ništa nije bilo. Sve je pospalo osim Stanojka. Dobro zaliven rakijetinom, izašao je na zrak. Dok je rasterećivao donji pribor od prevelike tekućine, pogled nije skidao s Rubijadinog sobička. S bombom u rukama krenu u noć. Šunjao se i došunjao. Prasak je razbio noćni muk. Prvo zagraktaše zaspale vrane. Sve se budilo osim stanovnika okolnih kuća. Navikli! Ponegdje sijevne zraka svijetla i opet mrčina. Ni glasa, ni vapaja.

U rano jutro pojaviše se mahmurni. Sinoćni prasak bio im je jasan. Mnogi prozori popucali. Staričin sobičak nestao, kao da ga ni Bog dao nije. Nestalo sobe, nestalo Rubijade. Zanoći-

la cijela, osvanula u komadima... Glava, sa dvije prazne očne duplje, kraj vrata; jedna noga s cipelom; druga od tijela odvojena i skroz na suprotnoj strani; dio tijela ostao ispod sećije... još topao... Ruku nigdje... kao da ih, nedo Bog ni imala nije.

Nema ni Stanojka. Otišao na izvršenje novog zadatka Staricu su skupili, potrpali u plastičnu kesu, ono što je od nje ostalo i odnijeli u... mrtvačnicu. Javljeno je da će starica Rubijada biti sahranjena "o državnom trošku", jer je starica "socijalni slučaj".

Kvrc!

Obavljen je i uviđaj. Sačinjen zapisnik. U njemu je, između ostalog, navedeno:

" ...Danas je u Ulici proslavljenih boraca (bivša Sokak ma `ala), u kući numer 14, nađena mrtva građanka Rubijada... Nađena je u komadima... Sve govori da je raznesena od bombe (ili bombi) ručne izrade... Sve dalje govori, kako smo mogli u prvom suočenju s ovim slučajem da prokužimo, da je bomba (ili bombe) bačena kroz prozorce u staricinu sobu u kojoj je živjela sama, izgleda sa severne strane ove nedovršene kuće, i to..."

- Šefe, mogul nešto da reknem?, prekide šefa daktilograf.

- Ne prekidaj... Vidiš da sam skoncentrisan i da sam u poslu?

- Pa o poslu je.

- Hajd, ondak, kaži...

- Mislim da nije sjever, nego...

- Ma, jebo te sjever, i sve strane svijeta... Ko te, hajvane, pita za sjever... Jes čuo! I ni jedne više...!

- Neću, šefe.

Života mi!

ČOVJEK MOŽE OD SVEGA POBJEĆI, ALI NE I OD SVOJIH MISLI

SVE je bolje od usamljenosti. Rubijada se, bar toga, oslobodila. Preselila se u dženetske odaje. Tamo joj i jeste mjesto. Zaželio sam da i mene nešto pogodi. Onako, iznenada. Onako, direkt. "Grrruuuhhh... uuuhhh!" Raznese mene, raznese ovo malo požutjelih papira. Gdje si bio? Nigdje! Šta si radio? Ništa! Eh, Rubijada, Rubijada! Pričalo se da su je kupili po dvorištu. I po bašči, dodavali drugi. Oh, Bože! Zar može insan na insana bez izazova i potrebe. I životinje imaju obzira: neće jedna na drugu bez razloga. Možda ja, ipak, sve to sanjam. Ili sam u velikoj zabludi kao što je zabluda i ovaj prokleti rat.

Sve će, ipak, da stane. Ali, naopačke. Počinje druga vrsta umiranja. Ona suptilnija, polagano, natenane. Sve, dakle, prolazi. Samo ostaje uigrana osama kojoj prethodi potajni, laganolažeći strah. Osjetim ga kako se uvlači i mili po koži, spušta niz grlo, a usta zatvorena. Silazi nizbrdo, dolje, dolje, kroz stomak, kroz svaki kapilar... I ne izlazi. Zadržava se... Ne bojim se ni prijetnji, ni granata, ni uperenih pištolja. Ali, ovaj strah što ga, po nepisanom pravilu izgubljenosti, donosi tišina. To i nije vidljivi strah. To je nešto drugo. To je bojazan. Zašto bojazan kad se ne bojim. Ni taj laganoulazeći strah nije moj. Neko mi ga je nametnuo bez moje volje...

U određenim momentima uspijevao sam da taj uvezeni strah savladam. Ne onako kako bi trebalo, od srca i s voljom, nego snagom želje da se iskažem i ponovo vratim svojim mislima. Ali, bestidnice i ne čekaju. One same navru, kao čiode. I počnu da kljucaju, onako izdaleka, samo da me izazovu. Ništa u izgubljenosti ne može biti toliko napadno, nametljivo i dosadno, kao vlastite misli. Čovjek može da pobjegne od svega, pa i od tih prokletih granata, ali od misli nikako. One čovjeka obuzmu kao rojevi malih leptirica koji nalete poslije ljetnje kiše.

Misli ima svakakvih. Kratkih (onih što samo sijevnu kroz glavu); pa dugih (onih što najviše umaraju); pa zamotuljanih (kao kad kruh umotaš u peškir, pa ne možeš da odmotaš)... Najgore su one iste (ponavljuše). One nalik jedna na drugu. One što ih se ne možeš da otarasiš.

I misli su kao ljudi. Kad pretjeraju, počnu da se udaljuju,

da jedna drugu istiskuju. Baš kao ljudi: jedna drugu šutaju. Kad vidim da s njima ne mogu izaći na kraj, počinjem se okretati duši i u njoj tražiti spasenje. Hvatam se za njene magijske pipke. Prizivam je na razgovor, a i skim bi ako ne bi sa svojom dušom.

Ta moja duša!

Otkako sam u leglu sam, ništa drugo i ne radim, nego dušu prizivam. Jedino nju i imam, ako je imam? Tepam joj kao malom djetetu. Želim priču razgovorušu, ali priče nema. Umotan u stare i daleke, počinjem da mrmoljim:

- Ako se ne javlja nije li to znak da duše i nemam.

I onda:

- Vara li me moja duša? Može li duša da me boli, ako već tijelo može?.

Duša!

Ta čovjekova najljepša slučajnost. Taj naslijeđeni grunt. Ta uzvišenost čije prostiranje čovjek ne može da odgonetne itekako može da boli. Duže od tijela. Ponekad i vječno. Tek u osami, između četiri gola zida, kad sve postaje monotono i blijedi, a čovjek uleti u magičnu mrežu ludila, na pravi način osjeti se bol duše. Ne duševna bol, nego bol duše. Ovdje i ovako osuđen na dušu razumio sam nečije riječi "da duša čovjeka boli više od kostiju". Ponekad se osjetim kao da sam cjelokupan od kostiju, kao da me duša napustila, "ta neuhvatljiva uzvišenost " preko koje se sve shvaća, a da pri tom ne traži nikakvu pomoć od tijela. Ona spoznaje mnoge greške naših osjetila, našeg tijela. Njena spoznaja da je nešto doznala potiče, dakle, od nje same, t. j. od razuma i ne treba joj ništa više...

A meni?

Šta treba meni, Ruđeru, koji sam gotovo potpuno ostao i bez tijela. Moja bol je dvostruka, ni tijela di duše. A imam li bar razum? Ako ga imam zašto mi ne pomogne, zašto me ne izbavi iz ove pogubne osamljenosti, stanja beznađa, bezdušnosti... Pretutnjah mnoge poraze i padove. Ali, u ovom sobičku, u ovoj prljavštini od rata, shvatih da je šutnja odista govor. Tišina je njena posestrima, a samoća prisilno samoubistvo. Ništa, u stvari kao tišina ne može da bude gromoglasno. Unutra, u čovjeku. Nije li ta gromoglasnost u duši? Da se to, možda, duša ne buni u snu u izgubljenosti. Tišinu i jest najteže podnijeti zbog njene paučinaste obujmljenosti koja se i ne vidi, i ne

čuje. Ona osvaja i u isto vrijeme razapinje. Ona razara čovjeka dio po dio, sve dok ga potpuno ne preuzme. Tad počinje igra, ples posebne vrste. Njemu je teško oduprijeti se sve dok u pomoć ne pristigne nešto izvanjsko sa svojim odzvučjima. Tad čovjek počne da shvaća svu pogubnost situacije u kojoj se našao. Dogodi se ono što je moguće veoma lako zamisliti: čovjeka preuzima prateći garnirung - tuga.

Tuga!

Za tugu ne treba niko. U mom slučaju, dovoljan je čovjek, ovo što je od njega ostalo, četiri gola zida, jedan stari kauč, rasklimatana stolica, stoličak, jedna ulojena šerpa, tupi nož... Čarape pored jastuka... Možda komadićci papira i neki stari plajvaz... Ne treba ni prozor. Koga i šta gledati kad je sve sivo. Ni plafon. Ni on ne treba. Neka je sve otvoreno prema gore, prema nebu, prema kosmičkim dubinama...

Nisu, uostalom, potrebne ni te proklete riječi. Tuga je dovoljna. Ona govori spokojem. Ona je sama najveća riječ...

Misli se kao na ringišpilu obrću. I pritišću. Sve se obnavlja i vraća na početak. Može li čovjek sve to da izdrži. Sjene i strah. Bojazan i samopitanje:

- Da li je ovo osamljenje vjekovito? Da li je vječno kao što je kosmos vječan? Da li je ovo moj sobičak i da li sam ja u njemu, uostalom? Nije li, možda, ovo neko u meni?

Kao da čujem odgovor iz nebeskih dubina:

- To nije običan stan. On bi bio običan da u njemu živiš ...životom čovjeka...

Ako ne živim, onda ovo, zaista, nisam ja.

- Neobičnost je što u njemu nema uspomena... Okreni se, pogledaj, zar su to uspomene...

Ali, čije uspomene. Za uspomene je rano. Dok se diše nema uspomena. One dođu kasnije. O, Ruđere, Ruđere! Da nisi pogrešno shvatio svoju dušu. Da te to duša ne opominje zbog krivo odabranog puta. Ili je nešto gore?

- Da, da... nešto gore... Da te u svoje kandže, u svoju zamršenu paučinu, u svoje neizlazno klupko, nije uvukla mržnja?

Mržnja! Mržnja!

Ponavljao sam tu ogavnu riječ, tresao se od pridošle zebnje i novoizniklog straha. Hvatala me groznica i od pomisli da sam počeo mrziti.

- Ali, sve si grublji, opominjao sam se sve glasnije.

- A s grubošću dolazi i... mržnja... Jest da ti nenajavljeno i kad onaj hoće upadaju u sobičak, jest da te odvode, maltretiraju, presreću na ulici i legitimišu, jeste da hoće i ime s prezimenom da ti izmijene... , hoće da te unize, popljuju, Sve je istina... Ali, zar se, Ruđere, na sve to odgovara mržnjom. A znaš kako je Buda govorio "da se mržnja nikad ne uklanja mržnjom. Samo blagost briše svaku mržnju...To je zakon vječan i nepromjenljiv...". Znaš Ruđere i ko je govorio: "Kad oni tebe kamenom ti njih kruhom." ali otkud meni kruh pa još da njih...?

Nalazio sam raznolike riječi utjehe. I onda:

"Sjeti se jutara kad kroz odškrinut prozor pticama bacaš posljednje mrve kruha... Otkidaš od svojih usta samo da bi nahranio svoje vrpačiće, svoje golubice... Znam da ti smetaju one vranurine, onaj crnokljuni, onaj garavi, onaj začađavljeli, vražji i prokleti gavran... Mrko... Sve je to istina, ali ni istinom se ne postiže sve na svijetu. Ni sve istine nisu istine... Nema istine kojom možeš opravdati vlastitu mržnju... Zabrazdio si, Ruđere, jer mržnja povede crnim koridorom do osvete. Nisi li u zabludi, toj nepotpunoj čovjekovoj istini, toj varalici, toj namještenici, toj pritajenosti koja, iznenada izdžilika".

Jedina istina, faktički, bila je istina da ja nisam bio svjestan istinske istine. Ni stanja u kojem sam se nalazio, pa ni u momentima kad mi se, čak, događalo i sunce.

Sunce!

Dugo ga nije bilo. I ono se zastidjelo košmara ispod sebe. Počelo je da sija svom svojom izvornošću i da me vraća u zbilju. I pucnjave je nestalo. Prestale su da sipaju i granatele, kako je to sočno i naivno govorio dobri Bralica. I taj trenutak. I to sunce. Poželih ga u jednom momentu samo za sebe. Da bude samo moje. Da ga se naužívam. Ali, sve osta želja. I sunce prekri velika mrkla sjena. Želio sam da je kroz odškrinut prozor pomaknem, da je izbrišem kao magličasti trag daha na starom ogledalu. Sve bi samo privid i moja velika zabluda.

Ta zabluda!

Svi moji pokušaji da odgonetnem šta me je prisiljavalo da uplovim u njene imaginarne vode, bili su uzaludni. Nisam, dakle, bio svjestan njene velike geomagnetske moći. Velike!

Zar zabluda mora da bude velika da bismo je shvatili? Ta praiskonska poluistina velika je samo onda kad je mi, dvonošci, u određenim situacijama tako shvatimo. Sve je, dakako, u nama, pa i ovo zemaljsko prokletstvo. Sve je u našem poimanju životnih tokova, u našem prihvatanju, ili odbijanju ponuđenih impulsa izazova koji se na čudan, a počesto i neobjašnjiv način, prelamaju u našim bićima. I dušama!

Postojanje zablude nikada nećemo shvatiti samo zbog toga što smo odviše sebični. Od koga, onda, i da tražim objašnjenja za izazove koji mi se nameću, koji me tjeraju u mišiju rupu, uvlače u pore nemogućeg i neizdržljivog. .

Ostaju papiri. I na njima ispisano. Možda je u njima i na njima i čovjekova duša? Možda i moja? Uzimam jedan što mi ga, bojeći se da ga ko ne vidi, u ruku tutnu stari Mijat. Na njemu citat iz Evanđelja: " Priznajte da je stablo dobro i da mu je dobar rod, ili priznajte da je stablo zlo i da mu je zao rod, jer se po rodu poznaje stablo. Zmije od zmija. Kako možete govoriti dobro kad ste zli. Usta govore onim čega je srce prepuno. Dobar čovjek iz dobre riznice iznosi dobro, a zao čovjek iz zle riznice iznosi zlo. Ljudi će za svaku nekorisnu riječ što je izreknu polagati račun na Sudnjem danu...".

I za priznanje treba snage, velike, unutarnje. Ali, kako priznati nešto što nije za priznanje. Na to su, me onomad, tjerali i u hangarima. Priznaj, pa priznaj. Možda neko i ima nešto za priznati. Ja mogu da priznam samo svoj goli život. Njima to nije dovoljno.

- Samo ti priznaj. Od toga ništa ne boli. Ni glava. I drugi su...

Ja naivan pitam:

- A šta?

- Mi nikome ne odgovaramo, mi samo, stoko nad stokama, pitamo i čekamo priznanje...

Neki me gurkaju i šapću: "Priznaj, biće bolje".

Ne znam šta. Niko me nije naučio da priznajem. Shvaćam

da se i to mora, ali šta. Nešto iznutra, ipak, poleti, nešto nenajavljeno, nešto kao golub kad ga vjetar potjera, pa ne zna gdje će i kroz prozor uleti u sobu. Čuh sebe kako viknuh, ali pogleda zakovanog za tavanicu :

- Priznajem!

- Tako, tako ptičice....

- Priznajem da ne mogu priznati da ima neba kad ga danima ne vidim...

Našao sam se na hladnom podu da priznajem svoju ludost. Probudih se i ugledah tamu. Možda je i to bila zabluda. Ali, noć je. Koliko ih je protutnjalo, ne znam. Nigdje nikoga. Ja i noćna samoća. Uigrani par za vječnost. Ledeni primjerak za muzeje.

Ruke su mi ledene sige. Ne mogu da ih mrdnem. Strah me je da će tako ledene početi da otpadaju.

Nebo se još nije pojavilo. Nema, dakako, ni zvijezda. Pogled je, ipak, zalijepljen za tavanicu. Ne mogu da ga vratim. Ni oči nisu oči. I one cakle. .

Oborih oči i kroz razderanu košulju ugledan rebra. Prvo jedno, pa drugo, treće, četvrto... Jedna plava, druga crvenkasta... Umečen sam kao tijesto za bundevaru. Razvučen kao po siniji, a ona hladna i od cementa... Samo kome je, namijenjena. Meni, ili nekom drugom.

Opet drugi.

- Kome ja, uopšte, pripadam. Bilo bi mi lakše da znam čiji sam... Ali, neka... Odgovor nije potreban... Nikad i nisam bio nečiji... Uvijek samo svoj - Ruđerov. Ruđer... Ruđerov. Sjećam se da su govorili:

- Eno, Ruđera Ruđerovog.

U ovom prokletom ratu priznanje i nije ništa drugo nego jedna dobro vidljiva zabluda. Priznaješ, a ne znaš šta priznaješ. Ne bi li, onda, i zabludu trebalo drugačije gledati, ozbiljnije shvaćati i uvažavati, uostalom. Ona može da bude i proizvod čovjekovog neizgrađenog mehanizma primanja svakodnevnice, sveukupnog življenja i čovjekove cjelokupne komunikacije. Čovjek, naime, u zabludu može upasti i nesvjesno. Onomad me odvedoše na gradnju seoskog puta. Mene

nikakvog. Prvo dva šakala s uperenim automatima upadoše iznebuha, porazbijaše sve na šta naiđoše i narediše da se spremam. Pokušah objasniti svoje stanje i skupo platih svoju najveću zabludu. Ponovo izustih molbu, oni vratiše nepotpunu istinu. Meni prokrvariše puknuta rebra. Oni zadovoljni, jer čine svetu stvar, a ja u zabludi.

Dokle?

U svojoj velikoj osami, snađe me i filozofiranje. Čujem sebe kako buncam:

- Zabluda je samo - zabluda. Ne možeš je drugačije ni shvatiti, kao što ne možeš shvatiti ni ovo sivilo od života, nego samo kao zabludu. Ali, kakav je, takav je. Život postoji da bismo ga živjeli... Nije li, onda, život čovjekova najveća zabluda? Živiš, a ne znaš da živiš. Dišeš, a ne znaš da dišeš. Ili to, možda, neko drugi za tebe diše. Ili živi, uostalom...

Da bi za svoja filozofiranja imao potvrdu, da bi se opravdao pred zalutalim sunčevim zrakama, na komadiću papira napisah: "Ako neko misli da je sve drugačije, neka dođe u ovaj sobičak, neka pokuša disati, neka pravi svoj lični inventar zabluda, neka počne od mojih rebara, neka prvo odvoji bjelkasta od... plavih... od... crvenih... Neka me pokuša okrenuti na leđa i neka prebrojavanje opetuje. Neka prebroji sve oaze zabluda i neka mene ostavi u miru da iskišem svoju vlastitu tišinu... Neka me niko ništa ne pita u ovom gradu gdje su ljudi neljudi. Što je više stanovnika, sve je manje ljudi".

To, nažalost, nije zabluda.

To je nešto drugo.

To je velika, neshvatljiva, svojevrsna, istorijski zamućena, samoglava, mitološki ofarbana, namještena i mnogo vidljiva zajebancija od koje najviše bole popučana rebra. Tu vrstu zajebancije još niko, pa ni ja u ovom mom prokletstvu, nije objasnio. I neče. Možda je to nebuloza kao što je nebuloza moj čvrsti naum da ubijem. Ja, Ruđer ovdašnji, hoću da ubijem!

Moj izabranik je odavno fiksiran. On se sam izabrao, uostalom. Realizacija počinje po mom ozdravljenju. S obzirom da nemam nikoga, a i da nemam kome, moliću se Svevišnjem i od njega tražiti pomoć. Danima već ponavljam svete riječi: "Tražim zastitu Gospodara ljudi, Vladara ljudi, Boga ljudi, od

LJUDI MIJENJAJU BRAVE, A SMRT STALNO ISTA

KROZ odškrinut prozor, nenajavljena i bez poziva, ušla je sunčeva zraka. Zveket u stomaku. Jauk iz otanjelih crijeva. Zvuk duhačkog orkestra, u kome dominiraju činele, upozorava da glad nije odmakla. Sunčeva zraka poigrava na suprotnom zidu. I bolje je da je tamo. Samo neka nije na meni. Na mom tijelu bi se hladila i postepeno nestala. Neka je na drugoj strani od mene. Neka tamo i ostane. Hoću da je gledam i da posmatram njeno praiskonsko titranje. Njeno magličasto lebdenje. Kad je tamo, kad posmatram njen zanosni bolero na zidu, vjerovatno ću je na drugačiji način i osjetiti. Tako će me jače grijati.

Pridigao bih se, dopuzao do prozora i zatvorio ga. Ali, zašto? Sunčeva zraka bi nestala. Vratila bi se tamo odakle je i došla. Ako se zrake uopšte vraćaju odakle polaze. Možda bi i bilo bolje da se vrati. Neka mi ne kvari ovu moju jazbinu u kojoj su mi dani gori od noći. Sve više postaju nepodnošljivi. Plašim ih se. Plašim se njihove jasnoće, njihove otkrivenosti. Noći su mi milije. U njih utonem i... kao da me nema. Ne, ne spavam. San je odavno moj veliki luksuz. Od noći ne očekujem ništa, niti se nadam, uostalom. Nego... Tako! Volim da se utapam. Kad se utopim mnogo mi je lakše.

Dan i sunčeva zraka me izazivaju, a ja ne volim izazove u pustoj osami. I mijenjaju i mene i okolinu. I ljude. Noći su iste. One su mrke i neuhvatljive. Dan je svjetliji, a to je najgore. To je zabluda: svijetlo, a mrklina.

Jutra su najčudnija. Ona izmigolje iz noći i prerastu u dan, a da to čovjek i ne osjeti. Ona tako varaju: uvedu čovjeka u zbilju i u njegovu ličnu pogubnost. Jutra najavljuju i čovjekove poraze. Ona unaprijed uništavaju nadu. Svejedno je da li si bolestan, uvesplavljen, raskasapljen... nikakav. Sve je isto! Ljepotu rađanja i jutarnji ples zlaćane sunčeve zrake ionako ne mogu osjetiti, jer sam odviše odrvenio. Uspostavljanje kontakta sa vanjskim svijetom i svaki pokušaj izlaska na vidjelo, svojevrsno je samoubijanje. To je čin isforsirane hrabrosti. A zašto?

Ne znaš šta te čeka. Ni komšija nije više komšija. Mijenjaju se preko noći, kao u nižerazrednom provincijskom hotelu. Mijenjaju se komšije. Mijenjaju kućne brave. Čudna ritmika

savremenog doba; čim neko s brda siđe, prvo mijenja bravu. Smrt se jedino ne mijenja. Ona je stalno ista. Ona se samo prilagođava. I traje. Tako uigrala igru.

Zbog čega i izlaziti? Zašto i provirivati, kad je dovoljna i sunčeva zraka. I te zloguke vrane što od ranog jutra počnu svoj samrtni graktaj. Svoje kruženje iznad grada. Taj njihov let, kao kakva zračna flotila. Kad načine crnu nebesku serdžadu. Kad nebom prostru tamni ćilim beznađa. To je i specifična najava umiranja. Najava smrti koja me je plašila. To njihovo vraninjanje. Nikad ih nije bilo toliko. Odakle crnorepke samo doletješe. Ta ptičija strašila. Prvo na krovove, a potom poklopiše zelene gradske oaze. I one kao ljudi, dvonošci. Pobjegle od gladi u glad. Zbog toga, valjda, tako rano i kruže. Nadgledaju kao lešinari. Kad slete na zemlju kočopere se uzdignuta kljuna. Na sve strane savijaju gnijezda i zatrpavaju gradske blokove svojim izmetom. Njihov smrad nikome ne smeta. Sve je novo, pa su i mirisi novi. Ni sunčeva zraka nije kao što je bila, uostalom.

Vrane svoje vraninjaju. Ljudi svoje ludovanje. Sve se uskobečilo. Ljudi nisu kao što su bili. Vrane nisu kao negdanje, kao bivše, one domaće što samo graknu pred zalazak sunca... Samo izlete iz svojih legala i zašute. Ne uzbuđuju. Izlete i jutrom da najave dolazak novog dana i odu svojim uigranim stazama u potrazi za hranom. Ove nove, savremene, novopridošle, uvozne... kao da su na baterije. Pritisneš taster i one započnu svoj crni tango.

Crne vrane. Crni ljudi. Na crnom asfaltu.

Često posmatram njihovu crnu igru. Još sunce i ne najavi svoje izlaženje, a one, kao piloti iz aerodromskih hangara, polete iz svojih legala. U prvom zaletu zakriješte silinom koja i mrtve budi. Glas im raspanjujući. Siječe kao britki nož. U kosti ulazi. I dugo se u čovjeku i oko njega zadržava. Ponekad se igra ponavlja i noću. Kao da se svađaju i prepiru. Kao da otimaju jedna od druge. Baš kao ljudi. Baš kao da su ljudi postali vrane. Ili je, možda, obrnuto.

Pa taj nesrećni gavran!

Sleti, pojede što je "njegovo" i nanovo u ... vis. Gdje boravi. Gdje se krije. Niko ne odgovara. Nikoga, vele ljudi, ne vidi, onako, je l `, ašićare... Vizavi!

Možda sam ja jedini sretnik. Kad god bacim mrvice kruha svojim vrapčićima, svojim golubovima, doleti dok si dlan o

dlan. Kao da dođe iz nebiva. I odmah počne gazdovanje. Tjera sve oko sebe. Tjera nejač. I uzima. I otima.

- Uh!

On mi je najgori.

- Neće ni on zadugo. To mu kažem ja, Ruđer ovosobni. Doći će, doći njemu, Ruđer, glave... Glava mu jest povelika, ali svejedno je... A, krila ovolika... Valja se od debljine i opet tuđe šopa... Uh!... Govorio sam komšijama šta radi, ali ... ništa. Neki me upozore da to nije gavran, jer gavrani ne silaze u grad. Ako ne silaze, otkud on?

Crnjo!

♦♦♦

- Štaš` mu, komšija?. Veli mi jedan novopridošli i dodaje:

- I on je životinja. I životinja mora da jede... Mora od nečega da živi. I njega je nešto poćeralo iz šume. Nešto je i njega pritjesnilo. I... šta će, kud će ... u grad... Asfalt je svakome mio... ma koje vjere bio... Zar nije tako?

- Biće da je tako... Ali, što tuđe dira? Što otima tuđe?

- Ma, znaš šta... Ništa ovo nije tuđe... Sve je ovo, da znaš, naše...

- Znam, kako da ne znam... A znam da su tako govorili i crvendaći, pa se zna kako bi!

- Kako bi, eto, bi... Al `ti mi, nekako, ne govoriš kako valja... Čujem da nisi naš, pa ako nisi koji ti je razlog da se buniš protiv anam njih...

Ne bi mi po ćejfu njegovo reagovanje. Malo me i strecnu. U sebi rominjam: "Što ti je ovo trebalo, ludi Ruđeru? Crnji bio i od crnog gavrana".

- Vi za to nemate, baš, puno razloga, tješi me onaj.

Osjećam da nešto hoće kad i nastavi:

- Zar neki od vas ne kažuju da je ono ranije bilo pla`o fajn? Ne znači li to da biste se, kad tad, mogli i vratiti na staro?

Ono staro dobro naglasi. Osjetim daleki, duboki i fiškalski naglasak. Nešto povučeno iz dubine. I davnine. Polako, snebljivo, pomalo i sa strahom, rekoh:

- Ma, jeste, nije da nije... Dobro veliš... na staro. To naše staro, dobro je postaro. I ja ono "postaro" dobro naglasih. I preznojih se.

- Ti mene, izgleda, ne shvati kako valja i kako Bog zapovjeda, ha. Nešto te nikako ne razumijem. A i ti, čini se, ne razumiješ mene.

- Može bit... Ma, samo hoću da kažem da je naše staro, dobro staro. A, možda, i u tom tvom starom ima nešto... Ne kažem da nema... Samo ako se ne možemo u tom starom da slažemo, kako ćemo, onda, u ovom novom. Ovo novo, haman, nije nikome potaman. Ginu naši, ali ginu i vaši...

- Zar, baš, tako?, pa dobro čupnu nogetinom.

Prođe me hladan znoj. Konačno, shvatih u šta se uvalih. Zaglibih do kragne. Brišem znoj, a on ne miče. I sve kontam šta da mu odgovorim, a da ga ponovo ne dirnem. Ako i drugom nogom cupne, biće belaja. Skupih snage, prokontah, pa izustih:

- Znaš šta, komšija, ja to onako, figurativno...

- Možda, možda, ne da se.

- Ipak... nemoj mi nikakvih figura, Boga ti milostivog. Meni je i figura i nevolja do grla...

- Ništa loše ne htjedoh... Samo kažem, ako već mi na zemlji ne možemo, neka se, onda, grle meci naših pušaka gore, na nebu... Nek, bar, na nebu bude ljubavi, kad je nema na zemlji...

- Ode ti podaleko... mnogo daleko... Tebe razgovor potpuno išćera iz kundura, pa izgubi mjeru. Ko da sam te nešto bocnuo?!

Najradje bih prekinuo. Vidim da je vrag stvar preuzeo u svoje ruke. A i ja dobro zabrazdio. Bacim pogled na novajliju. Sav zajapuren. Prebacuje se s noge na nogu i konta šta da odgovori. Ne čekam. Vraćam se u svoje leglo. U svoju osamu.

Nekad i ona dobro posluži.

Dani prolaze, a s njima otičem i ja. Sve više se uvjeravam da su i ljudi, kao i vrane. Neobični, na ćoše, crni i blijedi, garavi i prljavi. Ljudi, čak, i iznutra. Kad iz daleka pogledaš, ne znaš ko su ljudi, a ko su vrane. I jedni, i drugi, od ranog jutra marširaju: ljudi asfaltom, vranetine nebom. Crni jedni, crni drugi. Vrane grakću. Ljudi sikću.

Naletih na novog novajliju. Nakostriješio se, izgleda, od

ranog jutra. Vidim ga i u njemu osjećam gavrana. Gledati ne mogu, ali gledati moram i slušati. Dobro se nakašlja, uhvati zraka i poče, kao da govori nekom pored mene, kao da govori brdima:

- Ne znam te, novi sam, a ne znaš ni ti mene. Niti znam koji si, a ni ti ne znaš koji sam ja. Al` čujem nekidance šta blebećeš... Nije ti, baš, svaka bila na mjestu. Mislim ono o... životinjama i ljudima, o ticama i ljudima... svejedno je. Reko bi ti, da upamtiš, da mi to bolje znamo i umijemo. A ja sam ti, ako ne znaš, a ne znaš, taj... Mislim.... odozgorikarce sam... Moraš znati da su i životinje podjednake, a mi ostali, akoš pravo, i mi smo ti podjednaki... Nismo, možda, svi na isti kalup, ali tudikarce je neđe...

- Nije da nije, upadoh bojažljivo, jer ne znam ko je, a znam kakav je.

- Svi smo mi isti, a naročito neki - Ovo neki malo podigoh. Ali, šta mi vrijedi ta mala igrarija, kad me on ne ču. Ne ču me, jer se zakoceni. Zakoceni se, jer iz trbuha nahrupi uzvarena rakijetina. Meni bi žao što odleti u kuću. I što me ne ču do kraja. Bi mi još draže što se kutarisah hajvana. Moglo je svašta da bude. Možda će i biti. Takvi rijetko opraštaju. Ni tog, ni slijedećeg dana ne promolih ni glavu kroz prozor, a kamoli da izađoh. Samo čuh glas komšinice:

- Čul `ti onog novajliju... Ma, de, onog što useli u Hilminu kuću. Priča da je u grad doš`o s brigadom.... Jest, u žutu. Siš`o jest, al` zbog nečeg drugog. Čuo junačina da u gradu moš` šta hoš... Ima džabice, moš` lopatom kupiti. I sve kuća do kuće, same i napuštene. U njima ptičijeg mlijeka. Ako i nisu prazne, a ti istjeraj ko što svi i rade... Mislim ti... sa strane i s brda... Prvo sišli njegovi sinovi, kobajagi izvidnica, a onda uselili u Hilminu... To će im biti za stalno. Ona je i najveća, i najbolja... Matera im još nije sišla. Pričaju da se usput razboljela. Jes mušmulju... Nije još pozlilo od bolesti, nego od pasjaluka. Kad je, gospoja, čula šta je sve čeka, u kakvu ljepotu dolazi, naravno da se razboljela. I ja bih da sam na njenom mjestu. Nijel` tako, reci pravo? Samo, daleko od mene. Da Bog da, pa da joj sve to prisjedne. I njoj, i onom njenom što je svako jutro mamuran...

- I prisješće, ne brini - čujem i drugi glas ispod prozora.

Poslije pauze, uslijedi i upozorenje:

- Čuj ti mene, ženo blentava... Malo ti pritegni. Nije, baš, preporučljivo da sve to glasno, znaš... Može to i da te košta. Dok tvoj Simo dođe s linije i glavu možeš izgubiti. Ti, izgleda, i ne znaš kakvi su ti... ti novi. Naši su, naše vjere, ali nisu, brate, kao neki mi. Daleko im kuća i od mene. I od tebe, uostalom. Da mogu najrađe bih se neđe sklonila dok ovo prođe... Nešto se mnogo oduljilo... Onaj moj nije za bježaniju...

- Nije ni moj Simo... Ali, nadolazi, jer vidi šta je po srijedi, vidi da je sve na ćoše, a ljudi ginu. "Mi se borimo, ginemo, živote dajemo", veli Simo, "a ovi neki dođu, pa sve ukake... Kradu, otimaju, iz očiju čupaju, istjeruju iz kuća i što je najgore ubijaju na licu mjesta"... Nego, čuli ti za staru Rubijadu? Bacili joj bombu u kuću. A bila, jadnica, sama unutra... Bomba je raznijela... Vele, kupili je... Ma, znaš šta, ma to nisu ljudi... Ma, takvima ni životinje nisu ravne... Kakve životinje... I životinje imaju više obzira...

- Pritegni... Utišaj, jadna ne bila...

- Šta da utišam i zašto... Zar zbog ovih... ovih... govnara što nam sve iskvariše... Stid me je, da znaš, ulicom proći, na pijacu otići, nekim ljudima u oči pogledati... Moj će Simo poludjeti kad čuje za Rubijadu, a i šta se sve posljednjih dana radi po gradu... Ma, fuj, pa gotovo...

- Pritegni, velim ti... Ovi ni pred kim ne prezaju, života mi...

AH KAD DREKNU: "KURČEVIT JE"!

- ŠTA je, jadikovino? Usro si se od straha. Tvojom sraćkom mogao bih cijeli vagon "ge" natovariti. Ne znam samo odakle ti tolika sraćka kad ništa i ne jedeš. Osušio si se ko suharak. Dobar bi bio za odlagu. Ta bluzetina pleše na tebi ko stari đeram na napuštenom salašu. Skorio si se ko baljega na asfaltu, u podne, kad je najtoplije, kad oči iskaču, a muhe zunzare, one govnare, samo oblijeću...

- Šta jadikuješ? Skupio si se ko forinta. A šta da ja kažem. Ovo mi je peti put. Samo me love ko zeca i... vraćaju nazad. Ko mladu ribu u rijeku. Dođu kad hoće i ništa ne pitaju. Samo razvaljuju, kako stvari, tako i ljude. Najgore je kad je među njima onaj sivonja... Ime mu Dorat... Uh, da mi je da ga se dočepam, pa da ga kroz ove moje ruke probacim... Ušao bi ko konj, a izašla bi kobasica. Mamu li mu, materinu... Šta je samo nevinih ljudi pogazio... Unakazio... Mene je dva puta sprpačio u kamion. Jednom u ovaj isti. Drugi put na sječu u šumu... Hajd sad, ako se mora raditi, neka se radi. Ali, što me ne odvedu da radim ono za šta sam osposobljen... A ne... guli krompir, istovaraj i utovaraj cement, istovaraj oluke, utovaraj ugalj... I kome? Starješinama i njihovim ženturačama. One su najgore. Moraš im čistiti klozete, zahodske šolje, timariti svinje... Ih, brate slatki...

Uspori kamion, uspori mladić. Ubrza opet kamion, ubrza i mladić. Nasloni se na šofersku kabinu, pa opet prema meni:

- Vidim po tebi da ti je ovo prvi put. Samo, ne znam da li ti je odredilo Pičikovac, ili Kurčevik. To su u istom logoru dva ista jebališta. A može, ako ti je po volji, i zatvora, i resta, i ćuze, i hapsane, može i buhare, i rešetkane... Tabanare i bojare su nešto drugo. One su predigra, ko u pozorištu. One su probne piste za ovo
ovdje, za Pičikovac i Kurčevik. Prvo te, starino, odvedu da te dobro istabanaju. Ako si propjevao stižeš ekspresnim u bojaru. Tu te dobro propitaju. Mislim... izboje. Uvešplave te da te ni rođena nana ne može prepoznati. Dotjeraju ti rebra ko doksu. Posebno naštelaju bubrege da možeš u koloru i cvariti. E, sad, kad te tako naštimaju, onda...

- Ma, gdje se isključuješ, Bog te ne ubio. Tebi je do zajebancije, a meni se i gaće tresu u ovoj smrdljivoj kamiončini u

kojoj ni svinje ne voze. Ugasi, ako za Boga znaš. Prestani!

On ni da mrdne. Ostali se pokunjili. Svejedno im. Predali se sudbini. Svi su, izgleda, osim mene na mladića navikli. S njima je danima. Samo je meni njegova priča smetala. Možda i zbog toga što sam novajlija. Našao žrtvu.

- Ti meni, ipak, ne odgovori da li su te šibnuli u Pičikovac, ili u Kurčevik? Znaš, kad te puste iz bojare, oni obično doviknu: "Piči!". A to je ovamo, ovdje, gdje vjerovatno idemo. Jebeno je kad dreknu: "Kurčevit je!". To ti je, stari moj, u jebeni dio logora. Bolje je da te odmah živa pokopaju. Ko dospije u Kurčevik, rijetko se iskobelja... Znaš, mi koji smo u Pičikovcu i Kurčeviku stalni abonenti, mi smo ih tako i nazvali... Onako, od šege...

- A, zar, dijete drago, ne idemo u Beharušu? - Ču se iz zadnjeg dijela kamiona.

- Nekad je bila Beharuša, sad je Ostroguša, na sve mladić odgovara.

- U njoj ti, jarane, bude ko bos po trnju. Behar koji ne miriše. Njega samo osjećaš...

Kočnice zaškripaše. Stara kvrga zatandrka i jedva stade. Svi poletješe prema prednjem dijelu. Jedino je pribran mladić. Prvi se uspravi i preko mnogih opruženih kostura krenu da iskoči. Usput je nastavio svoju započetu priču, ali sada uz pjevušenje:

- Piči, piči, pičiću, kamionom stićiću!

Ponovio je to nekoliko puta, a onda nešto glasnije produžio:

- Dižte se robovi dvadesetog stoljeća, vi sužnji pred novim milenijem. Istovar gamadi za novi vijek. Sad ćete da vidite čudo nevidjeno. Kao na vašaru. Ovdje Ilija, gdje je roba najjeftinija... Navali narode, džaba dajem da prodam...

I mladić napravi nagli stop. Zaustavi svoju čudnu govoranciju. Na zadnjem dijelu kamiona podiže se cerada. Prvo cijevi automata, a za njima lica zakrvavljenih očiju. Stiže i naredba:

- Izlazi, stoko... Šljazi dole, bagro...

Uslijedi nešto umilniji glas, ali prema mladiću:

Vidi, vidiii... Ko je to nama došo... Markane, o Markane... hod vam da vidiš ko nam je, nanovo, došo... Neka, neka. Nek si ti nama samo došo, nek si ti vođe nanovo uljego, za ostalo ćemo lako...

Mladić je znao šta umiljavanje znači. Iskočio je napolje, krenuo desno, ali grubim pokretom bi zaustavljen. Pod nosom mu zamirisa barut iz kalašnjikova.

- Đe ćeš, jado moja? Đes` navro? Ti bi desno, ha? ...Vidi Markane... O Markane... On bi desno... E, nećeš desno, nego po mom ćejfu... Ti ćeš suprotno, a suprotno ćeš, jer smo već čuli za tvoje blebetanje u kamionu... Čuo je i vozač... Zato ćeš i ti, i onaj s tobom visonja, uljevo. Tako vam suđeno... marš, bagro, da vas ne gledam. A i vi ostali, šta blejite... U kolonu po dvojica... Vodite ih dolje, strmo... Nemojte da vas ja učim šta vam je činiti. Nema im ni ića, ni pića dok ja ne kažem.... Hajd sad. Pih, kakvi ste... I prebrojte ih da znam koliko komada imam... Ćeraj! I da je sve na vrijeme iskopano... Onu dvojicu, Markane, dobro pripremite dok ja navratim... Glavutanu će izaći na nos i Pičikovac, i Kurčevik, matera ga jebla njegova...

Mladića više nisam vidio. Nestao je ispred mojih očiju, ali ne i iz mojih misli. Dok se kotrljamo strminom, osjećam vlagu u očima. Kroz glavu sijevaju slike osionog mladića. Pitam se: "Što mu je trebalo da sve ono onako govori? Zašto nije svoj pobrzi jezik zavezao za neko pogodnije vrijeme, neku drugu pogodu?". A onda korim sebe: "A što je i meni trebalo da onako osorno i nekontrolisano reagujem na njegovo kazivanje?".

Kao da je sve predosjećao. Ne, to nije bio predosjećaj. Bio je to proizvod zatrpane svijesti. Svjesno reagovanje. Mladić je sve znao: i gdje ide, u čije ruke ulijeće, i zbog čega! I šta će se, konačno, na kraju zbiti. Eh, živote, skote! I ta njegova razdraganost. Nije li to bilo i svijesno prikrivanje stvarnog osjećaja pred porazom. Neka vrsta bježanja od sebe. Iz sebe. Bježanje od istine.

Ta nesretna istina!

Da li je istina, odista, Bog, kako je govorio veliki Gandi? Jer, Boga se sjećamo samo kad smo u nevolji. Je li, možda, i to jedna od velikih čovjekovih zabluda. Nije li prizivanje Boga samo kad nam prigusti i velika podlost? Ili proizvod velike čovjekove sebičnosti?

Misli me rastaču, ali ne prekidam. U dobru kao da nas i nema. Nema čovjeka. A nema ni Boga. Tu smo sami zbog svog prohtjeva i sve nam je logično, a logično je, jer nam je dobro. Ne shvaćamo da i dobro može biti za kratko. Prh i... pojela maca. To i nije ništa drugo nego specifična metamor-

foza, čovjekov suludi preobražaj pred kojim su otvorena i vrata pakla, a da ih on ne vidi.

Čovjek je i veliki majstor za stvaranje prostora u sebi za nekog drugog u sebi, za specifičnu dvoličnost koja i jest dovela do stvaranja Pičikovaca i Kurčevika. Ne postoji li, onda, u čovjeku još neko. Neko drugi, neko ko čeka pogodnu priliku da se pojavi i, kao malo djace, gumicom izbriše sve stvoreno. Pa i vlastitu volju.

Bacam poglede okolo. Hoće oči da vide što nikad nisu vidjele. Ostaci kuća i poneki zid. Umjesto biljaka iz zemlje niču dimnjaci. Nema dima, nema života. I Beharuša dvolična: izvana lijepa kao beharli grana. Iznutra drugačija: trula i pasja. Behar premaljan krvlju. Kolorit modernog doba. Svojevrsna galerija ustoličenih akvarela o mrcvarenju i ljudima, leševima... O kostima što pucaju kao suha grančica starog jasena.

Ne, ne bih o tome. Misli me varaju i odvlače. Hoću na papir o nečemu i nekim drugim. To je i dio mog duga prema mladiću što ga napanjka dvoličnjak iz šoferske kabine. Sin Ibre. Ali, ne bih ni o tome. Neću zbog Ibre, dobrog čovjeka iz sokaka. Hoću o Fejzi, ako mi uspije. O njegovom slučaju. Neka bude na papiru. Ne mogu nista drugo, života mi.

FEJZO NIJE OTPRHNUO, FEJZU SU OTPRHNULI

SLUČAJ sitnog, kočopernog, prkosnog i hrabrog Fejze me je naučio: šta sve čovjek može da načini kad ne mora i šta uradi kad ne bi smio. Djeluje čudno, dosta tužno ali govori da mi nismo ono što se činimo na prvi pogled, mi smo više, mnogo više od toga. Fejzo kao da je sam išao nesreći u susret, ili bolje reći ubrzavao je, nesreća je bila sama naša situacija. Zatočenici bez razloga, osuđenici bez počinjena grijeha. Nestade Fejze. Otpuhnuše ga kao vjetar vlat trave na gorskom proplanku. Ode kao srća. Samo cvrknu!

A prije nego što su ga umorili, dok se mučio i previjao od bolova, Fejzo iza sebe ostavi komadić papira. Na papiriću, jedva vidljivo i nevješto napisano:

"Čovjek je ko tica samo prh i ode sad bude sad nebudne jelde halaj sam hin zajebo."

Fejzo, nažalost, nije otprhnuo. Fejzu otprhnuše. Spavao je zajedno s nama, na golom cementu. Tamo do zida. Uz sami otvor za budući prozor. Ispod, nekakva suha travulja. Iznad, sve otvoreno. Možeš nebo, zajedno sa zvijezdama, rukom dohvatiti. Šupljine na sve strane. Promaja kao u Patagoniji kad nalete vjetrovi od Ognjene zemlje. Ambijent kao u De Sikinu filmu "Pane, amore e fantazija". Samo, i bez hljeba, i bez ljubavi. Ostala jedino fantazija. Ima je i previše. Dobro je šta god imaš, pa makar to bila i fantazija.

Ne mogu da spavam: nešto zbog umora, nešto zbog bolesti, zbog straha i bolova u duši tijelu zadobijenih u godinama koje nisu za velike napore a nekamo li boli mržnjom zadane. Fantazija ovdje dobro dođe. Posebno noću kad ne znam šta ću sa sobom, pa proćeram pogled kroz tavanski otvor u nebeski prostor. Tad mi pred oči izlete nekakve čudne i neobjašnjive slike. Kao ja koračam, teturam usamljen u grobu. Strah me nije ali sam se pretvorio u uši i oči tražim davno izgubljene kad prvi na kog naiđoh bio sam ja. Prepadoh se sama sebe.. i osjetih snažno... bup! Pipnem se i... ja sam. Iz fantazije iskočih u zbilju. Pored mene stoji Dorat. Protrljam oči... on i niko drugi. Okrenem se... Fantazije nigdje... Osjećam da nešto hoće, da sprema novu krvavu igru. Više volim kad se dere, jer tad i mene kuraži. Od njegove vike počnem da dobijam neku snagu. Bude mi sve do neba ravno.

- Spavate li, junaci? Da se, možda, niste umorili? - Čuh Dorata iznad sebe. Niko ne odgovara. Mlađi stanovnici naše grobnice, ove u stvarnosti, spavaju. Mi stariji, naravno, bez sna. I kad zakunjamo bude u trzajima. I fantazijama. Jedino čujem kako mi vilice poigravaju. Ako tako nastave poispadaće mi iz usta. A i šta će mi. Odavno su u ustima samo reda radi... da ih ne izgubim. I ono što proturim kroz usta, više liči na melo za svinje, nego na čovjekovo jelo.

Dorat nastavlja svoja propitivanja:

- Pitam po drugi put da li me čujete, pizda vam materina!

Svi su već na nogama. On nastavlja:

- A gdje vam je ona današnja junačina, onaj... kako ga ono vabe, Bože milosni... Kako ga ono zovu, Strahomire... Kako mu je ime i brezime?

- Fejzo, šefe, Fejzica, ču se izvana.

- Gdje vam je ta gnjida?, opet se obrati nama.

- Eno, anam... onaj u ćošetu, odgovori neko od naših.

- Zar onaj smotuljak, pa čoek? Ona jada od čoeka... Ona odrtina što u moju šaku može stati? Zar je on ta junačina što prosipa zajebanciju? Ona prda iz gaća? Što ne ustaje kad ja dođem, mater mu materinu, i sestrinu, i strininu, i naninu...

- Valjda prespo, opet neko odgovori.

- Prespavaće on svog Ala`a za sva vremena... puče noga u Fejzinu stražnjicu. Puče nešto i u Fejzi. Kao da se nešto odlomi. Ne znam šta bi se više moglo i da odlomi kad je sav odavno izlomljen. Nema u njemu ni za pola čovjeka. Lupalo ga i sprijeda i straga. Doveli ga s one strane rijeke. Bježao iz svog sela, krio se po šumama i dolima, brdima i ćuvicima, stazama i bogazima, skrivao danju i noću... I kad je mislio da mu je svanulo, da je zameo trag, pravo u tuđe ruke. Ispituj Fejzu, propituj, udri, lomi, on ni da pisne. Više u bunilu nego svjesno, ponešto bi i izmrljao, ali to im nije bilo dovoljno. Htjeli više. Polijevali ga kantama vode, vraćali među žive, osposobljavali za nova ispitivanja... Fejzo ni da zijevne. Ostala od njega mrvica čovjeka. Takvog ga, nikakvog, doveli u logor. I tu ga tukli, i tuku, a Fejzo kao da je olovom zaliven. Samo zvocni kad je njemu bilo po volji. Gdje i kako je nalazio snagu za sve te izdržaje, nikome nije jasno. I što je zvocao kad za zvocanje nije bio. Malo, malo pa bi bocnuo. Sad ovog, sad onog, Sad ovo, sad ono. A sve skontano unaprijed. Tako je dok

smo rovove kopali pitao:

- A, kome mi ovo, kobajagi, kopamo?

Kad ne dobi odgovor, počeo direktno:

- Jebem ga, ljudino. Čujes li štogod za naše?, obraćao se meni, a ja ni da beknem. Nema u blizini nikog, nema blizu čuvara, ali svejedno je. Koga su zmije ujedale i sljepića se boji. Njemu šejtan ne da mira, samo promijeni temu:

- Jah... dobar je bio... Valjo je ko dragi Allah... Nije ga nadaleko bilo, na cijelom dunjaluku... I ostade dobar do kraja, ja ti velim...

- Ma, da te i on i sve na ovom ludom svijetu na kome si najluđi... Zaustavi to svoje blebetanje. Zar ti, hajvane nad hajvanima, zar ti nije dosta što te svaki dan tuku? Zar još hoćeš, blentovino...

Pridružiše se i ostali. Osuše rafalno:

- Zar si ovdje našo da Allaha spominješ?

- Hoćeš li da nas zbog tvoje gluposti potamane?

- Prekini, dok te ja nisam prekino. Imamo dosta belaja i bez tebe...

- A ko ti je taj dobri, uostalom?

- Rekoh da je bio i osto dobar... mislim maršal... Nije mu bilo ravna... A da vam kažem da ste velike čalovine ako nećete u to da vjerujete... Bio je ko nur nebeski, pa makar mi svi pocrkali...

Fejzo svoje izdeklamova. Mi zamrijesmo. Presta kopanje, nasta tišina. To bi znak čuvaru da reaguje:

- Šta je, kopači... Što stadoste? Niste se, valjda, zamorili, a tek ste počeli. Deder, nastavljajte. Do mraka vam je iskopati kad biste pocrkali.

Prijetnje čuvara vratiše nas na kopanje. Prionusmo još žešće. Znamo šta nas u protivnom čeka. Jedan od naših, nikom mio, izmigolji iz rova, pa uzbrdo.

- Ode da mokri, dobaci neko.

- On će mokrit, a mi ćemo izmokrit... ali sopstvenu krv. I to nasuho...!

- Nije ovo njegovo mokrenje prvi put, ču se iz drugog dijela rova.

Uskoro i bi ... uskoro!

Dorat dođe i ritnu se. Prvo u Fejzu:

- Pričaj, junačino, ovdje pred svjema, kakav ti je taj...

maršal. Kazuj, mater ti razvalim, kazuj dok te nisam samljeo ko mlivo. Pričaj nam sadekarce, štos` danas pričo...

Sijevnu noga. Jeknu Fejzo. U nama ni kapi krvi. Žao nam Fejze, a žao nam i nas. Trenutak u kome isčekujemo odgovor pretvara se u vječnost. Dugu, nepodnošljivu vječnost.

U Dorata oči zakrvavile, vratne žile nabrekle, a oči samo što ne iskoče. Ruke za pojasom radi eventualije.

- Nećeš, znači, ni sadikarce da kazuješ... A, kazivaćeš, Svetog mi Trivuna, kazivaćeš... makar na guzicu progovorio. Nije se rodio ko predamnom nije progovorio. Protepale su i veće zvjerke od tebe. I jači i veći od tebe, krpo od čoeka, nego što si ti...

- Ma...!

Čusmo Fejzin glas. Nekakav pisak koji nijė bilo moguće definisati. Dolazio je odozdo, s hladno - čemernog poda. Čusmo i oživjesmo. Neka se, bar, nešto čuje.

- Čujem li to samo nekakvo "ma...", dreknu Dorat kao mladi pastuh kad traži ženku.

- Ma... ne znam... šta hoćeš, mrmolji iz Fejze.

- Znaš ti, stoko, šta ja hoću samo se praviš lud... A, ako i ne znaš, znaćeš uskoro... A da znaš i ti, i svi ostali, prokaza te onaj vaš tru`lo... E, baš ste truli. Sami sebe prokazujete. Mi, barem, svoje ne odajemo i nikome ne prodajemo... Fuj, kakva ste bagra...

I u meni kao da se nešto odlomi. Nije li to spoznaja da je i Dorat jedan jedini put bio u pravu. Nije li iznio poraznu istinu. Dok gledam okolo, kao kroz magličastu koprenu, potpuno sam odsutan. Jezdim prisjećcima misli kao na crnim nebeskim atima. Pritišću me riječi poznanika, nekadašnjeg Titinog UDB-aša, sada MUP-ovca. Vidim ga kako pristiže Ulicom Ive Lole Ribara. Ja sam na drugoj strani. Vraćam se iz CeKa. A CeKa je Crveni krst. Ni nalik na negdanji CeKa što je vedrio i oblačio. Ovaj samo ponekad obuče. Dadne krpetina. Vidim da prilazi na moju stranu. Čujem ga i prije nego što mi je pružio ruku:

- Znači, živ si. A ja čuo svašta.

I, onda, s neba, pa u rebra:

- Jeste li vi, zbilja, takvi kakvi jeste?

nego što smo ikad bili. Niko nikog ni da pogleda. I oči nam zaleđene. I misli. Među nama, jedini znak života sam Fejzo dok se prevrće na golom cementu svjestan da mu spasa nema. I dalje šapuće:

- Plaho... plaho je fajn... čojk... Čojk i po...

- Nosite to govno odavde, tu smrdu od čoeka... A vi? Šta ste se vi ustobočili, mamu vam svjema...

Započe Dorat svoju suludu igru kundakom. Omiljeni užitak lomljenja rebara. Pridružiše se i ostali. Bolero smrti bez muzike. Božanski prilog za povijest nebeskog čovjeka, nebeskog naroda.

Popadali smo, hladnom i cementli podu. Na njemu je topla jedino bila ljudska krv.

Čulo se u rano jutro:

- Jesmo li svi na broju... Jesmo li svi preživjeli "Fejzinu noć"?

Uslijedio je mehanički pogled prema mjestu gdje se sinoć nalazio. Sve se zakovalo za veliku i zgrušanu lokvu krvi u kojoj su zunzare tražile zadovoljenje. .

Pomoć nije bila potrebna. Posebno nama starijima. Jedini spas bila je lijepa smrt.

Smrt!

Ona je i nada, i nagrada. Sve ostalo bilo je gore od smrti. Ali, kako umrijeti? I smrt treba dokučiti u ovom suludom prebijalištu čovjekove postojanosti. Počelo je grupno bulažnjenje i otvoren pogled smrti u oči. U oči!

Života mi.

ONO ŠTO IZLAZI IZ ČOVJEKA, TO ONEČISTITI ČOVJEKA

- NIŠTE ne može onečistiti čovjeka što izvana ulazi u njega, jer mu ne ulazi u srce, nego u trbuh i odlaze na određeno mjesto. Ono što izlazi iz čovjeka, to onečistiti čovjeka, jer iz nutrine, iz ljudskog srca, izlaze zle misli, razne vrste bluda, krađe, umorstva, preljuba, lakomstva, opačine, lukavstva, razuzdanost, zavist, psovka, oholost, bezumlje... Sva ta zla izlaze iznutra i onečiste čovjeka...

- Lijepo si to, baš lijepo kazo... Ko da si odnekud čito... O, prijatelji, pa mi i ne znamo koga to ovdje u Pičikovcu imamo... I kako samo cifra ko da je pjesnik.

- Daj, boga ti, pusti me i ne prekidaj... Dosta mi je moje muke i bez tebe iako je s tobom dijelim.

- Trabunjaj ti šta hoćeš. Riječi su ti ko pogača. Ko da su iz božjih usta.

- Nije ih Svevišnji kazal, nego ih rekoh ja iako riječi nisu moje. Posudil sam ih. Ako niste znali, riječi su iz Biblije. Znam da ste muslimani i da vam Evanđelje nije blisko, da je daleko. Ali, nama katolicima nije. To je, tak, poznato.

- Ne znam, jarane, zašto bi nama bile daleke, ako su na mjestu. Sve što ih izdeklamova, pašu i nama, života mi... Dina mi i imana. I da ti, onako u povjerenju kažem, odnose se i na ove... Ove što nas nizbrdo guraju, znaš... Dobro ti je ono: "... i odlazi na određeno mjesto". Ovi i ne znaju ništa drugo nego na određeno mjesto da trpaju Bložderi uvijek bili...

- Znaju oni i što - šta drugo, ne brini.

- A šta to, ako smijem znati?.

- Eh... Prvo moraš da znaš da nas ne drže za rasad, nego... jelte... za odstrijel. Tu su pravi majstori. Taj su zanat dobro izučili, a najviše kroz povijest od koje su napravili pravi pakao. Ona im je poštapalica... Kad im prigusti, odmah je pozovu u pomoć. Na njoj su svi doktorirali.

- Ne bih rekao svi...

- Neki, možda, i nisu, ali su zato neki naročito. I ne jebi više, života ti. Kad bi upitao Fejzu šta o tome misli, vidio bi šta bi ti kazao...

- Jadni Fejzica... Odnesoše ga ko krepano pašče... u poderanoj deki...

- Njega niko više ne sastavi, a ako ćeš pravo nema se šta ni sastaviti. Težio je ko dobar bibac.

- Živa su ga ostrugali...

- Bježao, bježao i... njima u ralje!

- I kako se samo naslađuju...

- Na Fejzici... Da je, barem, neka ljudeskara, ni po jada... Nego, šaka od insana...

- Teško mi je i da ga spomen... Odmah mi izleti pred oči, pa ko očerupana kokoš... kvoc, kvoc... Očerupana, pa kvoče... Uh, uh... iš, iš od mene.

- Ne treba niš` da se plašiš... Svevišnji sve vidi i raz`me... Raz`meće i tebe. On će i Fejzi da pomogne da mu zemljica bude toplija od ovog hladnog cementa...

- Ti ga, jarane, i sahrani... A ne znaš... živ li je, mrtav li je.

- Nek mu Bog pomogne, kad čovjek ne može...

- Kad neće... ne jebi, znaš...

- A zbog čega, moliću lijepo, neće oni?

Pokaza katolik rukom prema Kurčeviku, tamo gdje je bila komanda logora. Prekrsti se nekoliko puta, malo smiri i nastavi, ali mnogo glasnije da ga ostali dobro čuju:

- Da je čovjek ljudsko biće, mislim taj neki, i on bi bil blizu Bogu. Ali, čovjek to u prosjeku nije, naročito nisu ovi ovdje... Raz `mete me?

- Ništa, brate.

- To mu dođe ko neko... filozofiranje, a vi Hrvati to mnogo volite... mislim to filozofiranje... Onako, pa na ćoše.

- Je, je, kak ne... Samo, znaš, jarančck moj, to je, možda, vrsta nadmoćnosti. Nikad se ne zna, zar ne? Jer, moraš znati da čovjek nije ništa drugo nego neobjašnjiva kosmička fiktivna tvorevina stvorena da bude ovaploćenje vlastitog nastojanja za prevlašću...

- Ih, ih, brate slatki...

- Zaustavljaj, ako za Boga znaš.

- Ti ćeš nas potpuno dokusuriti... Imaš li ti štogod konkretno? Ako imaš, kazuj, pusti budalaštine.

- Znači da ateriram, da prizemljim... Je li, odista, želite da nečeg konkretnoga?

- Konkretno, nekonkretno, ali od te tvoje govorancije i guzica me zaboli.

- Evo ti ga... Sad ću ti ga konkretnoga. Ne mož` biti

konkretnije. Ja sam ti, jarančeк, inženjer po struci, a Hrvat po nacionalnosti. Ne kazujem to da bih se u ovoj pizdariji od situacije hvalisao... I tako to... Kad je ovo krenulo, s mojom Kajom, suprugom Katicom, tamnoval sam godinu dana u stanu, a onda su došli po mene. Razlog dolaska nisu naveli, nego su naredili da se obleknem i da s njima krenem. Gdje, pitam, ali oni samo dobaciše:

- Vidjećeš...
- Buš vidjel, dobaci neko.
- Buš vidjel svog Bogeca, doda drugi.
- Kužiš, ne, nastavi treći.
- I te kak sam skužil. I sve vidjel kako mi se na nosček penje... Izašel sem iz solitera u kome s nama žive i dva moja sinčeka. Za njih i ne znam gdje su. Njih su ranije otpremili. No, ne bih o tome. Nekaj bi drugega što je i komično i tragično. Potrpali su me u kamionček i... prav u tvornicu gdje sam godinama delal kak inženjer. Tu sam, u tu tvornicu došel poslije studija. Došel sam iz rodnog Slavonskog Broda. Kad su me, znate, uveli u tvornicu, imel sam šta i vidjeti: pol tvornice ni bilo. Fakini su sve odnesli. Koji, ja ne znam, Ne, nije moje da o tome. Ti što su tam bili nekaj su se raz`meli u taj posel. Del pogona uspjeli smo da osposobimo, no ne za normalnu produkciju, nego... za ... namjensku. Ni o tome nije moje da razglabam... Upravo zbog činjenice da sam Hrvat, ne, svake noći bi me dovlekli doma i ranim jutrom na isti plac. I, onda su strojevi izbacili prve produkte, ne. To smo proslavili. To Srbeki mnogo ljube, zar ne. No, ni ja nisam, znate, imun od vinceka... Bog i duša, priznam. Na moju žalost, vinceka ni bilo, al` je u obilnim količinama bilo krkuše, hoću kaz`ti rakijetine. Kad smo se dobro natankovali i slistili dvojicu pajceka, ja sam videl da je vrag odnel šalu. Počela je, znate, odveć zajebancija... Okol, okol, pa u sridu. I ne samo na vaš, nego i na naš konto. Presaberem vijugice i skontam da su na mjestu, da funkcionišu, pa zamolim da idem doma. Rekel sam da nisam fit. Malo su me još zadržali, oboril sam još dva ćokanceka i tad su me otpustili dopelal sam doma... Ne, dopelali su me do nebotičnika kak bi rekli Janezi. Iskočil sam iz kamiončeka kak balun. Na jedvice sam usel u soliter. Dok sam se pel dizalom nagore, čul sam, vrag ga odnel, priču koja mi nije štimala. Mislil sam, u prvi mah, da to u meni priča rakijetina, da mi ona ne da spokoja...

- Ti to, katolik, dobro razvuče... Ko Šimun onu stvar.

- Je, je, burazer, tak se zdesilo...

Priča teče, govornik se zahuktava, a rječnik mu sve obojeniji po hrvatski. On to i ne primjećuje. Bez obzira na upadice, on nastavlja:

- Otvorim, dakle, dizalo i već s početka se popiknem. I, vrabec ga jebel, prav iz dizala na neke persone. Bacil sam hitar pogled po njima i još hitrije ustanovim da ih je tri komada. S automatima okrenutim prav na mene, škilje i niš` ne govore. Bil sam u bezizlazu. Vidim da nemam kam. Pokušam nazad u dizalo, al` me jedan tak ščepal i kak perce podize od patosa. Drugi se proderal kak zvjerka:

- Gde s navro? - rekel je.

- Idem tam... Štel bih doma, ne...

- Šta reče, bre, kakvog doma?

- Mog doma... Tu, en tam... numer 24...

Pokušal sem da prođem, al`nisam mogel. Stel bih da im objasnim ko jesam, odakle dolazim, ni to ne pali. Čujem kak iza mojih leđiju lupnuše vrata dizala. Pretvoril sam se u ledeni grliček. Vidim da sam slus i da sem obral bostan. Onaj iz sredine ponovo će meni:

- Govori ko si... Kako te vabe.

- Kaj?, opali iz mene.

- Ma, kakvo kaj, otac te jebo... Govori kako se zoveš... Koje ti je ime?

- Joj, nemojte, lijepo vas prosim... nemojte za ime...

- Ma, ovaj ili je lud, ili nas dobro zajebava, dreknu kak pesek onaj treći i tak je zamahnul da sam mislil kak će me naskroz slomiti. Prvi ga stopira:

- Stani, ne budi lud ko i on. Da ga prvo čujemo zbog čega neće ime da kaže, okrenul se prema meni i prav u lice skresal:

- Znas li ti, bre, ko smo mi?!

- Znam, kak ne bu znal. Sve mi je jasno kak špiglo. Znam i ko ste, i šta šte i kaj ste tu na stubama, ali nemojte da me za ime pitate.

- A zbog čega, pička ti materina, zveknu prvi šamarček po mom nosčeku da sem zatetural. Taj šamarček mi je, napokon, izbil apsolut alkohol iz mozga. Odjednom sam se otrijeznil.

- Što ne odgovaraš?, nastavlja jedan od tri i pokuša da me nanovo udari. Drugi dva ga spriječiše.

- Ima jedan razlog, znate, već jedva izgovaram.

- Ime mi, znate, niš`ne valja!

- Šta nas briga da li valja, ili ne valja, kazuj ga, dok nismo od tebe kajganu napravili.

- Čekajte, smiruje prvi i pokušava da sve svede u normalu.

- Znaš, sad je dosta. Vadi ličnu, ako je uopšte i imaš.

- Imam, kak ne bih imal, uskačem kak brzi vlak. No, znate...

- Šta je, opet, šta se sad prenemažeš..., puče ručetina kak da je od mamuta. Uperi u moju personu i automat.

- Znate, i u njoj je moje ime, a ime mi, kak sam rekel prethodno, niš` ne valja. Vidim da je đavo odnel šalu. Gurnem ruku u džepček i napipam osobnu iskaznicu. Dok sam je pružal, onaj treći ju je već ščepal bijesan kak ris. Kak ju je, znate, ščepal, odmah ju je i otvoril. Kak ju je otvoril, odmah je i vrisnul. Kak je vrisnul, odmah je iskaznicu bacil na patos.

- Uh, uh, uh, kričal je.

- Uh, što je ružno.

- Šta je ružno, pobogu?, pital je prvi.

- Ime!

- Pa reci ga, ajvane!

- Eno ti lektomacije dole na podu, pa gledaj sam. Osobnu je uzel srednjak, pogledal i vrisnul:

- Ih, braćo, ne može biti ružnije!

- Naređujem, prodera se prvi koji je bil njihov šef.

- Naredjujem da odgovorite kako se zove, dosta i šale i zajebancije!

- Franjo, graknuše ostala dva.

- Eto, sad i ti znaš!

- Jel`opet zajebancija?

- Nije, dobro si čuo!

- Dobri ste, bogami, baš je ružno... Ne može ružnije!

Ja sam to jedva dočekal. Odvalim kak topček sa Starog grada u Zagrebu:

- Jesam li vam rekel da je ružno...!

Svi se oko katolika zgledaše. Poslije kraće pauze, ču se iz jednog ugla:

- Znaš, jarane, da ti to, ipak, nisi malo bojio?

- Bog mi, i duša mi, ak sam išta farbal. Vjerujte na riječ. Sve se tak strefilo, od a do cet. Moram još nekaj da ispropovijedam...

- Nemoj, jarančeк, nemoj više, života ti. Ne spominji više Franju.

- Nekaj ću drugega, nekaj o Bogeču... Vid`te... kad se pripoveda o Bogu, tad čovjek iznese iz sebe svoju nutarnju tjeskobu, razbije postojeću monotoniju, bu mu lakše...

- Nije da nije... ali ti, bratac, sve to izuvijaš da te niko ne razumije. Što ga ne kazeš i glasno, i jasno, nego umotaš ko u, u onu... kako se ono veli...

- Oblatnu, ćalovino, odvali prvi put i starina Bećir. Kratko se nakašlja i nastavi:

- Dobro te ja razumijem, ali razumi i ti mene, Franjo pa prekini... Jer, kad bi ti Bećir iznosio svoje dogodovštine, povratio bi na suho, sa komplet žučnom kesicom... A, onda, i taj Bog, što ga stalno spominješ. Vjernik sam i ja, ali da ga, jarane, ima već bi pomogo... Nit ga ima, nit nam može pomoći. Ovi ovdje, ovi mudonje, oni su naši bogovi. Oni rade šta je njima volja. Oni su bogovi, jer su se s bogovima odavno poistovjetili, kao da su s Bogom osnovnu školu završili...

- Je, tak je, kak bi bilo drugačije... Imate prav... Raz`memo se dobro. Itekak se raz`memo... Ima nas svakakvih... I naših, i vaših sličnih... Sve je to borba za primat... To što čine, čine za beneficiju... U tom je štos...

- Jah, uzdahnu Bećir i doda:

- Moram nešto da ti kažem što ti, možda, ne razumiješ... Znaš, jarane, čojk je i bez tog tvog filozofiranja, dobro najebo... Valjda si to shvatio u ovom dobu kad je vakat nevakat... Valjda si već dobro iskusio na vlastitoj koži... Možeš ti do sutra dozivati tog tvog Bogeca, njega nema, pa nema... Imamo samo mi, ovi ovdje, koji jesmo... Zato, Allaha ti, uduni i ne produžuj to svoje filozofiranje, života ti!

ČOJK JE KO TICA, PRH I ODE

RIJEČI starog Bećira legle su nam kao utjeha. I kao upozorenje da je sve uzalud. Jutro je odmicalo, nervoza rasla!

Zbili smo se u jedno veliko klupko. Kao zmije ispod vrelog kamena kad sunce žari. Disali istim plućima. Niko se ne žali na bol od zadobijenih udaraca, raskrvavljenih prsa, razderanih butina, ruku i nogu, na bolove u stomaku i bubrezima. Napeti kao luk i strijele u iščekivanju još goreg od ovog što nam se već desilo.

Niko ne spominje glad, žeđ i odlazak na kopanje rovova. Samo muk. Život je zamro. Ni laveža pasa. Samo otkucaji srca neuravnoteženim ritmom. Sve se - ljudi i priroda, zajedno s nebom, pretvorilo u trenutak iščekivanja crne odluke. Kako je dočekati s pokidanim strunama nervnog sistema.

Ležim između dva gariba, kao i sam. Jedva dišemo. Ležim i razmišljam o mogućem izlazu. Kojem i kakvom? Zar postoji? Svud okolo bodljikava žica golim rukama postavljana. U neprobojnom smo kavezu. Umjesto, kako je uobičajeno, ptica, vukova, tigrova, medvjeda, zečova, lisica, lavova, majmuna i žirafa - dvonošci izgubljene nade u horizontalnom položaju.

Postoje i vukovi, i lisice, i tvorovi... Ali u vojno - policijskim uniformama.

Životinja je uvijek životinja!

Ista bagra, drugo pakovanje.

Pritisnut zlom sudbinom i sumornim mislima, osjetim da mi kroz glavu prolijeću slike iz grada. Vidim tamošnje šarenilo dvonožaca i strojeve šarendaća u razbucanom maršu.

Zoo na asfaltu!

Svi komanduju, naređuju i prijete s oružjem u rukama. Pokušavam da te sulude misli skrenem drugim kanalom, kao na televizoru, ali ne ide. Kao kroz zamagljene okulare starih naočala, vidim slike čovjekovog urnebesa i njegove paklene raspojasanosti koja nema granica.

Čujem zvuke raznolikih marševa. Ni broja im nema. Asfalt je, ili je to, možda, džungla. Možda moja zabluda. Da to, možda, nisu oživjele falange Tome Torkvemada? Falange inkvizicije. Čujem li to "Zi heil"? Nisu li to horde malog žgolje, farbara iz Austrije? Je li to violina izvlači "Marš na Drinu"? Sve je džumbus. Veliki šareni sendvić filovan otrovnim nadjevom paklene poremećenosti.

U paradi pogube "Beli orlovi", "Arkanovi škorpioni", pa "Arkanovi tigrovi", sve Arkan do Arkana... I sve prošarano "Crvenim beretkama"! Čuj crvenim? Što baš crvenim?... I "Beli vukovi", sve sami vukovi... Vuk do vuka... I "Vukovi s Vučijaka", "Crnogorski vukovi", "Crnogorski risovi", "Šešeljevci"i... Knindže... Knindže...

Čujem stih:

Otkad, majko, kornjače nindže,
Jedu ljude
Ljude ne jedu kornjače nindže,
One su trome i blage, sine
To rade spodobe oklopne,
Dvonošci Knindže...
Knindže... Knindže... Knindže...

- Jebale ti Knindže materu i sve po spisku!

Prijetnja iznad glave. Nisam uspio da se snađem. Od udarca čizmetinom nanovo sam se vratio u san. "Sijevalo je, grmilo je, ko da svi se vrazi nose..."!

Dorat se derao i sve budio:

- Na noge, stoko... Odmah u red po dva i uzbrdo. Sad će te da vidite čudo neviđeno. Čoek zmija, čoek lisica, čoek... govno... I neću da se vučete ko prebijene mačke, ko onaj gore šmokljan...

- Znači, živ je.

Svima laknu.

Vode nas uzbrdo, u centar logora, u čuveni Kurčevik. Biće kurčevito. Crno na pomolu, mrko, premrko, a dan sunčan...

Prvi put susret sa Kurčevikom. Izvana... lijep. Nekoliko zgrada... cakum - pakum... Dotjerane. Unutra? To znaju oni koji su unutra bili. A bilo ih je. Malo podalje prizemna kućerina, dobro razvučena... "Vjerovatno Milovanara"! Sjetim se priče: "Bolje je svugdje, nego u Milovanaru. Uđeš prav, a izađeš kriv. Uvedu te na tvojim, a iznesu na drvenim nogama".

Nova komanda:

- Stani, bagro, naređuje Dorat.

- Odavde ćete u koloni po jedan. Ako nekog ulovim da zvjerka, jebaće ježa i to nasuvo...!

Osjetim tekućinu niz nogavice. Popustili ventili. Ne žurimo se, pa se klatim s noge na nogu dok tekućina silazi. Neću da se primjeti. Neki od naših već su u horizontali. Kupe ih i odnose u Milovanaru na dodatno peglanje.

Jos smo u pokretu. Nikad nisam više želio komandu "stoj".

Obilazimo cvjetnjak. Okolo klupe naširoko poredane. Između prazan prostor. U njegovoj sredini nekakva gomilica prekrivena platnom. Ni velika, ni mala. Naredba za stoj je stigla. Tekućina silazi, a mi kao na sahrani samo opasani naoružanim prilikama. Oko nas gajtan kao u narodnom kolu kad se momci i djevojke uhvate u igru. Biće to igra na drugu kajdu. Na Doratovu, bez pokreta i muzike.

Molim Boga da u zemlju odem, da se s njom spojim i nikad više da njome ne kročim.

Svi naši pogledi za zemlju zakovani. Samo hrabriji prostru tanani očni zijev da otkriju ima li kočopernog Fejzice. I, onda, ponovo glas robusnog poglavice. Rika strasnog Dorata:

- Da se od vas, bogalji, niko nije pokrenuo. A vi ste, braćo, dobro postupili što ste ih opasali. Nek se useru od straha... Sami će kupiti. Kako vidim, nedostaju Stanoje, Tanasije i Nikola, a nema nikog ni iz ovštine... Šteta... Ti si, Ljutomire, vidim uljego... Neka. Imaćeš šta i viđeti, i čuti, i zabilježiti, i... pričati. Evo, rođeni, pogledaj. Vidi šta je roba. Malo jest fališna, ko sa jesenjeg vašara... Ali, šta je, tu je... Još samo fali glavni, ali saće i on, moj Ljutomire... On će nami svjema, onako natanane, reći ko jest, a ko nije dobar čoek... A svi ćete vidjeti i kako Musa dere jarca... Deder, poved `te ga vamokarce. Ako sam ne može, ponesite ga u dekama.

Iz Milovanare iznesoše nekakav smotak. Dorat naredi da ga pronosaju okolo. Svakom od nas prinesose ga pod nos. Znamo da je Fejzo. Miče se. I bibac je veći od smotuljka. Glava mu se klati, ali više dole - gore, nego desno - lijevo. Kad četvorica apokaliptičara obaviše ritual podigoše ostatke nekadašnjeg Fejze u zrak i slavodobitno tresnuše o zemlju. Jeknu Fejzo, jeknu zemlja, odjeknu prostor. Deke pospadaše. Ugledasmo "čudo od čovjeka"

- Neka je samo živ, čuh iza sebe.

- Neka nije... Bolje bi bilo da ga i nije. Možda i nas ovdje ne bi nikada bilo" zvonilo mi je u glavi, a nisam smio glasnije.

Znao sam da je Fejzo samo jedna obična kap u bolesnoj zamisli goropadnog Dorata. Tu mrvicu, što još živi, koristi kao povod za svoje halucinantno iskazivanje garnirano stravom i odmazdom. Bila je to igra revanšizma, bez skrupula i srama. Kako će završiti, samo se moglo naslutiti. Fejzo je gotov. U to, konačno, niko nije sumnjao. Ni s ove, ni s one strane. Ni mi, ni oni. I Fejzo je znao da je svoje odslužio. Vjerovali smo i nismo strahovali. Ako je i bilo straha, on je dolazio od Fejze. Znali smo da neće otići lako i da će vratiti servu na svoj način. Kako? To je samo on znao.

Bal vampira započeo je odvažni lučonoša Dorat obilaskom zgužvanog Fejze. U ovoj pomami ljudskog uma sve je bilo na mjestu: scena, glavni lik, koreografija, režija i statisti. Jedino je smetala svjetlost i njeno izvorište - sunce. Sijalo je snagom pakla. Ne da grije, nego da prži. Moj pogled, ipak, luta nebom. Dole mi je sve jasno. Jaučem u sebi: "Ako već griješ užarenom silinom svog izvorišta, ako žariš kao nikada, onda žari da spržiš sve ispod sebe. Prži da spasiš čovjekov pokušaj neviđene blamaže. Sprži i zemlju što ne otvara svoje donje odaje da nestanemo u dubinama pakla. Sprži i ove rugobe na dvije noge. I nas s njima. Da zajedno otpatimo zajednički dug postojanja. Prži snagom magične užarenosti, ili nestani s nebeskog puta brzinom svjetlosnog sijeva. Ili, dozvoli oblaku da te prekrije, i sakrije, da ne gledaš put odlaska i pokušaj spasenja ljudske propasti. Tamnim boščama sakri ovu oazu modernog kanibalizma. Ne dozvoli da nas jedu na očigled tvojih zraka...

Sunce se nije obaziralo. Njegova svjetlost Doratu je sve više postajala zavjesa za sveukupnu nadmoć i dokaz lažljive vlastite snage nad nejačetom koje još diše zahvaljujući neuhvatljivom nuru unutarnjeg napajanja. Dorat se znojio i objašnjavao:

- Ovo vudje, ovo što je na zemlji, to je malo, ali veliko sranje od čoeka. Ako ćete pravo, i nije neki čoek. Taj komadić čoeka zalutao je među ljude. Da sam u pravu, vidite i sami. Nema ga ni za dobru mezu. Eto, ta jada od čoeka usudila se da nas zajebava. Šta je radio i rovario, šta je sve laprdao, svi dobro znate. A znam i ja. Imam svjedoke i papire, a tu su i ovlašćena lica koja ovom uzvišenom skupu, je l', prisustvuju. Prije nego što gospoda nadležni preuzmu stvar u svoje ruke, ja ću ovu mješinu od čoeka, ponešto i da priupitam... Kaž`ti menikarce, onako za početak, kako je tebi ime i brezime?

Fejzo se samo promeškolji. Škiljnu okolo, a potom okrenu prema nebu. Čulo se jedva izgovoreno:

- On mi je svjedok...!

- Ne pitam te, stoko, ni za kakvog svjedoka. Pitam te za tebe lično i personalno.

Fejzo po svome. Ne odustaje:

- On mi je svjedok da sve znate... I previše... I on... i ona lopuža što me ocinka... Ona gnjida od čojka... Gnjidurina u insanskim haljinama...

- Bremzaj, hajvane, šta to kazuješ...

- Zabremzaću kad me čitavog otpremite na onaj svijet... Na ovom neću da bremzam... Već ste sve pripremili, samo da kapidžik mezarski otvorite. Češlja Fejzo i ne obzire se na Doratove prijetnje. Nikome nije jasno odakle mu tolika snaga. Kakvi ga to akumulatori napajaju.

- Još ćeš ti i ki`ati, i iski`ati prije mezara. Ti ćeraj svoje, ja ću stalno svoje... Daklem, ime ti i nije nešto, a ni brezime. Nego, deder ti menikarce prozbori šta je ono onđe... Onaj smotak nalik na tebe?

- Čuuuj, nalik na mene... Ne bih, baš, kaz`o da je na mene... Čini mi se prije će, haman, biti da je na tebe, oturi Fejzo malo glasnije.

- Šta to reče? Kako to misliš, bilmeze?

- Fino, bogami moga... Na tu kamaru ko da se neko posro, a ja nemam šta ni izasrat, a kamoli posrat...

Sijevnu čizmetina i prije nego sto Fejzo završi.

- E, bogumi, imaćeš, da znaš... Otkri, Milutine, nek ova jada vidi šta mu pripremismo za vječiti oprostaj.

Podiže Milutin tekstil. Ispod zijevnu podebela knjižurina sa slikama.

- Pogledaj, odrtino, pa nam lijepo kaži šta vidiš.

Gleda Fejzo, više škilji, oči ne izvlači iz očne duplje. One se zavukle negdje duboko u glavu. A glava, čudo božije, jutros veća nego on cijeli. Škilji Fejzo, osmatra Dorat, meškolje ostali, a mi samo isčekujemo. Sve na Fejzin otvoreni konto.

- Jah..., otpuhnu nesretni čovjek.

- Ni nalik na tebe. Još se više sklupča. Znali smo da se ponovo presabire. Kad nije čuo Doratovo reagovanje, ponovo se javi:

- Gdje samo nađoste toliku knjižetinu. Pa još u farbama.

Niste našli, nego ste, opet, ćapili iz nećijeg stana. Javi se i Ljutomir. Vidi se da ne može podnijeti ni Fejzu, ni vrućinu. A ni Dorat mu, baš, ne smeka. I njega bi se kutarisao. Ipak, nešto blažim tonom obrati se Fejzi:

- Pa što, jadni čovječe, ne kažeš ko ti je na slici?.

Fejzo kao da je nešto takvo odavno čekao. Puče kao iz prangije:

- Nije, ko ti je, nego ko nam je na slici. A ako hoćeš da znaš ko nam je, onda znaj da nam je na slici bivši zajednički predsjednik...

Prvi pozeleni Dorat. Uhvati se za škorpion. Pištoljina veća od komplet Fejze. Iz njegovog zelenila probi bijes:

- Ako je, hajvane, bio vaš, nije bio naš. Doratova cika čula se do rijeke. Dugo je jaukao i ponavljao:

- Ako je vaš, nije naš... Nikad vaš nije bio i naš...

Škorpion je usput završio na Fejzi. Svi su dugo čekali da oživi kamara kostiju. Lionski dželat, u kome su se skoncentrisali kuga, glad, rat i smrt, nije prestajao. Stajao je iznad Fejze, kezio se i siktao:

- Jel`i dolje na vrućem tlu dobar... čoek? Kaži nam to lijo prokleta, pa da se igramo rasapa. Mi gdje smo naumili, a ti gdje ti je namijenjeno. Svako svojim koridorom.

Fejzo ne odgovara. I ne čuje više šta ga pita. Živ je, miče prstima i pokušava da otvori osušena usta. Oko njih krv i prašina. Jezik ponekad izleti i istom brzinom vrati. Kao u zmije na vreloj opeci. Dok palaca jezikom, vlaži zgrušanu krv. Ona silazi niz vrat i nestaje u prnjama. Svi bi da se predstava okonča po hitnom postupku. Ali, niko ne smije da pokvari užitak glavnom režiseru, sadisti Doratu.

Jedan se osmjeljuje:

- Ali, Svetog ti Ignjatija, završi to već jednom, kumimo te. Prije ćemo mi pocrkati na ovoj užarini, nego ta stjenica na zemlji.

Niko ne odgovara, niti se pridružuje. Čujem iza sebe:

- Eno se, haman, miče... Hoće nešto da kaže...

Usne se polagano otvaraju i zatvaraju. Kroz njih i dalje ulaze i izlaze tanani pramenovi topla zraka. Onda se, kao iz duboka bunara, začu krkljanje. Stigoše i prve riječi. Oni blizi ponešto i razaznaju. Ostali, pa i silni Dorat, naprežu se da štogod čuju. Fejzo im pomože. Lagano se okrenu prema

knjižurini i progovori:

- Je l`ti to... mene pitaš... za... njega... Je l`... da li je... dobar...?

- Jeste, dreknu Dorat, pitam te kakav je čoek...

- On je... on je... plaho... plaho fajn...

Fejzine posljednje riječi.

Svi smo popadali po zemlji. Ne od vrućine, ne zbog straha od Doratova skorpiona. Sastavi rafal na početku sela i raspara tišinu, čak, i preko rijeke. Bila je to najava dolaska nove grupe izjelica.

Tako i bi!

Doratov crni kabare pretvori se u orgiju. Nama je naređeno da Fejzu pokupimo i odnesemo u našu jazbinu. Prati nas pet naoružanih spodoba. Čujemo Doratovu komandu što odjekuje Kurčevikom:

- Sprpačite ih u njihovu logu. Ni otucak kukuruzovine, ni kapi vode... Nek bagra polipse s tim govnarom. On i neće dugo. Jedan od vas nek dežura, ostali se vratite vamokarce, pa se izmjenjujte...

Fejzo je davao znake života do ponoći.

Niko ne zna šta se dogodilo s dobrim čovjekom iz nepoznatog. Od umora i zbog Doratove crne predstave, brzo smo pospali.

Malog, velikog Fejze ujutro nije bilo. Ni čuvara.

Ostao je požutjeli komadić papira i na njemu, jedva vidljivo, nevješto i početnički, krvlju ispisano, stajalo je:

"Čojk je ko tica prh i ode sad bune sad nebune jelda halaj sam hin zajebo."

♦♦♦

I jesi, nema šta!

Života mi

I U TRPNJI, MALI ČOVJEK VIDI SPAS

"BITKU ne dobija ko može više udariti već ko može više otrpjeti." Ovu staru bosansku mudrost, ja, Ruđer, često sam proturao kroz glavu, kad god sam u četiri osamljenička zida presabirao svoje tmurne, i kao olovo teške dane. I uvijek razmišljao o sudbinama bosanskog čovjeka koji kao da je lično stvarao tu veliku istinu. Ona se, dakako, svojom glomaznošću i besprijekornom porukom potpuno poistovjećivala s ovozemaljskom i ovovremenom stvarnošću.

Sve što se dogodi malom Fejzi, i šta on uradi u Kurčeviku, nije ništa drugo nego potvrda toj velikoj mudrosti. Tukli su Fejzu. Mali čovjek je sve trpio. Crpio je snagu iz žila svojih pradjedova, a da toga nije ni bio svjestan. Otpor koji je pružao nije bio proizvod samo njegove želje i nastojanja da se po svaku cijenu, i uprkos svemu, odupre jačem. Bilo je to nešto drugo. Nešto veće i od same pomisli na pružanje otpora. Bila je to praiskonska neuništivost neizmjerljivog bosanskog ponosa jednog običnog čovjeka koji i u trpnji nalazi spas.

Fejzo nije znao drugačije.

Njegova krvlju ispisana poruka ima višestruko značenje. On je bio uvjeren da jedino insan koji trpi može nešto i da dočeka. On nije tražio pobjedu. On je znao da će svoju bitku dobiti s dolaskom smrti.

A Fajko?

Pitao sam se i stavljao na papir.

Njegova priča je za - priču. Kao u bajci, ali bez sretnog okončanja. Kad je malo bolje odmotaš i prostreš po papiru, i ta priča je velika potvrda prethodnoj trpnji.

U Fejzinom slučaju bio sam akter.

O Fajkinom čuh kazivanja. I bacih na bijelu podlogu. Na papir. Vjerovao sam i vjerujem da papir sve podnosi. Čak i trpnju!

Fajko je pričao:

- Svojim sam očima gledao kako iz bratovljevog vrata krv šišti. Oči gledaju, suzu ne puštaju. Plačem, ali nekako iznutra. Srce mi otvrdlo, pa ni suzama ne da napolje. Hajd sad... brata ubiše kao i mnoge druge... Al`što mi ne dadoše da ga ko čojka sahranim... Mene ostaviše i ko kakvu krpu ubaciše kroz vrata u hajat. Još zaprijetiše "da ne mrdam i nikom ništa ne kazujem, jer će i mene... Uh, jarabi...

Patio je, mučio se Fajko. Nikako da tugu otjera. Gušilo ga, bacao se po sobi, prevrtao, udarao glavom o zidove, ali pomoći nije bilo. Dolazilo mu da se unakazi. Da sam sebi život oduzme.

- Da mogu, barem, nekom iznijeti svoju nevolju, svoj jad, onako iz dna, odozdo iz duše... Bilo bi mi lakše... U sokaku ni kučeta, ni mačeta... Ni starih komšija... Obrali se ko zakašnjele jesenje dunje kad dobro požute... Neki se i preselili... od starosti, drugi od... gladi... Neke pojela noć...

Trpio Fajko, a onda mu, valjda od gladi i iznemoglosti, počelo pred očima da titra. Nalijetale nekakve slike, nekakve nakaze i utvare. Nalijetale i odlijetale. To ga dovelo do pred vrata ludila.

Vidi da vidi, a ne vidi. Čuje da čuje, a ne čuje. Kucaji od prozora:

- Nije, valjda, braco oživio... pa doš`o po mene... Moj braco... Zove li to on mene...

Čuje Fajko svoje vlastite upite. Proba da nešto izusti, ali ... usta kao da su zamandaljena. "Kuc, kuc, kuc...", s prozora ne prestaje.

- Ne... to nije braco... To su oni... došli po mene...

Zavapi Fajko i poleti, ali ne prema prozoru, nego prema vratima. Vrata se sama otvoriše. Zjape vrata, zjapi Fajko u prostor. Pred njim noć i figura za nebo prirasla. Pokuša da pobjegne u mrklu noć, ali začu glas opomene:

- Đesi navro, komšo? Đesi poletio u noć. Vidiš da je mrakača, a ja vođe. Ko da te je nešto oparilo... Što se, jadan, ne javi kad ti kucam? Umjesto ko čoek čoeku da vrata optvoriš, ti hoš` u noć. Pa, nisi tica da odletis... Kaži, đesi poletio?

- Nigdje, vala... Ko da mi se nešto pričinilo... Ko da sam sanj`o...

- Ako si i sanjo, nek si... Al`što letiš u noć? Hoću da ti rečem da sam ti novi komšija. Uljego sam u onu tamo dvospratnu, onu vizavi preko puta tebekarce... Do daljnjeg, komšo...U ovom šoru nidje nikog, pa velim ženi da vođe ima nekog... Ona mi dobaci da vidim čiji si...

- Naš sam, a čiji bi bio, požuri Fajko da ga presječe pa nastavio - Ovdje sam od pamtivijeka. Ostalo od babe.

- Veliš, od babe?

- Jah... od tate i mame...!

- Od tate i mame... I od...bake...

- ...i dede... i strike...

- Dobro je, komšija, dobro... Što si se sav ustobočio? Ko da su te mravi čopali. Ne boj se, naši smo... Sad više nisi sam u ovolikom šoru... Imaš odsad, i ubuduće, i dovijeka mene... Već sutra biće nas i više. A i što nas ne bi bilo, nije li tako. Što nas je više sve je bolje. I sigurnije... A i ova uličetina duga, a prazna... Kuća ko blata... I sve pune, komšo.... Ko pčelinje saće... Ima šta hoš... Odmah sam javio mojima da sam odabro kuću. Jest da je malo na brdu, al´šta fali... I ja sam, komšo, s brda siš`o, a danas su sišli i moji... Ješ štogodikarce vidio, komšija?

- Ako ćeš pravo, nisam. Nit vidim, nit čujem dobro!

- I bolje je da ne vidiš, a i da ne čujes sve oko sebe!

Reče novajlija i nesta u noći.

S ranim jutrom otisnu se Fajko nizbrdo na crne asfaltne trake. Plan je na gradsku pijacanu. Čuo je da se sastaju mnogi mještani. Nađe se ponešto i za pojest, i za popušiti. Fajko nikad nije mogao bez duhana. Još od malih nogu. Po duhanu zvanom fajkaš, što ga zovu i smrdo, dobio je i nadimak. Niko ga i ne zove drugačije nego Fajkaš. I mlado i staro. I u gradu, i na selu gdje je često, kao prevoznik, boravio.

Dok je silazio strmim uličicama, nekakav unutarnji nemir počeo je da ga iznutra rovi. Umjesto na pijacu, kako je naumio, odluči da procunja gradskim ulicama. Uđe u jednu, prešparta drugu, zaviri u treću, a sve kradomice u strahu da ga ne primjete oni što ga nisu trebali primjetiti u njegovu gradu u, do skora, njegovim kafanama. Zaboravio i na policijski čas koji se približavao i prijetio zlokobom.

I kad je mislio da je vidio što je trebalo da vidi kad naleti na četiri ugursuza "od zla oca, od gore matere". Kao da ih je iz veš mašine izbacilo. Puške po zemlji vuku, noževi za pojasom vise, bombi u džepovima i na reverima obješene. U šakama poluprazne flaše rakijetine.

- Hopa, cupa, nigdje moga stana, ori ulicom. Stanovnici su

u svojim kavezima pred policijski čas, na asfaltu, suh ko lipic, zalutali Fajko. Pokuša proći. Jok!

- Đes ti, đe si navro... Stoj, ne miči, jedva izusti najbliži. Nekakav jadni dugajlija, nakresan kao svijeća.

- Naumio sam do pijace, procjedi Fajko.

- Jel`ja dobro čujem... Veliš do pijace? Pa, jebo te ćako tvoj, mi smo upravo s toje strane... A štaš` tamokarce?

- Ostavi ga, Mikajlo, meni, upada drugi.

- Kaži ga meni, kurajberu, imaš li ti kakve love? Izvrći džepove, dok te nisam ja izvrnuo.

Pokuša da zgrabi Fajku i uleti u prazan prostor. Stropošta se na asfalt, a naoružanje na sve strane. Fajko ni da mrdne. Zna da para nema, a zna i šta ga čeka. Prenapete moždane vijuge mu, ipak, proradiše. Promiješa po džepovima i snebljivo saopšti:

- Ovo što imam, sića je... gvozdenjaci... Ali su strani, nisu naši, života mi.

- Ne razvlači, nego vadi šta imaš. I bolje je da nisu naši. S našim možeš pod guzicu....

- Znam da je malo, ali su... rekoh... strani... Djeca skupljala i čuvala.

- Ne laj više, nego suči dok ti ovu flašetinu nisam u grlo do balčaka šukno... Deder, potegni s nama...

Fajko odbija, jer ne pije. Rakija curi, ostali vrište.

- Iscuri, Mikane, jebo te on... Vidiš, jadomire, da ne troši piće... I bolje je, ostaće nami više... Daj tu flašu amo...

Iskoristi Fajko gužvu i raspali prema pijaci. Nađe tamo neke zaboravljene poznanike. Istrese im dio svoje muke i pomalo rastereti. Nabavi Fajko i fajkaša. Sazna i poneku novost, a one sve na kalup: koliko je ljudi nestalo, koliko istjerano iz kuća, koliko završilo u logorima...

- Bolje da se nisam ni spuštao odzgo dole, rezonovao je i u sebi kovao nove planove. Ostati na pijaci nije smio, ni mogao. Vratiti se u kuću, nije preporučljivo. "Kad su mi ubili brata, što ne bi i mene".

Upravo kad je mislio da će naći rješenje, ukoči se: ugleda četiri svoja strašila. Ugleda i smrt. Podiže ruku u znak pozdrava, ali riječi neće iz usta. Umjesto svojih, začu njihove bljuzgotine:

- A, ti onako, prijane... Ko nama, veliš... Vidio pripite

borce, pa umjesto love, iz džepa suknuo podvalu... Ha? ...Veliš, gvozdenjaci i to strani...

Pokuša Fajko da objasni, ali drugi presječe:

- Ne laj, paščinje... Ni jedne ne laj... Začepi pljucu...

Ječe pijacom pijani glasovi. Ječe u Fajkinom stomaku bolovi. Sve što je bilo u uniformi sjati se oko jadnog čovjeka. U svakog flaša u rukama. Oružja kao gomila:

- Nama, jel, podvalu?, štekće treći.

I koga je našo da zajebava, nas ratnike. A znaš li ti, kučko, da smo mi tek stigli s linije i da mi još nismo svoje ukućane viđeli? Znaš li, jazavac te pojo?

- Izvadio čoek pune šake love, pa... onako... dobrodušno... maaa... Da si imo više, ti bi i više, ha? A sve laž... E, evo ti, ondak kusur da znaš koga si zajebo.

Puče Fajkina usna, desna strana lica, oko prokrvari. Puče kundak usred glave. Dok je padao, ču Fajko oko sebe:

- Samo raspali, brale, tako mu i treba.

Svi se izredaše i ostaše na nogama. Samo Fajko na zemlji. Ni takvom mu ne daju mira:

- Diž`se i s nama... Da ti udvostručimo kusur!

Jedan ga podiže, drugi ščepa za kapuricu i dovukoše do obližnjeg kioska.

- `Odi napolje, Blagoje, `odi na zrak da vidiš ovo kopile... I ponesi brzo onu, kobajagi, lovu...

Fajki nešto u srcu prepuče.

- Znači, jutrošnji gvozdenjaci? Znao je šta je izvadio i dao. Učinio je to da bi se spasio. Strašila ga, ipak, nađoše.

Izađe, napokon, i vlasnik kioska. I on u uniformi.

- E, Blagoja, deder pokaži ovom dripcu šta nam uvali. Ti mu pokaži kakva je para, a mi ćemo mu pokazati kome je paru dao. Mi ćemo na svoj, a ti na svoj način.

Blagoje prvo hraknu na Fajku.

- Ovo ti je predujam od mene... A ovo u rukama nisu ni marke, ni šilinzi, ni dolari, ni franci... Ovu su fileri, ovo leji, ovo zloti, ovo mađarske forinte, ovo krune, ali ni švedske, ni norveške, nego češke...

Sve to dobro promiješa i sruči Fajki u lice. Poleti i ruka u Fajkinu već dobro namečenu glavu. Bio je to dodatni znak da se ostali ponovo uključe. Drobilo je po Fajki iz neba, iz zemlje.

Spasi ga sirena. Znak za uzbunu. Sve se razbježa. Na golom pijačnom asfaltu samo Fajko. I sunce je počelo da zalazi kad se Fajko, pomalo puzeći, podvukao ispod jedne tezge. Malo rukama, malo noga uspio je da ispod sebe navuče stare kutije i otpatke bačenog papira. Pokušao je da zaspi. San nije htio na oči. Ostale su misli. Razmišljao je i kovao planove spasenja:

- Ako preživim crnu noć, ujutro ću u crkveno dvorište. I tako su naredili da se tamo javljamo. Biće, valjda, i naših i njihovih, onih što dolaze u crkvu na jutarnju molitvu. Valjda ću nekog poznatog i sresti. Nek `vide "nebeski" šta rade zemaljski ljudi, pa šta bude...

Dobio je Fajko batine ni za šta. I zbog svoje nepromišljenosti. Onu gvožđariju od para, mogao je i ranije baciti. Nije mu đavo dao mira. Ostavljao Fajko sitniš djeci kad se vraćao iz šverca, preko crte. Djeca se s tim igrala. I ona mu ove noći često na um padala. I u polusnu javljala. Nije ih vidio dvije pune godine. Pobjegla s majkom čim je počelo.

Ni glasa od njih, života mi!

AKO JE BOG JEDAN, ON ĆE I DA OPROSTI

GDJE je naumio, u osvit se zore i skrasio, Doteturao Fajko do crkve i njenog širokog dvorišta. Poznavao je veoma dobro staru i lijepu građevinu. Mnogo puta je bivšem proti dovozio drva iz obližnje šume. S prvim cikom sunca, kad mu je ponestalo snage, Fajko se svalio uz sam crkveni zid. Onaj suprotni od ulaza. Zaspao je snom pravednika.

Probudio ga je ljudski žamor. Oko njega nikog. Ni njegovih, kako je očekivao. Žamor je dolazio sa suprotne strane. Vjernici su dolazili na jutarnju molitvu.

- Ali, kako da nema nikog od naših? Pitao se Fajko i sebi izgubljenom objašnjavao:

- Ili su ih tokom noći pohapsili, ili niko nije smio da dođe. A, možda, sam se i sefnuo. Možda sam sve umislio?

Pridigao se i kad je nanovo zavladao mir, krenuo prema crkvenom ulazu. Pokušao je da uđe. Ulazio je još dok je bio mali. Uvodio ga dobri prota Dejan, ljudina od čovjeka.

- Uzme nas za ručice, pa u ... crkvu. Unutra hladno i tišina, milina Božija. Prota nam objasni da je to Božija kuća i ko u nju treba, a ko ne treba da ulazi, šta je dobro, a šta nije dobro... Protu i protine riječi Fajko kao da je vidio pred sobom.

Kao da mu je govorio vlastiti otac. Posebno je zapamtio protino: "Da se Bogu treba pomoliti zbog očišćenja grijeha i da je Bog jedan za sve".

- Jah!

Tako je govorio stari prota Dejan i uvijek ponešto djeci davao.

- A gdje da se ja pomolim kad ni jedna džamija ne osta na nogama. Šta bi na to dobri prota rekao? - Pitao je Fajko i odlučio:

- Ako je ovo Božja kuća, zašto i ja ne bih u nju svratio? Ako je Bog jedan, on će i da oprosti. I naš hodža je slično kazivo "da su ljudi isti, a naročito su isti ako čine dobra djela i ako na isti način pristupaju i lijepu i ružnu... Nisu, valjda, svi ovi što su unutra zloće. Valjda neki dolaze i zbog onog što ih je stari prota učio...

Odlučio i postupio.

Vjerovao je da će ga neko unutra, ipak, prepoznati i shvatiti. Šaputao je Fajko i kroz odškrinuta vrata čuo:

- Bože pomiluj!

A zatim:

- Amen!

Prikupi preostalu snagu, a s njom malo zalutale hrabrosti i... uđe. Više od pola crkve puno ljudi. Svi okrenuti oltaru. Ponavljali su riječi koje je prota, ali i neki drugi, izgovarali. Nezaustavljajući molitvu prota mu dade znak da priđe. Opaziše to i ostali. Među njima i postariji vjernik čiji pogled osta na Fajki. Dok je ponavljao protine riječi, poče ubrzano da se krsti. Skide naočale, protrlja staračke oči, naškilji jednim, pa drugim okom i ponovo nekoliko puta prekrsti. Gotovo se sledi. Vidjelo se da je prepoznao čovjeka na ulazu. Napusti svoje mjesto i usmjeri prema novopridošlici. Što se više približavao, sve se više krstio. Iz usta izletješe riječi:

- Ti li si, Fajkašu?

- Bogami ja, Vaskrsije moj!

- Pa šta ćeš vođe, za Boga milosnog. Ponovo se prekrsti sav drhteći.

- Šta ćeš vođe, jadan i čemeran? Otkud u crkvi u ovo doba kad je i molitva?

- Da se i ja pomolim, odvali Fajko.

- Ma, idi napolje, kuga te iznijela, ona ista koja te i unijela, unese se Fajki u oči i gotovo naredi:

- Izlazi napolje dok ovi moji nisu otkrili ko si. Bježi gdje znaš, sklanjaj se, vraže nad vragovima... Vođe ima svakakvih... I šarenih i... Nisu svi ko ja. Ubiće te ko zeca...

- Ubiće, pa šta, Fajko ne odustaje - Gore ne može biti. I brata su mi ubili, moj Vaskrsije, pa...

- Ma, ugasi i... ne junači se, vraže... Izlazi... iskači napolje, sotono.

- Hoću da se u Božjoj kući pomolim, pa gotovo...

- Zar si crkvu našao za svoju molitvu... Eno ti tvoje...

Zakoči Vaskrsije, jer shvati šta htjede reći.

- Nema, jarane, nema više ni jedne... Ni u gradu, ni u okolini...Tvoji sve porušili. Na njima su polagali ispit iz topništva... Zna to i dragi Bog, a on je, Vaskrsije, jedan za sve. I za tebe i za mene, i za tvoje, i za moje... Moj se samo zove Allah, a vaš je... U vas ih je, haman, više. Mnogi se ponašaju ko da su oni, Bože me oprosti, bogovi... Al`, sve bude i prođe, a ljudi ostaju... Nije li tako, moj Vaskrsije. Ljudi smo bili, i ti, i ja, pa

što ne bismo takvi i ostali... Kaži pravo.

- Jel` ti to, zbilja, hoćeš da i ja glavu izgubim zbog tih tvojih suludih gluposti, sotono ni jedna. Uh, što te prepoznah, majko mila...

- Ali, Vaskrsije...

- Idi do đavla i ti i Vaskrsije... Uh, uh, uh šta rekoh. Prekrsti se i gotovo jecajući nastavi:

- Oprosti Svevišnji, oprosti na zloj misli, još zločestijoj riječi... Poznanik je, znam ga od ranije, ali... eto... pobenavio... Došo vođe, u crkvu, da svoje prosipa.

- Smiri se, smiri Vaskrsije... izaćiću ... Nije, bolan, bilo nikog od mojih, pa ko velim...

- ...u crkvu, jel? Nemaš đe, pa u crkvu?

- Zar nismo svoji, ti i ja, kaži pravo. A i Bog nam je jedan. On sve vidi i čuje. On nas i sad gleda i ne može povjerovati da ti više nisi isti onaj... moj Vaskrsije...

- Skrati više tu jezičinu, nevjerniče... Ne bogohuli vođe u svetoj kući.

- Sveta jeste, nema dvojbe... Samo, nisam siguran da su svi ovi ...ovi ovdje, baš, dobrodošli u nju. Luta mi pogled okolo i gledam ko jeste, a ko nije za ovaj sveti dom. Mnogo je, jarane, i među vama šarenih. U posljednje vrijeme se nešto mnogo krstite... Ha, Vaskrsije?

- O čudna li hajvana, Bogo moj milosni... O, čudna čovjeka...!

Fajkaš se ne osvrće na njegovu jadikovku. On pretura po gotovo izderanim džepovima. Konačno napipa, povuče Vaskrsija u stranu i tutnu mu komadić papira u ruku. Vaskrsije ga gleda. Ne može da se snađe.

Držeći se za hladne crkvene zidove, Fajkaš se već približavao glavnom izlazu. Vaskrsije ne miče, ali po blagom izrazu na licu vidi se da mu je drago što Fajkaš odlazi. Potpuno izgubljen dugo je stajao tamo gdje ga je Fajkaš ostavio. Gledao je za njim, a potom baci pogled na papir sto mu Fajkaš tutnu u ruku. Približi hartiju očima i na jednoj strani ugleda riječ "Morava". Na drugoj, jedva vidljiv i potpuno umašćen kratak tekst. Pročita na vrhu, krupnim slovima napisano: "SURA AL KAFIRUN".

Prvo se dva-tri puta prekrsti i poče, više sricati, nego čitati:

"O nevjernici, ja se neću klanjati onima kojima se vi klanjate, a ni vi se nećete klanjati Onome kome se ja klanjam, vama - vaša vjera, a meni - moja".

Pročita Vaskrsije i poleti prema vratima. Čuše i ostali njegove korake. Vidje to i prota, ali ga niko ne zaustavi. On je već bio napolju. Želio je da Fajkaša upita šta mu znače riječi na hartiji. Gdje ih nađe? Odakle prepisa? Sve je bilo uzalud. Fajkaš je nestao kao da je u zemlju propao. Vratio se na isto mjesto, s druge strane crkve. Čim je došao, tu se stropoštao.

Vaskrsije se vratio, ali bez hartije. Ona mu je ispala pred crkvenim vratima. Tu ispala, tu ostala. Na njoj se lako, velikim ćiriličnim slovima, mogla pročitati riječ "MORAVA". Naziv niške cigarete koju je Fajkaš rado pušio.

Pričalo se da su Fajkaša, uz ledeni crkveni zid, našli mrtvog. Podosta priča i kazivanja, ovakvih i onakvih, došlo je i do mene - Ruđera. Jedno nikad: Ko Fajkaša sahrani. I gdje?

Vele da mu je u ruci bio još jedan komadić hartije. Na njoj je jedva čitljivo bilo sročeno:

"Otkud... sada to... da vas se toliko... moli... Bogu gdje ste bili... prije grmljavine... ko da onda... belćim... nije Boga ni....bilo..."

Tako izgleda. Tako mi se čini, i tako zabilježih, života mi!

NA SVE STRANE UBIJAJU, SAMO SAM JA IZNIMKA

DUGO sam ležao prikovan za krevet i preturao svoje tmurne i uboge misli. Jednu nikako da odagnam: svoj pakleni naum da ubijem. Uvjeravao sam se da to činim samo zbog "kosmičkog religijskog osjećaja" i malih, cvrkutavih ptica - zbog vrapčića i golubova.

Pokušavao sam da sve zaboravim. Sto više starim, događa se obrnuto: sve snažnije pamtim. Kako da zaboravim crne mačije oči. Molile su me da im vratim majku. A ja sam bio nemoćan. Naletjela je granata i... traaas... Ostala je samo mačija molba. Njihove oči, plašljive i tužne, prisilile su me da ih negdje nosim. I odnesem. Da ne pamte. Morao sam. Gdje ću, ako ne pored rijeke.

Rijeka je uvijek bila i izazov, i spasenje. Ona je zavodnički gibala tijelom i izmicala. I stidjela se. I mene je zvala, mamila ali nisam se predao njenom noćnom izazovu. Ni mačiće joj nisam dao. Ostavio sam ih pored nje da ih napoji i pored starog gradskog smetljišta da ih ugrije. Ponekad su i smetljišta toplija od čovjekove neshvatljivosti.

Smrdilo je te kukavne noći. Smrad je bio moj jedini vodič. On je uvijek isti: lako se širi, ma odakle dolazio. On se teško zaustavlja. Svoju nakanu mogao sam i u centru realizovati. U centru grada. Jer, u centru uvijek najviše smrdi. Samo je problem što nije toplo.

Sve se, dakle, uklapalo. Jedino je mjesec, taj vječiti pratilac, bio suvišan. Krivudajući kroz noć, između rijeke i grada, osjetio sam da me mjesec provjerava. Kruška žućkasta izmilila je ispod oblaka. Umoran od pogleda na zemlju i on se snebivao. U njegovu žućkastu površinu urezivali su se mačiji meketi. Mjesec je izranjavao. I uranjavao. Nebeski čuvar pokušavao je da prikrije vlastitu rumen od stida zbog nepojmljive čovjekove pomame.

Tugovali smo zajedno: mjesec gore, ja, Ruđer, dole. Razlog je bio istovjetan. Gotovo zaboravljajući da je policijski čas na snazi, više sam se vukao, nego približavao svom ustaljenom leglu. Jedino svjetlost na susjedovom prozoru. Komšija je stigao s linije, a ja planiram da obavim svoj najveći borbeni zadatak. Nismo li na istom: moj komšija i ja. Simo i Ruđer!

- Da li da mu noćas otkrijem svoj naum? Čovjek je, razumjeće.

- Ne! Ne večeras. Ova noć je već dovoljno blesava!

...Taj nesretni naum. I misao što me proganja. Ne kao izlaz. Kao prihvatanje postojećeg. Kao mimikrija. Kao nemoguće prilagođavanje. Znam, ko se prilagođava, on se poistovjećuje. A ako se čovjek poistovjećuje, onda čovjek mora i da... ubija. Da... ubija!

- Svi ubijaju, samo sam ja iznimka. Ja, zvani Ruđer!

Riječi su se same lansirale. Bez moje privole izlazile su napolje.

- Ubicu, ubicu... samo njega... samo da se uklopim... Njega crnog i glavatog... Nema čekanja... Hoću sve na raspolaganje... sve što puca i ubija... Dajte mi sijače smrti, maljutke i zolje... Dajte mi pamove i patove... Lune, orkane i heklere... Samo da ne budem iznimka...da se uklopim... da likvidiram tog đavla, tu sotonu... Dajte mi sve moguće kalašnjikove, škorpione, singapurke, sve bosanske lonce, sve svjetske brauninge, prage, boforše... sve odjednom... Kad se ubija, nek se ubija... pa da spavam mirno... Da spavam i sanjam... Ko sanja, on i vjeruje... On može da zamisli neki drugi život... Hoću da zamišljam neki drugi život... Hoću!

Ne znam šta me je tjeralo da tog gavrana ubijem. Sve se rjeđe i pojavljivao. Ponekad ga uopšte i nema kad mojim miljenicima bacam mrvice hrane.

- Što ti to treba, nesrećni Ruđere? Pusti tu prokletinju neka grize kad bez toga ne može. Niko nije do kraja ujedao, a da od ujeda nije bio ujeden. Naći će se, Ruđere, i nad gavranom gavran. Svi se dugovi na ovom svijetu višestruko vraćaju, uostalom! To vraćanje, ipak, mnogo dugo traje. Dugovi rastu s kamatama. Nešto je u meni rovarilo, nešto čega nisam bio dovoljno svjestan. Nešto što me je razapinjalo, a da nisam mogao da mu komandujem. Počeo sam da čudnovato razmisljam: "Da to nešto nije bilo jače od mene cijelog, od mojih spoznaja i želja? Nisam li postajao pritajeni osvetnik, ili neko drugi? Izrođujem li se u svoju nakaradnu suprotnost, u nešto što mi je cijeli život bilo odurno i strano... Da to ja, Ruđer, ne

postajem, malo po malo, i sam gavran? Da me nebeske sile nisu pretvorile u pticu, a da ja to i ne znam? Ali, zbog čega u gavrana, ako sam već i sam gavran? Zašto ne u goluba? U malog, nejakog vrapca? Ali, ja se krećem i čujem vlastiti glas:

- O, Bože, zašto dozvoljavaš da činim šta činim. Zašto dozvoljavaš da se samnom zbiva ovo šta se zbiva... ova izgubljenost...

Pred nosom ugledah plastičnu pločicu i na njoj ćirilicom napisano: SIMO i RUŽA UTJEŠINOVIĆ.

Komšijska vrata. Nesvjesni početak realizacije mog opasnog plana da ubijem. Jesam li već kucao? Ipak, kucam... jednom, dva puta i... ništa. Konačno čujem:

- Ko je u ovo gluho doba?, pita ženski glas.

Bacih pogled kroz razbijen prozor na stubistu i shvatih da je mrkla noć. "Šta to radim od sebe i od drugih? " Napokon progovorih:

- Ja sam, ja... Rudjer... komšija... Htjedoh... Vrata prvo škripnuše, a potom se pomoli Ružina glava u viklerima.

- Šta htjede, komšo? Noć je, mrkla ko crna šuma, pobogu.

- Hoću da upitam za Simu... Čuješ li štogod za njega? ...Nisam ga u posljednje vrijeme viđao... A ni vas, baš, ne viđam...

- Eno ti u desnoj sobi Simo lično, pa ga lično i pitaj šta te interesuje...

Ruža se vratila i nastavila svoje trabunjanje. Spasi me Simo s desnih vrata:

- Uljezi, komšo, šta si se ukipio. I ja sam maločas došo...

- ...s linije? , izleti ko ptica iz kaveza.

- S linije, komšo, a otkle bi ...da im sve linije ovog svijeta... Što je više linija, sviju nas je manje... Ne znam samo dokle će?

- Dokle će... Pa do bogojavljenja, opet istrčah.

- Znaš šta je, Ruđo, i vrijeme je da se neko javi, da neko prekine, jal`Bog, jal neko čudo... Više se ovako ne može... Svi ćemo, izgleda, prije u crnu zemljicu nego što će ovj belaj stati... Ha, komšo? Nit znaš ko puca, nit zašto puca, nit hoće l`i kad će prestati... Ma, ne znaš ništa, a ljudi padaju ko ljesa... Ginu i tamo i vamo. I mene umalo ne strefi...

- Nije, valjda?

- Nekakvo me čudo spasilo. Kako vi ono velite... "sadaka".

Ruknu nekakva granata prav pred mene... pred nas, a bilo nas podosta... Mene hitnu u drugi rov... Letim ko jarebica samo bez krila... Zadobih povrede, ali ostah srećom ipak živ... Nego, kojim poslom u ovo doba, komšo"?

- Ratnim!

- Šta reče?

- Rekoh jasno i glasno... ratnim. Hoću da... ubijem!

- Ma, očekaj jadan... Jes ti pri sebi?

- Jesam, pri sebi sam... Evo, vidiš me, pipni ako hoćeš... Pipo ne pipo, ja hoću da ubijem i... eto...

- Štaaa, Bog te jebo!, iskolači Simo oči kao da je oparen. Iz kuhinje jeknu i Ruža: Jel `ja to dobro čuh?

- Dobro ste čuli i ti i Simo, odgovorih još kočopernije.

- A šta je to čula, ako smijem priupitati, ponovo Simo.

- Čula je da hoću da ubijem.

- Pa, dobro, zaboga...ali koga.

- Njega.

- Koga to ...njega?, sad pita Ruža, ali ne iz kuhinje, nego pored Ruđera i Sime.

- Onog crnog...

- Kakvog crnog, ubogi komšija, kad je crnih danas ko vrana:

- I on je vrana.

- Otkud vrana, kakva vrana, đavle, ječi Simo upola izbezumljen. Okrenu se Ruži:

- Razumiješ li, bar, ti, života ti?

- Nimalo, Svetog mi Save!

- Kaži, govori, zbori komšija, ljubim te. Kakvi vragovi, kakva vrana?

- Gavran... Vrana zvana gavran, eto...

- Sad pogotovo ništa ne razumijem, ječi i Ruža.

- E, sad je, komšija, zbilja dosta i tebe, i gavrana i tvoje zajebancije. Ili budi jasan, ili će biti svašta.

Vidim da sam pretjerao. Obuzima me i strah da će Simo pobjesniti i sve na meni istresti. A bojim se i da mi plan ne propadne. Kako sam počeo malo je izgleda da ću ga realizovati. Pogledam Simu, on je dobro zapjenio. Pogledam Ružu, ona prevrće očima i pogledom traži odgovor, ali ne više od mene, nego od Sime. Nastaviti svoja luda objašnjena moram. Opet krenuh pomalo naopako:

- Hoću da ubijem gavrana. Onog crnog što dođe, najcrnjeg na ovom još crnijem svijetu. Onog što sleti na šupu, što svaki dan rastjeruje golubove i vrapce kad ih hranim. Nije mi toliko krivo što ih rastjeruje, nego što im otima i sve u cugu poždere. Eto, njega hoću da ucmekam...

- Ma, jebo te, da znaš, gavran i to takvog starog i olinjalog... Što odmah ne reče da je riječ o gavranu...

- E, moj Simo, upade Ruža, ti ne znaš za tog glavutana... Zbilja sleti na šupu, ko orao kokošar, pa... tup. Uvijek dođe kad komšija hrani vrapčice i golubove... Ko da ga neko tempira...

- Ubi ga, nego šta ćeš, odobrovoljen i veseo dodaje Simo nastavljajući, šta čekaš?

- Ali, komšija, kaži ti meni, što ti to meni kazuješ... Imam ja mnogo većih briga?

- Hoću oružje!

- Šta hoćes? Simo se nanovo iskezi. Ruža skoči na noge:

- Jesi li ti pomahnito? Jesi li ti, uopšte, pri zdravoj...?

- Nisam, baš, zdrav... Ali, gavrana ne mogu ubiti bez puške...

- Pa, ne tražiš, valjda, od mene...

- A od koga ću drugog. Eto, malo prije si i sam rekao da ga ubijem. Bez oružja ne mogu. A u tebe cijeli arsenal oružja. Jedna puška manje, ili više. Jedan, dva... tri metka, dole gore. Meni puška nikad nije trebala. Sad mi treba zbog gavrana... Sad ti je, konačno, sve jasno...

Skoči Simo kao s bačve baruta. Zgrabi me za kapuricu i gotovo podiže u zrak. Uvuče mi se u oči. Učini mi se da sav uđe u glavu. Dva, tri puta me dobro potrese, a onda riknu:

- Ti si poludio, a s tobom ću izgleda i ja... Otišo si, Bog te jebo, luda... Otišo"!

- Otiš`o sam ja odavno, ali se moram vratiti... Simo me ispusti. Gnjeknu na pod kao vreću krompira. Nastavljam s poda: - Kad ga ubijem, opet ću, vjeruj, otići, komšija, ali zauvijek. Zastalno. Života mi. Valjda je tako suđeno, a i sanjao sam da odlazim... Samo ti meni jednu malu, najmanju, onu portabl, za početnike puškicu, ali onu koja može ...ubiti. Drugih belaja neću praviti... Ujutro ću odskrinuti zavjesu, prije toga pušku umotati u stari peškir da se ne čuje zvuk pucnja, nanišaniti i... gruh. Jedan hitac, jedan gavran, jedno... ubistvo... Manje - više. Gotovo s gavranom, gotovo s Ruđerom...

Ode gavro, ode olinjali stari Ruđer... Jedan prema jedan... O : O ... neriješeno... Nema pobjednika, a i ne treba. Pobjednik i nije važan... Sve ću ja u rano jutro, niko neće ni vidjeti, ni čuti da sam, baš, ja... i onako se puca. Ljudi navikli da se ubija... Toliki pucaju i ubijaju, pa što ne bi i Ruđer... Nije li tako, komšija?

- Nije, da znaš.... Jesi li ti, uopšte, razmišljao o tome da ja zbog te tvoje zajebancije mogu nagrabusiti? Znaš li ti da ima svakakvih? Ode meni glava dok si kaz`o britva. Batali budalaštinu, života ti...

- Zaklinjem te sjenima očevim, ne izdaji me. Ti si moja jedina nada. Ti pušketinu samo napuni. Sve ostalo je moja briga. Ako nećeš odmah, ti to kad odjutri. Il` kad stigneš. Najbolje je da mi daš još noćas dok je mrakača... Ja ću hodnikom do moje sobice...

- Ti si, hajvane stari, potpuno izlapio, pobudalio, znaš... Ima l` išta u toj tvojoj glavurdi? Em ti pušku ne smijem dati, em nisi vojnik, a ne znam ni da li si to ikad bio. Em si ostario, em... Em, brate slatki, nisi ni... naš. Znaš i sam da si s druge strane.

- Osjenčene, ha komšo?

- Osjenčene, ili neosjenčene, svejedno je... Nisi naš, pa to ti je.

- Jah... nažalost... Znam, komšo, da ovo moje nije u redu... I opasno je... A ni ubijanje nije nikome donijelo koristi... Ali, nadošlo mi... Moram da ga ubijem, pa eto... Il` mi pomozi, il` pušku uzmi ti, pa ga ucmekaj svojom rukom. Vaš i jest... mislim... i on s brda slijeće...

Situaciju pokuša da spasi Ruža. Okrenu se Simi i, pomalo ljutito i neočekivano, gotovo zasikta:

- Ma, znaš šta, Simo... Jebala te od nekog doba i puška... Imaš ih ko pilića... Za noge mi ovo tvoje oružje zapinje... Daj mu jednu, nek` pukne kad mu se puca. Na ticu će, neće na čoeka. Jebeš gavrana. I vrijeme je da ga neko, baš, ucmeka... Nit je rod, nit pomoz Bog...

- Znači, i ti si, jadomirko, poluđela ko i ovaj vođe... Znači i ti si protiv mene... Hoš` me u crnu zemlju, crkla s njima zajedno...

- Idi do sto đavlova, kakvu zemlju, blentovino, spominješ... Velim samo nek pukne kad mu je toliki ćejf. Na sve strane pucaju, pa može i on, valjda...Niko neće, bolan Simo, ni primjetiti... Neće, života mi...

ČOVJEK SE UČI CIJELOG ŽIVOTA, ČAK I DA UBIJA

PUŠKA je pripremljena za paljbu zahvaljujući Ruži. Donijela kradomice. Samo fali garavo kopile. Jutros ga ne bi. Čekah, čekah, ali omanu. Napeta puška, napet ja, Ruđer.

Ostalo je još jedno jutro. Sutra Ruža oduzima naoružanje. Vraća se Simo na liniju, a oružje nije preporučljivo u rukama drugih. Tako kaže Ruža. I doda... da se ne igram. Šale je i onako previše. Zajebancije još više. Ona i ne zna da me je i ovako strah. Čim dodirnem pušku, zadrhtim. Trostruko drhtanje: zbog puške, metka u njenoj cijevi i od bojazni da me neko ne otkrije. Valjda ću svoju životnu nakanu nekako i da realizujem.

Cijeli dan gladujem da bi što više hrane bacio na krov šupe. Samo da ga privučem. Samo da fukara dođe. Išaret je u glavi da će doći. Kad jedan dan preskoči, slijedećeg sigurno namiri dvostruko. Pojede i ono što nisam bacio. Valjda ogladni. Mi smo mu čini se jedine žrtve. Nisam nikad druge uništavao, pa ne znam. Ovo je prvi put. Čovjek se uči dok je živ. Čak i da ubija!

Drhtavica ne prestaje. Spustila se i druga mrkla noć, a ja nisam realizovao svoj crni naum. San neće na oči Tako je valjda uvijek kad čovjek hoće prvi put da ubije. Za to ne treba san. Dovoljna je osama i misli. I prisjećanja. Bože, kakva sve ne naiđu. Jedno i nije prisjećanje. Kako će i biti kad mi svakodnevno dođe u glavu. Dok noću dežuram, kao da čujem:

- Ima svega, čika Ruđere, na tim linijama. Nevjerovatno zvuči, ali ponekad se noću meci na nebu gotovo dodirnu. Imaš osjećaj da se poljube. Krenu svijetleći odovud, naiđu isti odonud. I... hop... sudar na nebu. Mi gledamo iz rovova kako se, gore među zvijezdama, grle. Jednom zgodom, nedavno, na južnoj strani od grada, nađosmo se isti... i s jedne, i s druge strane. A ti isti su, čika Ruđere, s iste godine studija. Možemo se, maltene, rukama dohvatiti. Oni pitaju nas za sve njihove, mi pitamo njih za naše. A svi isti.

Među nama i naš zajednički profesor. I on bi pričao, ali se boji, a ni mi ne damo. Priznade nam jednog dana da ga je stid njegovih studenata.

- I vas ovdje i njih tamo, veli.

Gotovo do juče bili smo svi njegovi... Da, da... E, jednog

dana, kad nije pucalo, doviknemo onim tamo... našim:

- Hej, znate li koga imamo ovdje u rovu, ko je s nama?

A oni u glas:

- Znamo, kako ne bismo znali, blentovine!

Mi se nanovo proderemo:

- Da li nas obmanjujete, ili odista znate? Ako, stvarno, ne znate da vam kažemo.

Odgovoriše u horu:

- Sve mi znamo... I previše!

Pa, ako znate, što ne kažete.

- Kako ne bismo znali kad smo ga vidjeli. Nikad mi nećemo pucati u našeg profu, jer znamo i zbog čega i ko ga je u rov strpao. Ni on ne puca. To vi za njega odrađujete... A i vi morate. Pošaljite ga malo nama, garantujemo povratak...

Tako je to, moj čika Ruđere. Ima toga i mnogo više. Mislim, tih čudnih dogodovština.

Bio je to komadić ljudske iskrenosti mlada čovjeka, sina dobrog jarana, pomalo i pjesnički nastrojenog, koji je, izvršavajući očev zavjet, dolazio da me posjeti, donosio hrane i po koju pričicu, najviše da me razgali. Njegovi izljevi su me i rastuživali i krijepili. Uvijek ih je završavao istim riječima, koje su i svojevrsna pouka:

- Uvijek smo, kad se nadjemo u blizini, nastojali da jedni druge čuvamo. Baš kao pravi drugari. I kad bismo pucali, jer smo morali i jedni i drugi, puške smo podizali prema nebu. I mi s ove, i oni s one strane. Često smo dobacivali, mislim odavde, "da je nebo krivo za sve". Da, da, čika Rudjere. Ali, nažalost, nebo nije ni za šta krivo. Dođoše neki drugi... "drugi". Dođoše oni što o nebu pričaju, a uvijek ljudsko tijelo pogađaju. Oni što ne biraju. Za njih su sva tijela ljudska ista... Prokletnici..."

I bila su!

Ti prisječci! Ta prisjećanja!

Noć je stvorena za njih. Pogotovo ova koju prebacujem ka jutru. Iako sam jutra mrzio, naredno sam jedva čekao da dođe. Želio sam da se crnog nauma kutarišem. Uznemiren, prenapet, uplašen i gotovo sasvim ohlađen, svu svoju koncentraciju usmjerio sam prema istoku u isčekivanju zrake vijesnice, one što najavljuje jutarnje rađanje. Možda i umiranje. Nikad se ne zna.

Samo da dođe, da aterira i da svojim krilima zagospodari krovom istrule đupe. On gavro. On crnoplaninac. Prvu

šaku hrane već sam bacio. Druga je u pripremi. Spremna je i puška. Podižem je, nišanim i vraćam nazad. Da se kako-tako priviknem. Drhtim, a drhti i puška. Sve drhti u očekivanju konačnog pucnja.

- Drhtnuće i on, ubjeđujem se i dodajem, Ali, posljednji put. To mu kažem ja, Ruđer ovdašnji!

Prijetim gavranu i kuražim sebe. I, onda, prvi cik. Mnogo cikova zore. I mnogo zrakastih zijevova. I prvi cvrkut. I prvo gugugu... Znači vrapci. Znaci golubovi. Svi su na mjestu budućeg smrtodroma. Svi osim glavnog. Tješim se da glavni nikad ne dolaze s ostalima. Oni dolaze naknadno da bi bili u centru. Da sve idiotski poremete. Neka remete, samo neka dođu. Bacam novu turu hrane i pravim gužvu. To i hoću. Da ga privučem. Nikad toliko vrapčića. Kao da nešto predosjećaju. Jedni druge guraju, otimaju i ciče. Baš kao ljudi. Borba za goli opstanak, šta li.

Isčekivanje mi postaje dosadno. Počinje da me zamara. Slabost u slabim rukama. Samo da izdržim, da šansu iskoristim. Druga ne postoji. Sve je u ovoj prilici: moj naum, moja želja da ubijem i moj život, uostalom. Sve je na kocki zbog tog nesretnika. Toliko puta mi je smetao, a sada ga nema.

Gle! Vrapčiji i golubinji glasovi sve su jači... I učestaliji... Možda se nešto događa. Odskrinem zavjesu i... Osjetim da mi krv, ono malo krvi, vratolomnom brzinom, kao bolidi na užarenim pistama, pojuri nabreklim venama.

Na vidiku dugoočekivani mizanscen: vrapci, golubovi i... gazda - glavaš. Kočoperno korača i daje do znanja da je glavni. Da je moćan. Kvrc!

Tu sam i ja, ali nemoćan. Umjesto odvažnosti, hvata me panika. I strah da će moja jedina šansa nepovratno propasti. Puška poskakuje u slabašnim iznemoglim rukama. Podižem je, ali sama se spšuta na olinjali okvir prozora. Odškrinjujem zavjesu mnogo više, pušku ponovo usmjerujem i nišanim u planirani cilj. Vražje oružje se ne smiruje. Poigrava, kao što igra i sve ostalo pred mojim staračkim očima. I vrapci, i golubovi, i sunčeve zrake s istoka i... on. Ciljam po prisutnom instinktu. Onako... od oka. U zamišljenu mrlju ogavnog glavonje. I čekam. Šta čekam? Glavonju na tacni?

- O, Bože, kako je teško ubiti!

Koristim posljednje atome snage. Umjesto da ih otvorim što više mogu, oči potpuno zatvaram. I... pucam.

Moje prvo i jedino pucanje!

Tresnulo je iz puške. Tresnuo sam i ja. Nekako se pridižem i do kraja zatvaram prljavu zavjesu. Ležim i osjetim da vrijeme promiče. Minuti su, ipak, vječnost. Sve sam učinio, a rezultat ne znam. Ni glasa. Oružje je pored mene. Potpuno hladno, a i sam sam hladan. Gotovo leden. I očajan zbog pucanja. Mojom sobicom kao da su protutnjala stoljeća!

I onda - glasovi. Želio sam ih i očekivao. Ali, u isto vrijeme i mnogo, mnogo plašio. Znači, djeca. Probudio ih je pucanj. Provirila kroz prozore i sišla na smrtodrom. Da li su i sve vidjela. Ne, nisu. I kako bi. Samo da ne krene priča da sam... Da je Ruđer... Ne, ne... To nikako... Sve bi se pretvorilo u prah - i naum i realizacija. Ali, kako zaustaviti priču Ako zaustavim kazivanje, zaustaviću život. A ja neću da to činim. Nemam na to pravo, uostalom.

Ostao mi je jedino prijekor vlastitog pokušaja:

- Ništa mi od svega nije trebalo. Ako neko nije za ubicu, onda to i ne treba da bude. Ja, ludi, nerazumni čovjek ubio sam. Neka se to, konačno, i zna. Ruđer jest pucao i jest ubio. Možda i neće zamjeriti što sam ubio nekog ko to zaslužuje. Ko belaje čini. Ko uništava... Ali, djeca? Ona me vole, poštuju i znaju da i ja volim i poštujem njih. I ptice... Male, malo veće i velike... To su bila druga djeca.

Sve prisutniju neodlučnost prekratio je tanani dječiji glas. Kroz plač i teški jecaj, čulo se:

- Ovaj je potpuno mrtav... Gledajte... Kao da ga je neko namjerno ustrijelio... Mama, ovog je potpuno raznijelo...

Počeo sam da oživljavam i na neki čudan i neobjašnjiv način pomalo radujem:

- Znači, uspjelo je... Pogodio sam... ja ... ludi Ruđer...

I ponovo dječiji glasovi. Kao u horu:

- Da zovnemo čika Ruđera?

- Ma, ne... ne zovi... Čika Ruđer je bolestan... On još spava... Vidjeće kad ustane...

- Oh, kako će se iznenaditi kad vidi...

Djeca ne znaju da, u stvari, i ne spavam. I na nogama sam. Saznanje da je mrtav, pokrenulo je sve u meni. Počeo sam i da

koračam. Prvo sam zapeo za pušketinu. "Ta smrdljiva, ogavna sprava". Gurnem je u drugi ćošak. Daleko od sebe, daleko od pogleda. A, onda mi sinu da bi se trebalo puške i riješiti. Vratit je moram i zbog Ruže. Obećanje je obećanje. Dogovor je dogovor. Umotaću je i polako do Ruže. U potpuno halucinantnom stanju dođoh do njezinog stana. Ruža me je čula, jer je moj dolazak i očekivala. Samo je lagano odškrinula vrata, proturila ruku i rekla:

- Ne pričaj, čula sam... Brzo nazad da oboje ne nagrabusimo... Bježi, vraže nad vragovima, znaš...

Riječi se izgubiše u hodniku. Izgubi se i Ruža. U hodniku ostah sam zatrpan dječijim glasovima. Sa svakim glasom u meni raste želja da glasno viknem:

- Zar si, crni Ruđere, zaista pucao i... ubio?

- Ubio... Ubio!

Motalo se glavom dok sam se, po povratku u stan, spremao da napokon izađem. Osjećam da sve više od slavodobitnika postajem stvarni ubica. To nije isto. Zar ja, Ruđer, pa ubica? Radost počinje da preuzima neraspoloženje. "S tim pucnjem kao da se odlomio i dio mene, kao da sam otišao komplet."

- Oh!

Polagano odškrinem vrata i koraknem. Tresem se i kao da idem stazom posutom trnjem. Strah i strepnja pomiješani su s radoznalošću: "Da li sam, odista, ubio? Ili je to, možda, moja neobjašnjiva želja da se svidim?" Ali, ako sam pucao znači da sam uništio jedno biće makar to bila crna ptica zvana mrki gavran. Ona odurna, smrdljiva, pakosna i jeziva ptica.

I, odjednom vidjelo: okružen djecom radoznalih pogleda, ali i vlažnih očiju. Sve je, faktički, jedan veliki graktaj. Razabirem kao u magnovenju:

- Dođite, dođite, čika Ruđere, mi vas dugo čekamo... Hodite da vidite šta je neki idiot napravio...

- Ubio je, čika Ruđere, ubiooo...!

To dječije zapomaganje, njihov tužni vapaj i neočekivane riječi mogućeg reagovanja, posjekoše me. Nisam odmah podlegao njihovoj nametljivosti jer sam vjerovao da bih se tako mogao da otkrijem. Samo sam, gotovo sablasno i nečujno, šaputao:

- Neka sam... neka sam pucao...

- Približite se, čika Ruđere, slobodno se približite. Graktala

su djeca kroz plač.

- Ali, zašto plač? Zašto suze?

Pitam se dok me djeca vode na mjesto zločina. Ništa još ne vidim, iako stalno bacam poglede na krov šupe. Sve je na zemlji.

- Znači, snijeli su ga dole... Možda je pokušao da uzleti, pa je pao... Možda...

U glavi mi je već pravi stampedo. Pojavljuje se i revolt. I neka vrsta odbojnosti prema djeci, onoj istoj koju sam volio i... volim. Odjednom su mi zasmetale njihove vlažne oči. Nikad nisam volio djecu s vlažnim očima. Ništa nisam učinio zbog toga da bi ona plakala, uostalom. Očekivao sam radost, veliki trijumf, grozdove kikota i široko vedroliko razdragane dječije oči.

I kao na biserli tacni, ta pogubna istina pred kojom ostajem potpuno skamenjen. Dječica su se razdvojila da bi mi očistila put do mjesta jutarnjeg zločina. Predamnom je bio rezultat mog velikog učinka, mog velikog djela, mog načina vođenja i realizovanja oboljelog unutarnjeg poriva od kojeg mi se počelo da povraća. Osjećam ispod sebe užareni kotao prostranog kratera u koji poželih da uletim.

Na prašnjavoj zemlji ležalo je nekoliko ubijenih vrapčića... I do njih golubova... Vrisnuh:

- "A, on?! A ON!

Njega, naravno, nije bilo. Užareni krater počeo je još više da bukti, ali u meni. Djeca su, potresena mojim "načinom reagovanja", mojom potresenošću poslije svega što sam vidio, još više ridala. Njihov povređeni emotivitet, više me je uništavao od slike koja je predamnom zjapila u svoj svojoj nepojmljivoj očekivanosti.

Čujem daleko u sebi, tamo gdje se gromovi sudaraju, a srž pakleneo-žute lave kipti:

- Zar je moguće? Da li je laž, ili neka isforsirana istina?

Istina!

Dječa nisu znala i za moju istinu. Vjerovatno će znati. Umjesto toga čuo se njihov orkestar:

- To je mogao da učini samo nečovjek... Veliki ubica... Kasapin... Zar male i nedužne vrapčiće... Proklet neka je...

- Saznaće se, kad tad, ko je to učinio.

- Gadu treba vratiti istom mjerom...

- Čula sam jutros pucanj, ali ne znam odakle je došao...

- Šta velite, čika Ruđere? ...Čika Ruđere... zar me ne čujete?

Sve je počelo da mi se gadi. I djecu sam počeo da mrzim. Samo sam želio da se što prije vratim u svoj tamni sobičak.

Djeca su i dalje jadikovala. I tražila odgovor. Nažalost, njega su jedino znali Ruža i ubica Ruđer.

- Mama, siđi da vidiš... Možda to, ipak, nije niko namjerno... Mozda je granata opet zalutala kao neki dan... Siđi, mama...

Noge su me jedva nosile uz stepenice. Sve je već odrvenilo. Jedino je živjela moja misao. I pitanje:

- Ko te tjerao da se rodiš, svjetski prokletniče... Nit znaš roda, nit svog poroda... Možda se nisi ni rodio, uostalom... Možda ti i nisi ovaj što tetura stepenicama... Možda je i to istina... Ili, možda, zabluda... Ili je neko drugi u tebi... Uvijek taj drugi...? Zabludjeli drugi"!

Dok sam se hrvao, ponovo čujem:

- Mama, molim te, siđi... samo trenutak!

Taj ubitačni dječiji refren zabadao se duboko u moje polumrtvo tijelo. Molio sam šapćući:

- Siđite, svakako siđite... Sve mame i sve tate... i sve sestre i sva braća, svi rođaci i komšije... siđite... Ili dođite da vidite ljudsko strašilo što se usudilo da puca i da ubija... Da vidite ubicu, velikog i nezgrapnog... Ubicu stoljeća... Ubicu života...

Vrata sam zaključao dva puta. Ključ izvadio i bacio jedanput, kroz prozor, ali na suprotnu stranu, daleko od djece, daleko od bilo koga, daleko od sunca... Na mračnu stranu čovjekovog neumlja...

Vjerujte da je tako bilo, života mi!

ISTINA JE LEBDJELA U UBUĐALOM ZRAKU, TAKO BLIZU, A TAKO DALEKO

FATALNI promašaj učinio je da se Ruđer povukao u svoju tajnu. Nestao je kao da je u bezdan propao. Kao da ga je tama progutala. Prolazili su dani, a zid totalnog muka postajao sve tajanstveniji. Ni glasa, ni spasa!

- Da li je, uopste, Živ? Šta jede i pije? Diše li, uostalom? Pitale su se komšinice pokušavajući da otkriju šta se to dogodilo s tihim čovjekom, dobrim Ruđerom. Za Ruđerov bol, njegovu veliku tajnu i poraz, znala je jedino Ruža. Njen obol u svemu tome bio je velik. Osjećaj krivnje još veći. Vlastito spasenje očekivala je sa Siminim dolaskom.

- Samo da on dođe, pa makar na tren... Onda bismo moj Simo i ja probali da provalimo i da... razbijemo komšijinu tajnu...

Od "dobrog čovjeka iz Sečuana" ni daha. On se povukao i duboko uvukao u sebe. Bol zbog učinjenog razdirala je njegovo ishabano tijelo. I unutricu. Ni na um mu nije padalo da proviri, a kamoli da izađe. Za to i nije bio raspoložen i sposoban, uostalom. Zatamnio je sobu i u njoj cijelog sebe. Ni dašak nije mogao unutra.

Moderna gasna komora. Fenomen Ruđer!

I ranije su, pogotovo oni koji ga nisu dovoljno poznavali, govorili "da je malo na svoju ruku". On se nije ni na šta obazirao. Sve je u njegovom životu bilo u znaku posebne, njegove fenomelnasti. Poslije povratka iz Pičikovca i Kurčevika, i inače nije izlazio. Nije dugo ni mogao. Najnoviji izostanak, bio je nešto drugo. Nisu samo primjećivali da ga nema, nego im je starina i nedostajao. Svojom mudrošću, specifičnim šarmom i nenametljivim humorom, govorili su, "i granate je rastjerivao".

Volio je, stari Ruđer, i da bocka. Najviše, baš, jarane. Kad bi skupio hrabrosti, svoje žaoke usmjeravao je i prema licima u uniformama. Brzo se, ipak, povlačio. Nije volio belaje, a belaj mu se dogodi. Život je, dakle, naopak i čudan, sam život je postao veliki belaj. Sve se u njemu obrće.

Umjesto da priča Ruđer, počeše priče o Ruđeru. Sve su počinjale pitanjem:

- Zar ga ni jutros nema?
- Jah... Nema ga!

- Fali?
- Dobro fali!

U priču o Ruđeru jednog dana ubaulja i Milanče. Nasloni pušku uz pijačnu tezgu, prihvati svoj čokanj i razveza:

- Jel` vi, Ruđerovci... gdje vam je jaran? Nešto ga ne vidim. Da se nije razbolio? Ha? Da se nije, bože me oprosti, već i usmrdio... mislim od ležanja... Ima, znate, svakojakih ležanja. Najgora su ona potrbuške. Poslije njih nema disanja... Žao bi mi bilo da je... jel`... Bio je dobričina, nema šta... Al` u ovo posrano doba može svašta da se zgodi... Kad se najmanje nadaš, a ono... ono... tras... I? ... Fertig tele gospoja... Nema čoeka... - prekide Milanče govoranciju, poteže novi cug, a Ruđerovci se očima sporazumjevaju. Jedan se nakašlja i obrati Milančetu:

- Znaš šta, prijatelju... Uvijek si bio ljudina... pa... ovaj... Mi, znaš, kontali da ne bi bilo loše Ruđera posjetiti i vidjeti... je l`... šta je s čovjekom... Al`... ima jedna nezgoda... Mi, Milanče, znaš...

- ...Znam, ne nastavljaj... Znam... Niste naši, jel`? Kaži ga, brale, šta toliko razvlačiš. Reci mi ne smijemo, a ti Milanče smiješ... Pa kad smiješ, bili ti zavirio u Ruđerov sobičak... Reci ga, jebo ga ti... Hoćete, daklem, mene da uturite u nevolju? A šta ćete, onda, otac vas nasuho je.., šta ćete vi vođe na pijaci?

- Ma...eto...

- Šta ma i šta eto? ...Opet šerete.

- Dođete na pijacu da pokoju rakijicu surduknete, proklijali od nje da bogda, a mene gurate u belaj... Ih, jeste... Ma, daj Mitre, naspi im, zadnja im bila...

Sijevnu tura, duhovi se smiriše. Milanče poteže do balčaka i poče nešto izmijenjenim tonom:

- Sad je dosta i seratanja i naklapanja... Nego, kaž`te vi menikarce kad je... jel ...zgoda.... Vid`te, sad sam slobodan. Naoružanje je kraj mene... Jest da sam počeo da krkam...

- Ti uvijek, Milanče, krk...aš ...

- Skraćuj!, drekn Milanče.

- Skraćuj dok ti ja nisam tu jezičinu malo skratio... Utišaj, hajvane, da nas neko ne čuje... Otićemo svi... Bolje bi bilo da razmislite smije li neko od vas samnom...

- Uuuhhh!", jeknu oko tezge.

- Znači, ne smije. A Milanče smije, jelte, moliću lijepo... E, da znate, kad biste i htjeli nećete svi samnom krenuti. Povešću jal jednog, jal dvojicu... Dogovorite se dok suknem još koju...

Milančetu niko nije oponirao. Svi su bili sretni što će ih poslušati i učiniti nešto čemu se niko od njih nije nadao. Dogovor se završi Zaimovim riječima:

- Ti, Rasime, možeš poći. Najbolje znaš oko brava. Imaš u tome podosta iskustva. A ne bi bilo loše da nađemo i Profesora. Vjerujem da ga svi znate. Ne dođe, baš, često na pijacu, ali dođe. On je s Ruđerom bio i varen i pečen. Bio je jedan od rijetkih koji ga je posjećivao u njegovom sobičku. A koga je Ruđer uopšte i primao, uostalom.

I ostale pogodnosti bile su pri ruci. Nebo se objesilo i samo što nije sišlo na zemlju. Sipilo je kao iz kabla. I na ulici je bilo sve manje ljudi, pogotovo onih u uniformama. Oni su odavno zauzeli mjesta kraj tezgi sa šišama u rukama. Iako se nije moglo bez njega, jedino nije štimao Milanče. "Pijana glava ne nosi barjaka". Šta je tu je.

Nađen je i Profesor. Prava sreća. Krenulo je, baš, potaman. Nažalost, samo do vrata Ruđerovog sobička. Kad je vidio da su zaključana i da na njegove pozive niko iznutra ne odgovara, Milanče je, ponesen rakijaškim zanosom, izgubio samokontrolu i s oružjem na gotovs teškom čizmetinom raspalio po vratima. Izletjela su iz okova, kao čep iz flaše. Milanče uviđe šta napravi. Prodera se na Rasima i Profesora:

- Eto vam sobe, eto vam čoeka, a ja odoh otkle sam i došo... Valjda je unutra... I živ je, valjda... Kad završite, spasavajte se kako znate i umijete... Boli me kita, uostalom... Ja sam svoje izvršio...

Milanče je odteturao niz stubište, a Rasim i Profesor prvo provjerili da li ih ko prati. Potom su nekako namjestili izbijena vrata i počeli pretragu. Poglede su prostrli po mračnom prostoru. Rasim kojekuda, a Profesor na sve strane koje su od ranije bile dobro poznate. Neopisiv nered. Posvuda gomile papira. Profesor se iščuđavao. Znao je Ruđera kao uredna i pedantna čovjeka. Sve je držao na svom mjestu. Pred njim veliko iznenađenje. Oči se još nisu bile privikle na tamu, ali zavjese nije smio da otkriva. Bojao se svjetlosti. Bojao se još više istine. Pogled mu se, ipak, zakova za stari kauč.

Na njemu ON u horizontali. Na leđima.

- Zbog čega na leđima kad je uvijek ležao skvrčen i na strani? ...Na strani... Da nije...?

- Ima li našeg starkelje, čuje iza sebe Rasima.

- Ima, odgovori Profesor brzo i nekontrolisano. Onda se ispravi:

- A i nema!

Dugo su stajali nijemi i skamenjeni. Iako su bili spremni na sve, šok je bio prevelik. Patinasta boja na Ruđerovom licu sve je govorila. Smrknuti izraz lica Profesoru nije bio jasan. Nikad ga nije vidio, pa ni u najtežim situacijama, na Ruđeru. Ruke su bile savijene na prsima. Ispod njih nazirao se poveći komad izblijedjelog kartona. Na njemu je staračkom i već iznemoglom rukom, pisalo:

UMRO JE VELIKI UBICA

Dvostruko podvučeno, sitnijim slovima bilo je dodato:

- Imao je pravo mali Fejzo... Čojk je ko tica... prh... i... ode... Jesam li ih i ja...

Rečenica je ostala nedovršena.

Rasimu ništa nije bilo jasno. Profesor je sve shvaćao. Jedno nikako, pa se glasno pitao:

- Zbog čega je to stari Ruđer uradio? Šta je bio razlog da na takav način skonča svoj život? I otkud, odjednom, on - Ruđer, pa ubica? Zar je mogao veliki usamljenik da ubije?

Pitao je Profesor i osjetio da mu suza silazi niz naborano lice. Rasim nije reagovao. Vjerovao je da se to dva stara prijatelja na svoj način sporazumjevaju. I opraštaju. Bio je svjestan svega što se u Profesorovoj glavi zbiva.

Kad je grad zamro, u gluho doba noći, vratio se Profesor u Ruđerovu tamnu sobu. Želio je da u noćnoj osami odmota zamršeni čvor Ruđerovog postojanja. I bitisanja. I svega što se oko njega zbivalo, uostalom. Vjerovao je da tajnu kriju razbacani papiri. I pisma koja su tankom spagom bila lagano povezana. Mnoštvo pisana, desetine raznolikih papirića, nevještim rukopisom naslovljeni. Ni na jednom punog Ruđerovog imena i prezimena. Ni njegove prave adrese.

Čovjek bez imena. Čovjek bez prezimena i adrese. Na sva-

kom papiru i svakom pismu samo kratko "Za gospodina R".

Gospodin R!

Odista je gospodin R. bio gospodin.

Znao je to Profesor od ranije. Ove noći sve se na čudan i još neobjašnjiv način ponovo potvrđivalo.

U skromnom, rasklimanom, skripavom dvokrilnom ormanu vidio je Profesor Ruđerovo staro odijelo, iznošeno, ali popeglano, bijelu košulju dugih rukava, teget kravatu i dobro uglačane špicaste cipele.

- Gospodin R. se spremao za odlazak, šaputao je Profesor. A onda mnogo glasnije izustio:

- Spremao i krio... Taj mali, veliki čovjek... Kako je samo gospodsko-stoički podnosio svoje mukotrpne dane, svoju samoću...!

U zagušljivom i memljivom sobičku ostao je Profesor dugo. Preturao je po papirima, ali istinu nije dokučio. Ona je lebdjela u ubuđalom zraku. Bila je tako blizu, a tako daleko. Pred svanuće je sve papire pokupio i, dok je grad još spavao, oturio u noć. Napustio je tamni sobičak i u njemu zauvijek zaspalog prijatelja. Prije izlaska skinuo je s njega olinjali karton s tekstom "UMRO JE VELIKI UBICA" i ponio sa sobom.

Nije Profesor ni osjetio kad se našao na jednom drugom kauču, svom kauču, u sobi starog advokata gdje su ga dotjerali i tu kao pseto ostavili. Papirnu zaostavštinu starog Ruđera razastro je na sve strane. Htio je da odmah pokuša otkriti tajnu zvanu "Gospodin R". Dešavalo se upravo suprotno: klupko se sve više mrsilo. Ostalo je čekanje i nevidljiva traka nade da će odgonetka postati i stvarnost. Profesor je duboko vjerovao da se rješenje nalazi na papirima njegovog zagonetnog prijatelja.

- Ono je tu, ubjedjivao se Profesor.

- Samo tu i nigdje drugdje, života mi".

I KOBILA JE KO INSAN, VUČE, VUČE, PA GNJEKNE

PREGOLEMA radoznalost, protkana ljubopitljivošću i nestrpljenjem, učinila je da se Profesor sve češće tresao kao istanjeli prut pred nalet oluje. Ne od velike hladnoće. Bilo je to nešto drugo, nešto iz novonadošlog pokušaja otkrivanja neosvjetljene strane Ruđerovog tajnovitog svijeta kao što je, uostalom, i sam Ruđer bio. Zamršeno klupko životne nagomilanosti postepeno se odmotavalo i pomalo hladilo uznemirenog Profesora. Zagonetka je počela da poprima okvire shvatljivog, ali i odviše zakamufliranog života Gospodina R.

- Dakle, to je!

Sve češće je to Profesor ponavljao i ne osjetivši da oko njega grad gori u plamenu granata, pucnjave i lomova. Da sirene jauču i najavljuju nova izginuća. Da ulicama tutnje tenkovi i urliču zlom napumpana bića. On je bio izvan svega toga pokušavajući da Ruđerov život otkrije s njegove tajne i nevidljive, unutarnje strane. Probudila ga je, u stvari, tišina. I vratila u stvarnost. Sjedio je nasred sobe. Oko njega komadi ispisanih papira, poneko pisamce i nevješto urađeni crteži. Iznad kauča ugleda okačenu hartiju od koje se uplaši. Na njoj, Ruđerovom rukom, napisano:

UMRO JE VELIKI UBICA

Popeo se na kauč, strgnuo papir i zgužvao. Nije ga bacio. I dalje ga je držao u ruci, a potom ponovo ispravio i umjesto na zid stavio među ostale. Sve je gledao izgubljenim pogledom i počeo da šapuće:

- Znači, Ruđere, krio si i od svog prijatelja? Krio si da sve bilježiš, da na papir bacaš šta se oko tebe i u tebi događa, sve ono što vidiš, čuješ i šta ti drugi doture... Te tvoje bilješke i nisu ništa drugo, nego čovjekova tuga slovima ispisana.

- Dakle, to je! Zbog toga si se uvlačio u sebe, odlazio u osamu, napustao nas, tvoje vjerne prijatelje, i kad je trebalo, i kad nije. Počeo si sve i da sortiraš...

Na jednom smotku pisalo je "Fejzo". Na drugom "Gavran". Na trećem "Kobila"... I tako redom... smotak i u smotku sudbina. Neke je stari Rudjer samo započeo i ostavio nedovršene... Nešto ga je presjecalo. Profesoru to nije smetalo. On se tješio i obećavao:

- Ne mari, starino... Šta si započeo pokušaće da nastavi tvoj Profa, ako bude Boga i dobre sreće. Profesor sam, čovjek od struke, pa i od pera, valjda. Sve ću to dobro protabiriti, polagano srediti i pravim tokom usmjeriti...

Profesor nije čekao. Krenuo je u vratolomiju kojoj se nije nazirao potpuni kraj. Dohvatio je zapis koji mu se činio najsvježiji.

- Kao da je još, o Bože, vruć, govorio je i započeo avanturu čitanja Ruđerovog teksta:

- Ja nemam dovoljno mašte da zamislim neki drugi život, nešto bolje i ljepše. To drugo je ovo što vidim oko sebe. A vidim nesreću i ljudsku golotinju. Vidim golu istinu. Ona nije ništa drugo nego pusta praznina. Znači li to da ne vidim ništa. Što više puca, ljudi ginu, što jače udara more o kamenje, što je više uništenja, i praznina se povećava. I guši čula moja. I razum moj. Pa, Bože, kako, onda, u praznini i ništavilu da maštam? Kako da zamišljam neki drugi život? Maštati moram. Mašta je moja prisila. Ako ne maštam, znaži da i ne postojim, da ovo i nisam ja, Ruđer. Mašta je u izgubljenosti jedini čovjekov spas. Zato se i pitam da li sam to ja...

- Je li to pitanje, ili konstatacija? Ili je nešto treće, nešto što ne mogu da dokučim, što je jače od moje želje i mene cijelog. Svejedno je, jer je sve moguće u ovoj naturenoj izgubljenosti koju čovjek ne može da premosti. Svi mostovi razuma odavno su porušeni, a ostao je samo bijes. To čovjekovo lažno i ludo hrabrenje. Taj spoljni nagovještaj moći koji najčešće završava porazom.

Da li je bijes, ili jecanje što neću nigdje iz ove moje plinske komore? Što ostajem da budem. A biću samo ako umrem. To je jedino pravo čovjekovo postojanje. Tad se i spozna da je čovjek, da je Ruđer, bio. Umiranje!

Da! Ali za vrapce, za golubove, za domovinu, za rođenicu i tlo što ga stalno oduzimaju.

- Kako da umrem kad me ni smrt neće?

Tako je, svojevremeno, govorila i stara Gizela, žena koja nije priznavala smrt. To je ona sugrađanka što je u grad, u sokak ispod stare gradine donijela prvu gitaru i sadila najljepše ljubičice. To je ona starica što je voljela i da filozofira. Često je u svojoj osami, kad joj je gitara bila jedini sugovornik, u njene strune šaputala:

- Da, da, moj dragi saputniče, divno je umrijeti, ali ko može. I za domovinu, ko domovinu ima...

Čudni gospodin R!

Uvijek sam i u samoći besprijekoran. Krenuo je u potragu za svojim parčetom rodnog tla. Ponijeli su ga i odnijeli nebeski ati do vječnosti, Njegova pleća nisu podnijela mrklinu podneblja.

Profesor se počeo i da plaši Ruđera. Sve jače je osjećao da postaje kao Ruđer. Znao je da mu je prijatelj otišao na put bez povratka i da on, Profesor, ne može bez prijatelja. Počesto se u izgubljenosti tješio Ovidijevim stihovima koje je zapamtio još u gimnazijskim danima, odmah poslije "onog rata" Plašilo ga je što ih se sjetio, baš, poslije Ruđerove smrti. I što ih najčešće izgovara, a da toga i nije svjestan.

- Donec erix felix... multos numerabis amicos, tempora si fuerint... solus eris...

- Da, da!

"Dok budeš sretan, mnogo ćeš imati prijatelja, a kad dođu oblačna vremena, bićes sam..." Prevodio je Profesor u svojoj samoći. Pokušavao je da nađe utjehu. Ona je bila daleko kao što je bilo daleko svako spasenje. Predavao se sjećanjima, baš kao i Ruđer, i u njima razabirao moguće izlaze. Pri ruci su mu bili i Ruđerovi šaroliki, ali dobri papiri, uostalom. Prebacivao ih je iz ruke u ruku, vraćao se već pročitanom i na nekim po nekoliko puta zaustavljao.

"Ako želiš imati, upoznati i još više zavoljeti svoju domovinu, ti pođi u tuđu zemlju"!

Ispod toga, Ruđerovom nervoznom rukom, bilo je dopisano:

"Kako da to učinim kad mi se sviđa ovo nebo, ovaj krajičak zemlje natopljen mirisom jorgovana i ljubičicama stare Gizele, i ovaj memljivi, vlažni, pusti i hladni, ali moj sobičak. Ako žele da me nema, da odem, neka me nose u utrobu moje zemlje. Ako žele da me spale, neka to bude ispod veriga i na ognjištu mojih pradjedova. Neću da idem, jer neću da budem niko.

Pretvoriću se u specificno ništavilo, u ogavnu, gnjilu i pihtijastu masu koju može svako da mijesi.

Hoću da budem samo onaj koji jesam. Zato svoj čemer i svoje tragove ostavljam na papiru na koji prenosim i dijelove sebe postojećeg. Sve ostalo je prokletinja. I ti, crna zavjeso, prepuna plijesni i mojih uzdaha; vi tamni zidovi natopljeni mojim izvakanim mislima; vi mrske sjene što se prelamate preko mojih nataloženih izbočenja; vi samovoljnici što činite da ljudstvo prerasta u nečojstvo... Moj život ima sasvim drugi smis`o. Na ognjištu mome i mrva je ideal... I mrva...

Sunovrat je ovo i ponor što vidim. Nebo se sa zemljom spaja. Ili je to neka čudna, vanzemaljska imaginarija zbog koje gubim smisao normalnog rasuđivanja. Ili se to moja duša ogrizla s nečijom dušom spaja. Ili je nova životna prevara koja se, potaknuta mitomanskim zabludama, kroz istoriju obnavlja.

Nešto jest! Nešto!"

Zapisao je gospodin R!

♦♦♦

Prikupljao je Profesor snagu, mijenjao položaje i raznolike papire. Sve više se uvlačio u razgranatu mrežu Ruđerove ostavštine. Plašio se, ali ga ništa nije moglo da zaustavi u njegovoj namjeri. Ni fizička nemoć zbog prevelike gladi. Čitao je i pokušavao da mozaik, kako tako, popuni.

Kad se zasitio i papira i pribilješki, Profesor se prihvatio olovke i počeo da piše. S početka se mučio, križao i dodavao, dok nije sročio prve rečenice. Počeo je pitanjem:

"Da li je to onaj moj, onaj naš, Ruđer? Ona mirna, pretiha, nepokoljebljiva dobričina od čovjeka. Ili sam, možda, i ja u zabludi? Možda je stari prijatelj samo fikcija, možda imaginacija koju ne mogu da shvatim. Nije li, uostalom, Ruđer samo sanjao gavrana i u sebi stvorio fiktivni nalog da ga ubije? Ruđer jest živio odvojeno, ali je Ruđer volio životinje. Gladovao je, ali ptice hranio. Činio je i više od mogućeg samo da bi one opstale. O fikciji ne može biti govora. Sve je veoma realno, vidljivo i opipljivo. Niko Ruđera zbog takvog življenja nije posebno osuđivao. Čak ni kritikovao mada starog osamljenika niko nije dovoljno ni poznavao...".

Profesor se zahuktavao:

" Kršćani su se krstili i molili da mu Sveti Otac pomogne. Muslimani su dozivali Allaha i svaki put Ruđeru namjenjivali po jednu dovu. Srednjaci su reagovali na svoj način: "Šta se može, rat je... Sve se izvitoperilo... Majka nije majka, prijatelj nije prijatelj, a čovjek se pretvara u nečovjeka"! Znam da je sve to i znao i shvaćao stari Ruđi. Kako se, onda, zabunio? Nije li u pitanju samo zabluda koja ga je odvela u procjep iako mnogo čega nije ni bio svjestan. Ako je zabluda bitni činilac čovjekove, a to znači i Ruđerove, želje da pregršti misli iznese na plato vidljivosti, šta je, onda, istina?

Je li istina, zaista, Bog, kako je govorio veliki Gandi?

A, Bog?

Nije li, uostalom, Lamarten u pravu kad kaže "da je Bog samo ime izmišljeno da se objasni svijet".

Ako je tako, Ruđer nije fikcija. On je samo jedna velika, neuhvatljiva zabluda i čovjek bez trunke zlobe u sebi u svom pokušaju da presudi.

- Mogu li takvi da postoje, pitao se Profesor, nastavljajujući da otkriva i gubi.

Bio je svjestan da je duboko zaglibio u kal iz kojeg se teško vraća. To živo blato sve više ga je, ipak, zaokupljalo. O prestanku, niti bilo kojoj vrsti zastoja, nije bilo ni govora. Prosipao je po papiru vlastite upite i tražio odgovor. Umjesto odgovora shvatio je ono što je već znao. Ruđer je postupao po svom aršinu - Ruđerovski. Ostao je čovjek u zabludi, ali i čovjek kojeg je neizmjerno volio. Čitajući njegove zapise počeo je Profesor sve češće da nailazi na riječ "čovjek". Nije bilo gotovo ni jednog Ruđerovog papirića na kome nije bila i ta zagonetna riječ.

"Jedno od najvećih čovjekovih htijenja", pisao je Ruđer, "trebalo bi da bude ono kojeg čovjek i nije svjestan. Čovjek bi morao mnogo više činiti da se s drugim čovjekom povezuje, a ne razvezuje. Bolje je i čvor od ljudi praviti, nego preostale čovjekove konce istanjivati. U čvoru je sve zgusnutije, a kad je zgusnutije, onda je i toplije. Blizina grije, ona ne hladi. Ako je blizine, onda je i zbližavanje moguće. Ali, kome to reći kad čovjek na Balkanu i kad ima, hoće da gubi. Uhvati ga neki unutarnji pasjaluk, pa bi sve preko noći, na prečac. Dok on otvori oči, vrijeme protiče, drugi se naslađuju... Nikad kuja ne stiže zeca..."!

Profesor je, naravno, bio svjestan da je ostao bez prijatelja, ali ga je počeo sve više da osjeća. Gotovo u svakoj pori svoje mučeničke svakodnevnice. Sve oko njega bilo je u stilu nezaboravnog Gospodina R. Zato je i nastavljao u Ruđerovom stilu opijen njegovom mišlju i shvaćanjem života i s njegove unutarnje strane. Pisao je Profesor:

"To na hartiji... to je moj Ruđer... Nikad nisam mogao ni pojmiti da papir može tako tanano, tako suptilno da govori. Ne čuješ ga, ali ga osjetiš. Dok polako prevlađujem noćnu tminu i strah što nosi sa sobom, kao da po papirima odzvanjaju Ruđerovi koraci, kao da iz hartije čujem njegove promišljene i svrsishodne, odmjerene i s porukom riječi. Ponekad se totalno izgubim, pa i ne znam jesam li to ja, ili je to Rudi. Ne znam ni šta činim, ni šta hoću... A hoću, u stvari, da Ruđera sredim i da u starčevim bilješkama nađem eventualni odgovor.

Zašto sam, onda, počeo da se plašim ako već činim dobro djelo. I sam Ruđer na jednom je mjestu zapisao: "Bojte se onoga što se prije vas dogodilo". I onda: "I onoga što vas čeka da biste pomilovani bili...". Te riječi jesu, zaista, upozoravale, ali ja, Profesor, osjećam da i one traže neke odgovore. Kako da ih nađem ja, kad ih nije našla ta velika ljudina. Ja, smrtnik, osuđen na svakojaku kaznu. Moja kazna je i moja radoznalost. I moja prepuštenost sudbini koja je počela da me vodi kroz tajni labirint Ruđerovih papira... Uporno ih čitam, ne odustajem i neke nikako da dešifrujem..."

Jedan Ruđerov zapis Profesor gotovo i nije ispuštao iz svoje lijeve ruke. Ako je već to i morao, prebacivao ga je u desnu. Na njemu je Gospodin R. izlio svoje unutarnje naboje koji i jesu Profesoru zadavali najviše muka:

"Ja, Ruđer, ovdašnji... Ja koji sam izgleda sto puta umirao, evo i sada umirem. O tome prilažem ove svoje papire, ja, najveći ovozemaljski ubica... Ko ih nađe (ako ih nađe?) neka ih ne farba, nego shvati onakvim kakvim ih ostavljam...

Ja sam za sve što se događa dežurni krivac. A možda i nisam! Možda je veći krivac Bog što me je puštao da uradim što sam uradio, a da me nije zaustavio. On mi je i jedini svjedok. I Ruža, ali samo djelimično. Bog mi je bio i otac, i majka... sve. Ko ne vjeruje, neka se raspita. Najbolje je u državnim organima, jer nova država zna sve, pa i odgovore. Nova vlast je umjesto Boga. U njoj vedre i oblače, navlače i svlače. Oni

pravog Boga samo spominju "za ličnu upotrebu", ali ga u suštini ne priznaju. Najčešće vele da su od Boga stvoreni i poslani da na zemlji sređuju. Zato je i najbolje njima se obratiti. Oni najbolje znaju moj slučaj.

Dok oni sve sređuju i daju odgovore, ja, Ruđer, velika i nepopravljiva luda, sređujem gavrana. Neću da shvatim da gavrana neće da srede ni veći od mene. Oni ga, kobajagi, samo ganjaju. Ako ga i ganjaju. Dotle vrapci zajedno s golubovima nestaju, a meni se jarani na ulici smiju i dobacuju: "Ti Ruđi trči, frajeri zabiše go"!

Obrni, okreni, život postaje monoton. I ubijanje sve dosadnjije. I ono dođe kao kakva zajebancija. A život? Ništa drugo nego foliranje pred vlastitim bićem u isčekivanju smrti. Ostaje mi, dakle, da se upitam: "Šta si, onda, ti Ruđere na ovom svijetu činio kad si uvijek govorio da ne možeš ništa? Zar nisi mogao svašta, ti... koji si želio da se pretvoriš u prah, a samo si, nažalost, doživio krah.

Krah!

Mogu li te, veliki ubico, spasiti zabilješke. Pitam se i molim: "Ne bacajte ih unaprijed. Ja nisam imao ništa drugo da vam ostavim. Svoje sam činio onoliko koliko sam znao i umio. Sve mi je odavno jasno, ali nisam siguran dali je jasno i ljudima koji su na komadićima olinjala papira, na kutiji od cigareta, na natronskoj kesi, proturali ponešto od svoje muke do mene, Ruđera."

Na svakom je papiriću po jedan goli život!

...Najmanje jedan.

Čitavi grozdovi usahlih krvotoka.

Svejedno je o čijoj je priči riječ. I životu. I krvotoku, uostalom. Nova priča, novo Profesorovo uzbuđenje. Ruđer je pribilježio:

"Neću ti, Ruđere, o sebi... A nemam šta ni da ti ispripovjedam. Hoću ti, jarane, o kobili... Ni ona nije moja... Iskina je... Tako smo ga zvali... Nadimak mu Isko, a on nikad ništa nije isko. Uvijek je Isko davao... Tako i neki dan... Dade Isko život džab džabile na pravdi Boga... Dođoše, uđoše, vrata otvoriše i odmah s vrata zapjeniše... diži se mrcino... Čim to rekoše, odmah ga i odalamiše...

Pade Isko na pod ko da ga cjepanicom udariše. Trojica ga pridigoše, iznesoše na avliju i ... Ejduvale komšija... Da ba-

rem nešto odnesoše, ni po čemerli jada... Ništa... Nego, eto, prohtjelo im se, valjda...

Ali ja, dobra ljudino, nisam šćeo o Iski. I ovo što ti navedoh o Iski, nešto me plaho strah... Prozimaju me nekakvi žmarci sve odozdol iz tabana i kundura... Nikad, bolan, ne znaš kako će postupiti. Jali vako, jali nako... Uturih ovo čage na pijaci jednom što reče da te zna, a znam te i ja... da ti donese i da ti navedem o Iskinoj kobili... Imala je ta Iskina kobila s jedne strane poveliku grbu. Kažu od rođenja. Ali, nije joj smetalo da Iski služi... Znaš i ti nju, tu Iskinu kobilu... svi su je znali. Kako je ne bi znali kad je vukla ko tri konja. I tebi je Isko, nekad prije, s tom kobilom ćumur dovozio, onako džabile, od sebe, jer si uvijek bio potaman čovjek, onako po tabijatu... Sjećaš se... Ja sam ti jednom istovaro, cijepo i u podrum snosio.

E, da znaš, te kobile nema... Kaput Isko, kaput kobila... Kobila je neđe otišla. Kad je čula gazdino jaukanje, počela je, Bože me oprosti, ko insan da se trza, da strange kida i da se otkida. Šćela da pomogne... Evo, dok ti skiciram, suze mi same silaze... A sve, moj starino, zbog kobile... Da si samo vidio kako se koprcala... Pričo mi Juso. Veli da se u toku noći iskoprcala i, haman, negdje smugnula... E, sad, gdje je, niko ne zna. Ovo što nas malo ima, niko ne zna gdje je dokrajčila. Haman neđe luta, ako je nisu ufatili ili na liniji ubili. Priča Juso, zakjuče, na pijaci... da su je ko neki vidjeli kod vatrogasnog... pa kad je sirena zasvirala na opasnost ona se jadnica uplašila i opet pobjegla... Bas ko čojk. Samo, Ruđere, i kobila bježi dok dobježi... Skoliće oni i nju, kadli tadli. Vidjećeš, Allaha mi. To ti, eto, hotjeh napisati ovom mojom nevještom rukom. A i plajvaz mi je Juso posudio. Papira ima na sve strane... Rekoše da do tebe i drugi proturaju ponešto od svog haltijata. Nek je, ban, na papiru. Kazuju da ti umiješ umotati, pa de, bolan, i ovo moje o kobili umotaj. Jabih tebi i o ljudima, ali ufatiće, a onda je belaj... Ma, bolje je, reći pravo, o kobili. Nje ionako nejma. I kad je o kobili, hoću da još znaš da mi je kobile plaho žao. I ako, znaš, stogod o njoj čudneš, volio bih i ja da čudnem. I kobila je, bolan Ruđere, ko insan samo što ne egleniše. I ona radi, vuče i tegli, pa... hop... gnjekne. Samo, ne daj Bože da je ne gnjeknu ko Isku. Nije, valjda, take sreće. Ma, da znam gdje je, i da smijem, uostalom, našo bi je i, znaš, na srce bi je privio... tu Iskinu kobilu Bi, eto. Najviše me brine, ako je

jadnica živa, kako onu grbetinu nosi. Da je, Ruđere, ta grba, barem, na leđima, ni po muke... Bilo bi joj lakše. Ali, grba je onako... sa strane... onako, znaš, visi... Tako joj je teže i bježati... jadnici...".

Primjetio je Profesor da je Ruđera priča o Iskinoj kobili duboko potresla. Podvlačio je, naime, mnoge rečenice, neke i dva puta. I kad je sve pretočio na papir, dodao je Ruđer i svoje:

"Kako ne bih znao i Isku, i njegovu kobilu. Iske nema, to znam. Gdje je kobila, zbilja ne znam. A i Juso! Htio bi da spasi kobilu. A šta će ako je i nađe. Na srce je lako, ali kako kobilu pod krov kad Iske nema. Zbog kobile može i glava da ode na pazar. Ne mogu im reći: "Man`te se kobile, čuvajte vlastitu glavu". Naljutiće se. Naši su ljudi dobro muhanati. Zato je najbolje da ostane na papiru. Hartija sve podnosi. I insana, i hajvana! Trpi čage što niko neće. I što je najvažnije, ne plače.

Nije hartija što i ljudi. Danas sve fukara do fukare. Izmiješalo se i dobro i zlo, i ljudi i životinje. Kao u mikseru. Bućkuriš. Ne znaš ni ko jest, ni ko nije ono što jest, ni koje ćaćo, ni ko babo, ni ko majka, ni matera. Ni ko je redov, ni ko je đeneral. Ovih drugih je najviše. Njih je na sve strane, kao pljeve. Samo čuješ, i kad treba, i kad ne treba:

- Đe si, đenerale!

Dovoljno je da kažeš časne mi i poštene riječi, i da se uzput tri put na brzaka prekrstiš, da nekoga poljubiš u ruku, pa da ti taj neko šibne čin. I za dva čokanja doguraš do đenerala.

Jah!

Počeh o kobili i skrenuh. Zaniješe me. Šta mogu, i kobila je živo biće. Nije insan, ali hoda. Zbog životinja, nažalost, ispadoh budala. Pokupim se jedno jutro, pa do nadležnih organa. Ja, luda, hoću da provjerim znaju li išta o Iskinoj kobili. U organima ih ko pasa i kusova. Najviše je onih s guščetinama. Sve, da oprostite, guz do guza. Svako ima svoj guz. Valjda da se zna što su čvrsti temelji nove države.

Malo duže postajah u organu i brzo mi sve bi jasno. Sve se, uglavnom, završava na isti način. Počeću od sebe, Ruđera. Zato sve i bilježim:

- Bjež`mi s očiju, nije mi ni do mene, a kamoli do tvoje kobile. Bjež` đavo te odnio, kuš`na me kod tolikijeh drugih

jebivjetara... Vidiš da grmi, otac te zakarto. Odstrani, vidiš da sam u poslu...

I tako od šaltera, do šaltera. Onim glavnim i ne smijem, mada mnoge dobro znam, a pogotovo njihove očeve. Vratih se neobavljena posla. Niti šta saznah, niti bilo šta čuh o kobili. Teturam prema stanu, a nekakve me i smiješne i tugaljive misli spopadaju:

- Ovo je, haman, sve džabaluk, pa i opštinski guzovi. Gdje ih samo nađoše tolike. Ko da su ih s one strane uvezli. Ovo je, izgleda, po onoj staroj "Uzmi Šemso koliko ti drago", samo malo obrađeno. Sad je novo, ali dobro nakalemljeno. Nigdje, ipak, ko na pijaci. Tamo je prava ludnica. Na sve strane frcaju novokomponovane krilatice u stilu "Mala moja skini ambalažu, dok ja otmem reno i garažu", ili "Dok mitraljez u ćuviku šteka, tri put sam joj sinoć zaprdeka", "Oj, djevojko deder se naguzi, da te barim na bosanskoj tuzi"... Džabaluk, nego šta... Ali, samo za neke. "

Čitao je Profesor, klimao glavom i iščuđavao. Pokušavao je da što - šta razabere, ali je džumbus u Ruđerovim bilješkama bio prevelik. Okrenuo se sebi. Počeo je shvaćati da i on, kao i stari Ruđer, živi u malim dijelovima, od komadića do komadića. I hranio se na isti način. Koliko komadića dobije od drugih, za toliko mu se i život produži. Poslije Ruđerove smrti, bojao se smrti. Sve više je Ruđeru zavidio, on spokojan, napokon spokojan!?

I Ruđerovi rukopisi su ga zamarali više nego glad. Sve manje je i jeo i spavao. Zaboravio je da vrijeme uopšte i postoji. Za razliku od Ruđera, jedino se radovao jutrima. Ona su donosila svjetlost i stvarala mogućnost za čitanje Ruđerovih zapisa. Često je, iznemogao i gotovo skrhan, Ruđerove papire bacao, potom nanovo skupljao i čitao. Profesor i papiri. Nije bez njih mogao.

"Bio je Fejzo u pravu", čitao je Profesor. "Dobro je ono sročio... "da je čojk ko tica..."... Čojk je, baš, ko tica... samo prh i... ode... Tica gor`, a čojk dol`. Velika razlika... Čovjek uvijek dol`. Tako mu, valjda, suđeno, šta li. I kad ode gor, brzo sleti dol... I onaj se popeo gor... S vaktom i on će dol..."

Profesor nije ni osjetio da i sam ponavlja riječi malog Fejze:

"Čojk samo... prh...prh...prh..."!

Života mi!

NOĆ UTIHNU, I PROGUTA ČOVJEKOVU SRAMOTU

"PONIŽENJE je gore od smrti", zapisao je Ruđer. Dobro zahrđalom spajalicom na taj papirić je zakačio drugi, nešto veći i s više teksta. Na čudan način je pokušao da tu svoju misao objasni:

"Ako nosim za mene teških 3o kg, pa mi neko pridoda još samo pola kg, ne mogu nositi ništa. Počinjem da padam. Meni su pridodali samo nekoliko vrabaca i po kojeg golubića - malih, mrtvih, laganih, nemoćnih - i više nisam mogao ništa da nosim. Strpoštao sam se. Pretegnula je težina mog velikog poraza, moje prevare i poniženja. Spušten sam u kal gdje mi nikad nije bilo mjesto. Učinili su da me ponize. To poniženje, taj najveći čovjekov debakl, doživio sam i u Pičikovcu, posebno u Kurčeviku. Spasilo me proviđenje. Čudo! Glava mi je ostala na ramenima, a bolje je da nije. Trebalo je da odmah, tu ispod užarenog sunca, spadne s ramena. I... kvit. Kao i Fejzi. Neka naše glave služe na čast i ponos, kao vječiti eksponati zalutaloj gluposti. Poniženje jest čovjekov poraz. Ali, i poraz se, i sve se, uostalom, obrće. I čovjekova sudbina", zapisao je Ruđer.

Profesor je sve češće, izazvam Ruđerovom mišlju, na Ruđerove rukopise kalemio svoje. Nešto ga je vuklo, pa je umjesto čitanju, pribjegavao pisanju:

"Na vlastitoj koži odavno osjećam ta ogavna poniženja. Tako je, valjda, nekim ljudima suđeno, kao što je suđeno da bahati i nenajavljeni, bijesni i u duši tijesni, upadnu i narede da se dižem i oblačim. Uz to dodaju "da se oblačim dok me nisu oni obukli". Porazbacaju sve po sobi i nos gurnu u svaku poru. Ponekad i pomirišu. Ne znam samo šta traže kad, osim požutjelih Ruđerovih papira, ništa drugo i nemam. Ja, bivši profesor! Sila je sila! Ona nikoga ne moli, a pogotovo silnici. Izvuku me napolje, na ulicu, među meni slične: starije i žene, iznemogle i gotovo izmrcvarene. Uglavnom ih poznajem. Djecu sam njihovu učio. Ništa ne govorimo. Samo se pogledima osmatramo i tako sporazumjevamo. Jedni u rukama imaju metle, drugi lopate, treći grablje... Zna se: mesti ulice, čistiti parkove i glancati ispred opštine. Svrstaše nas u red po dvoje i,

baš kao kakvu marvu, potjeraše, ali ne u štale. U centar lijepa grada. Lijepa?

Prolazi crna kolona, prolaze starosjedioci. Pokunjeni i očiju zabijenih u asfalt. I njih znam. I njihovu sam djecu učio. Znamo se, ali niko ni da me pogleda. Srame se zbog pomahnitalih i poniženja koja doživljamo na njihov očigled. Teturamo kao po jajima. Gori do gorega. Batljaviji od batljavijeg. Đuturum do đuturuma. Kao tifusari iz onog rata. Ne zna se koji je od nas fališniji. U svih oči vlažne. Najviše zbog tog nesretnog poniženja. Idem i ubjeđujem se:

- Sve bude i prođe. Zlodjelo ostaje i nikad ne zastari. Ne umre... Ne umre... Nikada...

Štrapacam i dalje asfaltnom trakom i posmatram plahte lišća što silaze s grana okolnog drveća. I ne mogu bez Ruđera i prisjećanja na njegove trome pribilješke. One me omamljuju više od jesenjeg pejsaža izgubljenog grada...

Profesora rasani prodoran glas s kraja kolone:

- Zaustavider gorikarce, Dojčine. Neće oni u centar, brale... Promijenili smo im turu. Oni će malo uzbrdice. Nek`im se guzica malo oznoji. Treba im vlage, već su se gotovo osušili. Uzput im dodajte još po koju lopatu i kramp. Ima ih i ruku golorukih. Neće im, gorikarce, biti teško... Čistiće što je njihovo, a kad čistiš svoje nije mnogo ni teško. Znaš, Dojčine... Naređeno je meni, naređujem ja vama, a vi naredite ovoj bagri kako već znate. Ti, Dojčine, znaš na šta mislim. Hajd oturi sad, kreći!

Svima je bilo jasno gdje ih i zbog čega vode. Profesor je podigao pogled uzbrdo. Nije je vidio gdje je nekad bila. Nekad? Ma, do juče! Bila je, sudbino, na koljenima. Samo se nazirao dio srušenog minareta. Stajao je kao nevješto postavljeni usklićnik.

U sredini ruševine postariji čovjek. Bez kape na glavi i s lopatom u prljavim rukama. Iza sebe Profesor je čuo piskutavo:

- On je... I niko drugi...!

A onda prodorno:

- Ti ih, Dojčine, dovede... Neka, neka... A i mi, evo pogledaj, dovedosmo onog `odžetinu... Čuo si, valjda, za njega... Samo, neće bagra da radi, da porušeno raščišćava... Veli, nije moje da čistim što je drugi onečistio.

Hodža stoji kao ukopan. Ni da mrdne. Jedino mu u ruci lopata poigrava, ali je ne ispušta. Jedan od čuvara priđe hodži iza leđa i dreknu da ga svi čuju:

- Znači, nećeš da raščišćavaš, jel`... E, hoćeš, pa hoćeš... milom il` silom...

Velika ručendra poklopi hodžinu glavu. Umjesto on, jeknu lopata o porušene zidine. Hodža se prisabra, nakašlja, izpljunu prašinu iz usta i progovori:

- Mnoge vaše očeve dobro sam poznavao i s njima se susretao. Rijetko je koji bio kao vi što ste, obijesni i nevaljali. Zbog tog vašeg pasjaluka, i zbog očeva vaših, težak će vas danak stići. Nikog ko bjesni ne mimoiđe... Ko orgija na svetom mjestu i ko ruši božju kuću, neće na dobro stici. A stićiće ga zaslužena kazna. Bog ne oprašta svakome...

- Ma, daj, zaustavljaj ga, dreknu jedan dugajlija i repetira automat.

- Što puštate da blebeće... Ako neće sam da zabremza, zabremzaj ga tom lopatom iza ušiju... Kome on to prijeti i pridiku drži, oca jebo svog...

I ostali se raskraviše.

Krenu i šiša, a s njom i novi belaji. Sve gore od goreg. Profesor, a s njim i pristigli, s ćutnjom i pregolemim strahom prate šta se zbiva. Voljeli bi i da čiste, nego da jad svojim očima gledaju. Uz šišu, zna se, krene i priča. Najčešće govore svi u glas. Razabire se ponešto:

- Tebe, Mi`ajlo, `odžine riječi nisu ni dotakle?

- Sad ćeš čuti jesu li, ili nijesu... I vidjeti što viđo nisi. Okrenu se oko sebe, pa kad se zaustavi, odvali:

- Ooo, Desimire... ješ pribavio što sam ti reko da pribaviš?

- Kako nisam, jado moja... Đe će Crnogorac da omane, pa još svome... Eno ih tamo, pogledaj kolike su.

Pokaza Crnogorac na povelike ljestve i ponese ih prema napola srušenom minaretu. Prisloni ih i osta uz njih da ih pridržava. Svi gledaju i ne vjeruju. Štrkljo, napola pijan, započe svoj pohod uz ljestve. Pod pazuhom neki smotak. Dok se penje i klati, ljestve podrhtavaju. Čuje se i njegova psovka. Ostali se vesele, podvriskuju i prave urnebes oko hodže.

- Stander dolikarce, jeknu s upola srušenog minareta.
- Zaustavi i slušaj mene s visine!

- Šta to radiš, Mi`ajlo, ako za Svetog Trivuna znaš? Jes`li, ludi čovječe, pobenavio, jadomire. Sljazi dolje dok nisi leteći sišo!

- Pobenavio nisam, a nemam ni namjeru. A ovo što oću i što radim za našu je zajedničku stvar.

Iz ruku mu, gotovo do zemlje, sleti trobojka. A, onda se nanovo ču glas:

- Evo, šta hoću i šta sam naumio, braćo moja mila!

Sve se ispod Mihajla pretvori u veliko grotlo iz kojeg je isijavala čovjekova obijest. Vrisak je dopirao u centar grada. Hodža nije mrdao. Profesor se klatio i uz pomoć lopate održavao ravnotežu.

- O, Mi`ajlo, junačino naša, kaži nam, rođenja ti, kako ti je gorikarce?

- Nikad ljevše, mili moji. A biće još ljevše kad potegnem.

Iz poduboka džepa izvadi flašu, podiže je u znak pozdrava i... zajedno s flasom nestade kao da ga nikad nije ni bilo. Umjesto srka, sleti u ambis. Nestade Mihajla, nesta flaše, nasta muk. Samo se čuo tup udar i posljednje "Joooj, matero moja".

Prvi se snađe Crnogorac i poleti da Mihajlu pomogne. Pope se nekako uz ljestve, baci zabrinut pogled okolo, pa u minaretovu dubinu. Čulo se kao daleka podmukla jeka:

- Jes`živ, Mi`ajlo rode? Potom pomoli glavu i gotovo kroz plač zavapi:

- Ode nam, ljudi, Mi`ajlo, a ni zbog čega. Začepi Mi`ajlo svoju sreću, braćo naša!

Svi se povedoše za Crnogorcem i zajednički prekrstiše. Jedan po jedan počeše svoje poglede okretati prema lopatarima, krampašima i metlarima. Oni - ni živi, ni mrtvi. Kao od balzama. Hodža je na mjestu na kojem od početka stoji, ali sada pogleda uperenog prema nebu. Na usnama mu lagani, neosjetni, daleki smiješak. Nije to izraz zadovoljstva zbog Mihajlove pogibije. Bio je to govor iznutra, iz duše koja je preživljavala neobjašnjivu orgiju pomućenih mozgova. U sličnom, možda i gorem stanju, bio je Profesor. U njemu je drobilo od želje da krikne, ali odozgo s minareta. Na um su mu dolazile riječi iz Jevanđelja koje je od izlaska na džamijski plato počesto ponavljao: "Sve što želite da ljudi čine vama, to činite i vi njima...". Počeo je i da sapuće:

- Ne smije se obrnuto. Kad bude obrnuto, bude opako.

Vrati se. Vratilo se, eto, i Mihajlu, vragu nad crnim vragovima. Vratiće se i ostalima. To je zakon praiskonski... Nepisan, a davno utemeljen!

Hrvao se Profesor s obiljem naturenih misli. Prisječci s Ruđerovih papira vrvili su njegovim moždanim tkivom. Prekorjevao je prijatelja:

- Opet si nas prevario, stara lijo. Otišao si na vrijeme, Ruđo. Sklonio si se i riješio belaja. Za sve si ovo znao, za ovo bogohuljenje, za ovo poniženje... Da si mi, bar, šapnuo... Onako, izdaleka, sa strane... Da i ja pokušam otići...

Zaželio je Profesor i da Mihajlo oživi. Da izađe odozdo, iz minareta, i prizna svoju ludost. Samo da hoće, onako, kao čovjek. Kao biće.

"Neka Mihajlo uz piće i zapjeva... Neka još bolje pije... Neka... Lično bih mu, kad bih imao, flašu doturio... Neka... Samo da se dogodi nešto što će ovu ljudsku sramotu, suđena, neka i to bude. Neka prvi ja nestanem... Teže je ovo trpjeti, nego u zemlju otići... Neka prvi posivin. Izvana. Iznutra... Neka!

Poslije prvog šoka, život je na džamijskom platou ponovo krenuo crnim kanalima:

- Jel` ti, `odža, viđe šta bi... Šta nas strefi na pravdi Boga... Ode naš Mi`ajlo ...niz onaj...

- Munaret, pomože neko.

- Viđe li, `odža?, pitam te nanovo.

- Nit ga popeh, nit ga gurnuh... Sam se popeo, sam sletio... Belaj tražio, belaj našao..., odgovori hodža jetko.

- Ma... belajli si ti od glave do pete, znaš, opali hodži šamar, ali hodža osta na nogama.

- Ne želim ja, hajvane, da mi blebećeš šta hoš`, a šta neš`, nego odgovaraj što te pitam. A pitam te ima li kakav drugi ulaz,

ili izlaz da dođemo do Mi`ajla i da ga, živa ili mrtva, izvučemo van?

- Zašto pitate mene, kad vi znate da vi sve znate... I možete... A kad je, biva, tako, onda i tražite i izvlačite tu vašu ćalovinu. Ko traži taj i uvariše....

- Vež`te ga i noste mi ga s očiju!

Hodža je na sve samo duboko uzdahnuo, uputio pogled prema nebu i dok su ga dvojica vezala, lagano zborio:

- Allah nikog ne zaboravi. Ni pravedne, ni nepravedne. Sve stigne ista mjera. Po zasluzi. Šta zaslužiš, to i dobiješ. Neko u dženet, neko u džehenem... Nekog ogrije sunce, neko se peče u džehenemskoj vatri... Po zasluzi... šta zaslužiš...

- Bićeš ti i pečen i varen, sve nadjača Crnogorac. Prijete i ostali, ali hodža ne prestaje:

- Po zasluzi... Ona nikog ne maši... Ni jednog božijeg insana... Bože naš dragi, olakšaj, a ne otežaj, Bože, završi s dobrim... Bože, olakšaj svom robu i ovim robovima što ostaju... poniženi ... i... uvrijeđeni...

Posljednje riječi jedva su se čule. Hodžu su odveli svezanog. Sve mu je, činilo se, bilo potaman. On je već bio u Božjim rukama.

Prolaz u minaret uzalud je tražen. Kako da ga i bude kad je poslije miniranja sve pretvoreno u krš. Propale su i minaretske stepenice.

- Samo rovite, dok ne pocrkate, naređivao je Dojčin.

Da se Dojčinova ne bi do kraja i ostvarila, spašavali su oni koji su u kopanju rovova već imali iskustva. Pogotovo nekoliko mlađih što su po cijelu godinu u Austriji, Njemačkoj, Sloveniji i Hrvatskoj, kopali kanale, obarali visoke dimnjake i postavljali elektro-vodovodne kablove.

Iz minareta se začuo glas najbližeg:

- Tu je, izgleda... Bacite, ili dodajte uže da ga nekako vežem...

Odleti uže, a uslijedi ponovo glas:

- Vuci... samo polako... da se ne raspadne... Da opet ne trehne...

- Tresnućemo mi tebe, hajvane... ne brini... Zaprijeti Crnogorac s automatom u ruci i u isto vrijeme vrisnu. Iz minareta se pomoli Mihajlo, ali bez glave. Jedni zakukaše, drugi zaječaše, a treći, kad vidješe šta izađe, zavapiše:

- A, glava? Gdje je Mi`ajlu glava?
- Onoliki čoek, pa bez onolike glave?
- Prikazanje, zajaukaše pijaniji.

I otrijezni se. Nekima i flaše s rakijom poispadaše. Iz minareta su Crnogorac i ostali, odista, Mihajla izvukli bez glave. Tako se činilo. Padao je na glavu, a glava od pada sva uletjela u grudni koš. U raskasapljenim ustima virila je samo flaša iz koje je htio da potegne. I potegnuo je!

- Ljudiii, o ljudiii... to nije naš Mi`ajlo, Svetog mi Save... To je neko drugi.
- Da nam nisu podvalili ovi zelendaći što kopaju?
- To je, braćo, onaj `odžetina smislio svojom kletvom...
- On, on... i niko drugi... Čuli ste šta kazuje.
- Smak svijeta, ljudiii...

Odjekivalo je na sve strane. I ličilo na smaknuće. Svi kopači su stali u iščekivanju raspleta. Stajao je i Profesor. Stajao i drhtao. Kao da je ponovo čuo hodžu i njegove riječi dok su ga odvodili.

Hožda je govorio:

- Tog dana će ljudi biti kao leptiri rastrkani, a planine kao šarena vuna iščupana. Onaj u koga njegova dobra djela budu teška - u ugodnu životu će živjeti, a onaj u koga njegova djela budu laka - boravište će mu bezdan biti. A to će biti vatra uzarena...

- Vatra užarena..., ponavljao je Profesor i pokušavao da se snađe. Nije dugo čekao. Automat izbljuva smrtno zrnevlje. Ču se jauk iz utrobe minareta. Umjesto Mihajlo, na dnu minareta osta Muradif. Ni jauka, ni riječi. Noć sve preuze i lagano utihnu. I proguta čovjekovu sramotu.

I poniženje, života mi

BILO MI JE LIJEPO, U MIRU SAM KOPNIO

U zadnje vrijeme po Profesora sve češće dođu. Ne ostavljaju ga u miru. Profesor nije smio ni na šta reagovati. Ostalo mu je jadikovanje:

- A tako mi je bilo lijepo. Bio sam u miru, isčitavao Ruđerove rukopise i pomalo kopnio. Valjda tako ide... jedno uz drugo. Uz papire i samoću, najčešće se kopni.

Na sve je Profesor, pa i na stalne pozive da se javi, odavno oguglao. Kad je vidio da sve rade planirano, nije ih ujutro čekao. Spremi se, pa im krene u susret. Ponekad i direktno na sabirno mjesto. Uigrao je obavezu sve dok nije primjetio da je grupa otanjila. Čim ujutro stigne čuje da je bolestan ovaj, da su pretukli onog, da je umro neko postariji, a onda i mlađi. Dojadi život, eto.

Čekao je stari Profa da i na njega dođe red. Ali što je grupa tanja, čekanje sve duže. Ni Bog mu nije bio naklonjen iako je za njegov zov imao sve pripremljeno: Snaga odavno izdala, moždane vijuge sve pokidanije, tijelo kopnilo i ostale da opominju samo stare kosti. I škripa na crnom asfaltu. I da nije sprovodnika s automatima u rukama, ne bi se nikad izgubio. Stari đeram na asfaltu.

Škripalo je i u drugim, uostalom. Ne samo Profesoru. Čuje on i druge. A zaškripa, dobro i neočekivano, jednog dopodneva u Profesoru. Ta ga škripa umalo ne košta života. Samo što ga Božiji zov ne strefi posred sredine staračke glave. I zbog koga, Bože milosni!

Među čuvarima ugleda i svog bivšeg učenika. Profesora to obradova, ali na kratko Bivši učenik ga ponizi kao niko u životu. Priđe im bliže u jednoj od gradskih ulica. Stade na čelo kolone i komandovao da se zaustave. Postroji sve đuturume i zaustavi cijeli saobraćaj. Vozači se bune. On odgovara uperenim automatom. Okrenu se prema Profesoru i poče deklamovati:

- Eh, profešure, što bi rekli Dalmatinci. Sad ti odgovori meni isto onako kako si ti tražio od mene da ja odgovorim tebi. Odgovori mi da li se može živjeti bez škole?

Profesor se, naravno, obradova tim riječima i polagano, baš profesorski, ali i ljudski, odgovori:

- Ne može, sine dragi!

- To ti "sine", znaš, ne pali. Nit sam tvoj sin, nit bih želio da ikad budem. Za tebe sam i za sve ove tvoje žohare tvoj i njihov šef. Jes `razumio?

Vidi Profesor da je pogriješio. Da je pred njim neko drugo dijete, da to nije onaj njegov bivši učenik. Nije ono dijete kakvo je iz škole poznavao. Metamorfoza opekla i mlade. Snebivao se, ali šta mu vrijedi. Bivši đak nastavlja po svome:

- A mogu li se, profesorčino, neki poslovi obavljati bez ćageta? Bez ikakve diplome, na primjer?

- Pa... kako da ti kažem... Svakako da ne mogu...

- E, vidiš, nije tako... Itekako mogu... A da mogu, ti ćeš odmah, ovog trena, na ovom ovdje asfaltu, u prisustvu ovijeh ljudi, da to pokažeš i dokažeš.

Naredi ostalima da se razmaknu. Uze lopatu iz Profesorovih ruku, a tutnu mu metlu. I naredi:

- Deder, profesorčino mutava, da si za desetak minuta pomeo i očistio ovaj prostor što ću ti ga omeđiti... Da te naučim pameti...

Uslijedili su novi akordi iz desetina automobilskih sirena. Nadobudni se mladić nije obazirao. Obilazio je oko Profesora kao kobac oko žrtve. Automat nije ispuštao iz ruku, a ni priču zaustavljao:

- Jesi li vidio, vajni profesore, da se može i bez ćageta, ali kad se naredi. Jer, šta je važnije od škole i diplome? Važnija je naredba i... i svakako sila. Ko je mnogo silan, on sve može...

Osjeća Profesor da je bivšem učeniku došao kao u kockarskim igrama kec na desetku. I, naravno, trpio je. Sinula mu je kroz glavu jedna stara mudrost koja kaže "da je zločin bolje trpjeti, nego ga činiti". Vidio je da će mladić sve svoje brutalnosti i životne promašaje, nastojati da na njemu iskali.

Slijedila su i nova poniženja!

- A sad ćemo nešto drugo... Znaš li ti pro... fe... sore gdje se ovog trenutka nalaziš?

- Kako ne bih znao.

- Pa, kaži ga, kad već znaš... nek i ostali čuju.

- Pa... u Ulici narodnih...

- Nastavi, nastavi...

- ...narodnih heroja...

- Veliš heroja?! E, vidiš nije, baš, tako.

Ščepa Profesora kao kakvu staru krpetinu, na potiljak

spusti cijev automata i potjera do susjedne zgrade. Više ga je vukao, nego što je Profesor uopšte mogao koračati. Tresnuo ga je ispod table na kojoj je pisao naziv ulice. Ponovo ga je podigao i gotovo mu nos naslonio na tablu.

- Piše li, žgoljo, narodnih heroja?

- Ne... ne... piše, jedva je stari čovjek i šaputao.

- A šta, onda, piše, moliću lijepo?"

- Đe... ne... rala... Dra...

- Rekoh ti, gnjido nastavnička, glasnije.

Profesora je snaga potpuno izdavala. Jedva je stajao, a još teže govorio:

- Ne, ne mogu glasnije... I ovako mi je duša na izlazu iz ovog mog, eto, mog... kobajagi... tijela...

Klaksoni ponovo zatuliše. Vidi svjetina šta od stara čovjeka čini. Niko, ipak, ne prilazi. Mladić ne posustaje. On i prijeti, prepun sebe, prepun divljačkog naboja:

- Zaustavite svirku dok vam nije iz automata zasviralo. Onda će biti mnogo kasno... A ti, gnjido, kaži, ali što glasnije možeš, ko je đeneral?

Profesor se naprezao i počeo:

- Pa... on je... on je...

Prije nego što je Profesor uspio da odgovori, mladić ga je podigao u vis i gotovo bacio na zid. Stropoštao se Profesor na zemlju. Stropoštala tabla. Svima okolo bio je to znak za kontra udar. Vide ljudi da je crni đavo zagospodario prostorom. Među prisutnim najviše uniformisanih. Jedna uniforma, konačno, krenu naprijed. Dok je prilazio mladiću, već je češljao:

- Izgleda, jarane, ti cijelu noć nisi spavao. Ako si pijančio što na ovom jadnom čovjeku liječiš svoj mamurluk? Ha?

Bivši đak spusti automat uz bok desne noge, zauze stav mirno i vojnički pozdravi. Zaprepaštenje okolo. Profesor škilji sa zemlje jedva dišući i ne vjeruje. Njega, uostalom, niko više i ne gleda. Svi pogledi uprti su u novajliju.

- Nije ti ovo trebalo, ponovo opomenu mladića.

- Vidiš li, jado, da si cijelu ulicu zastopirao. Komplet saobraćaj zaustavio. Pa, ko si ti da to tako činis? Ha? I za čije babe brašno? Ha? Nego, Sretene, obrati se jednom od čuvara kojeg je vjerovatno poznavao, preuzmi komandu... Nek se svi razilaze, a golaći, zna se, nek nastave čišćenje... Ti mladiću kreni samnom...!

Profesor je svoje odležao. Kad je prizdravio bio je ponovo angažovan na čišćenju ulica. I prvog trena, novo crno iznenađenje. Ugledao je na ulici bivšeg goropadnog učenika, ali bez uniforme. Okrenuo se prema njemu, nije s njega skidao pogled, ali sve tako da ga ludi mladić ne opazi.

U Profesoru je rasla znatiželja da otkrije šta mladić radi. I otkud na ulici, a bez uniforme i naoružanja. Razgovara je s prolaznicima, nešto im nudio, ali ljubazno i bez osionosti. Prvog sapatnika do sebe, kojeg je znao, poželi da upita za mladića.

- Ako iko zna, onda to Mujđa zna". A Mujđa mu ko iz topa odvali:

- Ih, što si naivan... Pa to što pitaš šta ono radi, odgovoriće ti svako dijete u gradu...

- Dijete, možda... Ali ja, eto, ne znam, pa ne znam...

- Baš si profesorska ćalovina... Diler, eto šta je...

Profesor ne posustaje:

- Zar vojni policijac, pa diler... Moj bivši učenik, pa... Baš sam ga dobro naučio...

- I jesi, nema šta...

- A što nema više uniforme?

Mujđi je već i stomak provrio. Ostavi metlu na asfalt, podboci se i Profesoru sasu u lice:

- Ti si, zbilja, otpisani... Pa, kad si takav, nije čudno što su ti učenici, ko onaj, onakvi... Skinuli mu uniformu, eto gdje je... Kad ga je onaj, kako nam ti ispriča, odveo, odmah su ga sprpačili pod ključ... I malo... ispeglali... Radi oporavka.

- I on odmah u... dilere?

- A što i ne bi... Lova do krova... I tamo i amo...

- Pa što to radi ovdje, u centru, svi ga vide?

- Ti, profesore, zbilja nisi ni za šta... Pa, šta vas, zaboga, uče na tim fakultetima, reci mi da znam i da se na njih, znaš, nikad ne upišem.

- Lopovlucima ne uče, to je sigurno.

- A da znaš, i upamtis, ovo ovdje i jesu lopovluci najvišeg ranga, baš ovi u centru...

- Eno, vidi, eno još jednog... Nije, valjda, i on...

- ...i on, i onaj tvoj, i eno tamo, onaj zgoljavi i... svi rade

da zarade, al`... na našoj i narodnoj muci... I u... talu...

- Talu?, brecnu se Profesor.

- Ni to ti, znači, nije jasno?

- Nije, pa šta.

- Pa, nisu ga zatvarali i peglali zbog tebe, moj profesore, već zbog sebe. E, kad ti nije dosada jasno, ne mora ni odsada... Ne mogu ti, a i nije red, sve ovdje objašnjavati, jebi ga...

- De, dobro, ne ljuti se... Shvaćam ja tebe... Znaš, Mujđa, nekad je bilo što više znaš, bolje kotiraš... Danas je, izgleda, obrnuto... što manje znaš...

- ...i vidiš...!

- Tako je... i vidiš... Sve je bolje... U pravu si, Mujđa, života mi!

PONEKAD JE DOBRO IZLUDJETI, ALI KO MOŽE

SVI dani na kalup. Danas kao juče. Juče bilo kao prekjuče. Sutra će biti kao danas. Na budućnost svi gledaju poprijeko, uostalom. Čulni organi, sva osjetila, dakle, cijelo tijelo i sve oko njega, činili su da ljudi kopne kao martovski snijeg. Vrijeme je oticalo čudnom, ali nezaustavljivom putanjom iako je, bar u posljednje vrijeme vladalo carstvo monotonije i neobične odviše tamne, jednoličnosti. Poraznim se sve oko i u Profesoru činilo.

To i nije ništa novo. Ni Ruđerovi papiri nisu ga više izazivali kao s početka njihovog pronalaženja. Iako se ponekad i plašio novonastalih spoznaja, što ih je iz papira upijao, još većom silinom zaranjao je u njihovu dubinu. Otkrivajući Ruđera, postepeno je otkrivao samog sebe i smisao vlastitog postojanja. Shvaćao je da se uhvatio u koštac s nečim što, ipak, nije dovoljno poznavao. Ponekad bi se ulovio u trenutku kad pilji u vlastitu ruku i u njoj u posljednju olovku koja mu je ostala. U poneki zgužvani i neistroseni papir na koji je pretakao Ruđerove misli, ili iz sebe cijedio lične doživljaje.

U osnovi je to bila neravnopravna borba. Njega, profesora, već iznemoglog, i tog postojećeg, do zla Boga, prenapregnutog života s kojim je pokušavao da se hrve. David i Golijat!

Sva nastojanja da bilo šta promijeni pretvarala su se i ostajala samo pusta želja. Poneke iskrice razbijanja postojeće situacije ličile su na Sizifa i trud da započeto dogura do kraja.

Profesoru nije predstavljalo problem ni da zaroni u hladno naručje smrti. Ona je bila njegova vjerna saputnica. Tu nadohvat ruke. Nju je trebalo samo slobodno prigrliti. Ali, kako grliti nekoga od koga je bio hladniji. Bio bi to propali pokušaj.

- Ali, kako je to mogao Ruđer"?

Pitao se počesto Profesor i odgovarao sebi. Bio je to njegov način tješenja. Ubjeđivanje vlastitog sebe. Kad nije zapisivao, govorio je:

- Starac je bio u prednosti... On je imao gavrana... Gavrana?... A zašto ga ne bih i ja imao?... Ruđer je sve činio da svog ubije i u tome nije, uz sve napore, uspio. Onda, dakako, gavran i dalje postoji... Da, itekako, postoji... Svakako ... postoji. Taj crni, ogavni, opaki, suri, zli, samosvojni sadista... I šta će se dogoditi, kako postupiti, ako je gavran Ruđerov amanet. Ne

znači li, onda, da ja moram realizovati ono što je Ruđer propustio da realizuje? Šta će biti samnom ako omanem kao što je Ruđer omanuo, uostalom. Ne čeka li i mene Božija, ili nečija kazna? Umjesto u gavrana, Ruđer je opalio u sebe. On je samo ubio sebe u sebi... Ruđer, dakle, nije ubica. Ruđera su ubili. Niko drugi nego taj pišljivi ... crnoperac. Samo je on mogući ubica, a ubicu treba na vidjelo. Ostaje li, onda, da to uradim ja ako to već nije stari Ruđi uradio? Ali, kako? Kako da zlim sapirem tuđe zlo?... Kakooo?"

Profesor je bio u kolapsu. Kodovi su počeli da mijenjaju svoja mjesta. Ćipovi su nekontrolisano opominjali:

- Ne osvećujte se sami, već to prepustite srdžbi Božijoj!

- Osveta je moja, ja ću uzvratiti!

- Ako je tvoj neprijatelj gladan, nahrani ga; ako je žedan, napoj ga. Postupajući tako, skupićeš razbuktalu žeravicu na njegovu glavu. Ne dopusti da te savlada zlo, već zlo savladaj dobrom...

Profesor je započeo unutarnji boj u kome postoji, izgleda, samo poraženi. Da i, onda, uopšte i postoji kraj, ako ni smrt nije čovjekova posljednja krajnica. Buncao je izgubljeni Profesor, sit života, sit zle sudbine.

- Ne pretvaram li se već u biće kome izmiču okolne pojave bez vlastitog uticaja i bilo kakve mogućnosti zaustavljanja? Nisam li sve više raspolučeni čovjek raspolučene duše koji dvosmjerno otiče, gubi razum i smisao za rasuđivanje? Ne pretvaram li se, konačno, u to ništavilo od ptice, u crnog gavrana, kako se i Ruđer pitao. Za svaki slučaj, neka me niko ne zaustavlja u mom prokletom naumu... Juriš na tog postojećeg crnog gavrana!

- Kuc, kuc, kuc!

Dolazilo je od vrata. Na prvo "kuc", Profesor je naglo reagovao. Već je bio i odviše napet. Svaki damar radio je u njemu kao švajcarska "doxa". Skočio je na noge, usmjerio se prema vratima, zauzeo stav na gotovs, naškiljio desnim okom kao da nišani i u svom halucinantnom zanosu naređujućim glasom, jasno i glasno, komandovao:

- Gavran naprijed, ostali stoj!

Odjeknu strašan prasak. Vrata izletješe iz svog okvira. Kao da nikada nisu ni postojala. Profesora to nije zbunilo. On svoju pozu nije mijenjao iako su od silnog vanjskog udara otpaci

raspršenih vrata padali i po njemu. Pred njim se ukazalo nekoliko prilika u uniformama i s uperenim automatima. Nišani Profesor, nišane upadnici!

- Rekao sam, gavran naprijed, ostali stoj! Profesor repetira oružje i ponovo dreknu:

- Rekao sam, odbij!

Niti ko mrda. Niti ko puca. Samo stari Profesor naređuje i nišani, ali oružja... nigdje. I treći put učmalim prostorom odjekuje Profesorovo:

- Odbij!

Novopridošlice u čudu. Jedan se prekrsti, prvi snađe i prepun iznenađujućih upita prozbori:

- Java li je ovo, ljudi, ili je njako prikazanje... Šta je ovo, Obrene, brate moj? Pogledaj ga, života ti, kleknuo i... nišani. A puške, majko milosna i božija, niđe - Okrenu se, pogleda kroz razvaljena vrata, pa ponovo istovjetno nastavi:

- On, izgleda, nekome reče naprijed... Ko da reče gavran naprijed... Da nije tebe Zaharije prepozno... Tebe su, znaš, ješ zaboravio, nekad zvali... Gavro... Nije li tebikarce naređivo da uđeš, a nama da ostanemo.

- Ma, jebo te on...: Nit ga znam, nit on mene zna... Otkle bi me i kako, jel, znao... Nego, ljudi, da to nije taj profesor zbog kojeg smo i došli?

- Valjda je, vrag će ga znati ko je... Nema u zgradi više nikog drugog živa... Ma, vidi ga samo kako izgleda... Ko stavljena koža na vjetru... Ne može da stoji, a on bi puco... Pih, jadan!

- Jel` ti, blentovino... Jes` ti taj profesor što vuđe boravi? - Oštre riječi novopridošlice razbudiše Profesora. On se polako pridiže, ruke iz položaja "na gotovs" prebaci na oči, dobro ih protrlja, gotovo izgubljenim pogledom još jednom preleti po sobi, a potom izusti:

- Taj sam!

- Profesor?

- Profesor.

- Pa, ako si profesor, kako veliš, što nas, jadan, tako dočeka? Na koga si, ako smijemo znati, nišanio, otac te jebo, kad puške i nemaš?

- Na gavrana, eto na koga...!

- A, ko ti je i gdje ti je u ovom smrdljištu gavran, pobogu?

- Gavran je ptica.

- Pa, ako je tica, što ti tica smeta? Zar ćeš, jado, ticu da ubiješ? Mi nismo tice, a ti na nas nanišanio. Mi smo ljudi.

- Hoću da je ubijem, pa eto... Smeta mi, pa eto...

- Ma, smetaš i ti nami, Bog te jebo blentava, povikaše u glas, podigoše Profesora baš kao kakvu pticu i ponesoše niz drvene stepenice. Profesor... lebdi. Samo poneki put nogama dotakne stepenike. Iznijeli su ga napolje, unijeli u stari kamion već prepun iz kuća pokupljenih avetinja. I sve dovezli do stare zgrade bivše gimnazije. Istovareni su i kao krdo goveda utjerani u prazno-hladne učionice. Postavili su stražu i otišli u nove pobjede.

Profesor se sve do ponoći koprcao. I pomalo nadolazio. Ono glavno je shvatio: gdje se nalazi. Doveden je, kao i ostali, u zgradu u kojoj je nekada i sam predavao. Mučio se, nikome ništa nije govorio, ali je kovao plan bijega. Znao je za neke posebne ulaze i izlaze koje su njegovi bivši đaci korisili kad bi bježali s časova. Istim stazama, istim metodama, poslužio se u toku noći. Izmaglio je, a da, eto, nikome ništa nije rekao. Samo je susjedu do sebe šapnuo:

- Odoh da mokrim!

Pričalo se kasnije:

- Profesor se umokrio do kraja!

- Haman su ga lapili.

- Jašta su, života mi!

NEVEN ZAGRLI ŽANA, I ODE NA DRUGU STRANU ZAJEDNIČKOG PAKLA

NOĆNI obrisi napuštene zgrade bivšeg kombinata. Curila je vijest da se "oni drugi" skrivaju u njenoj unutrašnjosti. Taj zov privukao je i Profesora. Bauljao je krivudavim uličicama, skrivao se zbog policijskog sata i napokon dočepao starudije. Nekako se uspentrao do samog potkrovlja. Ako i saznaju za njegov bijeg, teže će ga gore, na nebu naći. Rukama je pipao po blatnjavu tavanu i nailazio na golubinji izmet iz kojeg se širio ogavan miris. Uplovio je u jedno ćoše i tu dugo, dugo mirovao. O snu nije bilo ni govora iako mu je spavanje bilo potrebnije i od kore kruha. "Nemam snage ni za san, a kamoli za nešto drugo". Tješio se u mrklini noći. Iznenada iz tame ču glas:

- Koji si?

Nije odgovarao. Nešto zbog iznenađenja, a mnogo više zbog shvatljive opreznosti. Bojazan je najčešće pratilja izgubljenih. Ali, i čest saveznik. Pritajiš se i čekaš. Ponovo, nešto bliže, isti glas:

- Pitam te koji si? Jesi li naš, ili...?

- A, ti?

- Naša!

- Ako si naša, šta ćeš, onda, ovdje u ovo gluho doba i na ovakvom mjestu?

- Zbog onog zbog čega si, kako vidim, i ti ovdje.

- Kako znaš?

- Umak`o si im, zar ne?

- Biće da je tako!

Profesor nije odgovarao direktno. Razmišljao je: "Možda su ubacili kakvu noćnu đaltaru da provali ko se ovdje krije? Možda!" Kontao je Profesor i radi eventualije zauzimao odbrambeni položaj. Poslije izvjesnog vremena, ponovo isti ženski glas. Još bliže:

- I ja sam ko i ti, da znaš. Ovdje sam nekoliko dana. Ima tamo, u onom ćošetu ispod grede i jedan mladić. Sav je uvesplavljen. Ko da ga je prethodno u mavilo uturilo. Isprebijali ga. Ponekad ne može otrpjeti, pa ječi. Tješim ga, ali ništa ne pomaže. Kad bunca, doziva nekakvog prijatelja. On mu je neki dan kradomice dolazio. Najčešće dođe noću i donese hrane.... Haman je njihov...

- Njihov, brecnu se Profesor.

- Tako on veli.

- Možda, nikad se ne zna. Može i da bude, može i da ne bude... Ima i njih svakojakih.

- I... dobrih, hoćeš da kažeš?

- I dobrih, nego.

- Ne bih, baš, potvrdila... Eno, onaj moj komšija... uh, uh, uh... Gluho i ćoravo bilo... Zbog njega i jesam ovdje. On me svojim rukama ščapio i sprpačio u kamiončinu. Al`, evo im. Ja sam i ovakva stara uspjela da šmugnem. Dok su se oni bavili krađom, ja kliznem... Nego, čuli da nas kupe po gradu ko jeribasme. I odvode... Kažu na neki živi štit... Odavde me mogu samo mrtvu...

Profesor je shvatio na koga je naišao u golubinjaku. Nestalo je bojazni, ali je ostala pritajena briga za vlastiti položaj. Nije, istina, očekivao da će već prve noći naići na ovakvo društvo. Ali, šta je tu je. Iz kože nije mogao ... Naglo zastade.

Prestao je, odjednom, slušati staricu. Pažnju mu je privukao šum druge vrste. Za svaki slučaj, priupitao je staricu:

- Čuli ti štogod, neno?

- Duše mi, ništa... Da se nisi sefno?

- Nisam, baš, siguran, ali nešto je doprlo do mene. Kao neki ljudski šapat...

- Sefno si, sefno. Ti si se sav napeo ko žice na Hasinoj šargiji. Čuješ i što se ne čuje. Jesam stara, ali me uši još nisu izdale. A i kako bi kad ništa drugo i ne radim nego osluškujem. Naćulim uši sad na jednu, sad na drugu stranu, sad naprijed, sad otpozadi. Ko zapeta puška... Šta ću kad moram čuti dolaze li...

- Naćulila ti, ili ne naćulila, nešto jest u donjim odajama... Da je, bar, mladić budan, pa da on osluhne!

U golubinjak jesu stizali neki nedefinisani zvuci. Ni Profesor, ni starica, nisu mogli da ih odgonetnu. Dolazili su u prekidima. Profesor je bio siguran da ih ne proizvode ni golubovi, ni miševi, a ni mačke... A, nije se, konačno, čuo ni mladić.

- Da nisu novi stanovnici... ko i mi?, pitala je starica.

- Ne miči i ne pričaj... Možda nas je neko prokazao.

- O, Allahu milosni, zar ni ovdje nemamo mira, jadikovala je starica. Malo potom začula se i njena molitva:

- Euzu billahi mine šejtani radžim... bismilahi rahim...

... Zagonetka je ostala i trajala.

Starica je i dalje molila. Profesor, umoran i iznemogao, uplovio je u duboki san. U staroj zgradi zavladao je mir. Ali, ne zadugo. Uz stravičnu buku, Profesora su probudili golubovi. Izletjeli su napolje. U tamni vilajet prodrli su i prvi pramenovi vanjskog svijetla. Novi dan je stizao, a sa njim i nove neizvjesnosti. Nova iznenađenja.

Od prvog se Profesor gotovo prestravio. U sinoćnoj mrakači nije ni vidio kakav ga je brlog dočekao. Iznad su bile trule grede, između njih veliki otvor kroz koji se vidjela ogromna plahta nebeskog prostranstva. Crijepa na staroj zgradi, uglavnom, nije bilo. Zub vremena, nebriga o očuvanju nekad najmasivnije gradske zgrade i stalna granatiranja učinili su da je ovo zdanje ličilo na veliko strašilo. Svakog trenutka mogla je da se stropošta njena klimava krovna konstrukcija i da sve ode u ambis. Tavan je bio poligon za golubove, ali i za... ljude, izgubljenike. U golubinjem izmetu, debelom i do desetak mekanih centimetara, primjećivali su se otisci cipela čestih posjetilaca. Tu i tamo ostaci novina i cigareta, po koja prazna konzerva, zgužvane najlon kese i fleke od krvi. Niko se nije dugo zadržavao. Bilo je to svojevrsno prolazište iz kojeg su se izgubljenici prebacivali do obližnje rijeke pokušavajući da dospiju na osunčanu slobodu. Nekima je to i uspijevalo. Većinu je gutala rijeka.

S jutrom, budio se i mladić.

- Živ je, živ, siknu starica iz svog legla.

- Hvala Allahu, živ je. Kako i ne bi bio kad sam sinoć i za njega dove učila. Tri sam njemu namijenila, a dvije sam i ponovila. To su one što od smrti spašavaju... Kako i neću kad je dobar... Vidjećeš i sam. Uvjerićeš se dok dođe sebi... Dotle... reče li ti meni, Allaha ti, koji si?

- Ne rekoh, neno. Ovdašnji sam, iz ovog grada. Nagrabusio sam, kako vidiš, kao i ti. Kao i drugi. Zar to nije dovoljno. A kad ti pitaš mene, da upitam i ja tebe ko ja si i odakle si?

- Sa same sam ivice grada... Eto, samo što nisam u njega zakoračila. One prve visoke solitere mogu rukom dotaknuti. Al', eto, ostadoh sama. Šta ćeš, sama jadna postala, sama ostala. Nikog više i nemam. Ne znam ni gdje su, ni kako su, ni živi li su, mrtvi li su. Jah!... Neki su još s početka ove budaleštine zalijepili. Došlo u kuću i... kvrc. Ko da su, bože me oprosti, pil-

ići, a ne insani... Takav vakat, valjda, naišao, šta li... Ništa nije ko što je bilo. Sve se pomamilo. Cijeli ovaj život. Sav blatnjav, ne može biti blatnjaviji... Samo pitam, dokle, čemerna Nazo?

- A, ko ti je ta Naza?

- Jarabi, čudna li dženabeta. Pa, ja sam, bolan, Naza... Tako mi je ime...! Zaplaka starica i u isto vrijeme ugleda da se mladić budi. Njene suze još više ga i razbudiše i uzbudiše. Upozori staricu na opreznost:

- Lakše, nane, lakše... Čuće nas, a onda smo obrali bostan. Vidiš ovu ludu promaju. Šuplje na sve strane. I dolje, i gore. Glas, nane, daleko odjekuje. Strpi se dok nadođem, pa ćemo natenane... Prikučiću se i da upoznam novajliju. A može i onaj moj pristići, pa neću čuti. Nikad se ne zna kad će izbiti. A tebi velim da je bolje i ovdje, nego napolju. Bila si, pa znaš kako je.

- Jesam, bila sam, dijete moje... Nego, čuli ti noćas štogod, nekakve šumove? I ja i novi ko da čusmo nešto...

- Dobro ste čuli, ali nećemo sada o tome. Kazaću vam dok se presaberem, a i bolove smirim. Rane polako zarastaju i s njima je lako... Al` unutra... Najgori su bolovi iznutra, znaš... nane...

Novi dan je ulazio kroz otvore na krovu. Golubovi su se odavno digli i izletjeli. Nebesko plavetnilo prekrilo je sve iznad, a starica pokušala da pomogne mladiću. Skinula je s njega krpe kojima je bio i prekriven i umotan. Gotovo se onesvijestila kad se pred njom ukazalo plavo - crno mladićevo tijelo išarano od teških udaraca. Vidjela je ona tu sliku i ranije. I svaki put bi doživjela isto. Nije mogla mnogo da pomogne, ali mladiću je bila dovoljna i njena majčinska blizina. Njene majčinske riječi utjehe. Ni lijeka, ni zavoja, ni bilo kakvog drugog pomagala da se ublaže bolovi, nije bilo. Ostala je trpnja.

- Eh, šta od tebe uradiše. Prokleti bili i na ovom i na onom svijetu... Ko te toliko nagrdi, nikad sreću ne stigo? Pričaj, samo pričaj!

- Priču sam ti započinjao, nane, a priča je duga. I... dobro poznata. Nit sam im šta uradio, nit koga od njih učepio. Naišli oni, naišlo njihovo ludilo. Tako je to u njih, nažalost. Ko na pokvarenom gramofonu. Dođu periodi, pa ne znaju šta rade, a ni zbog čega... Kao da im, nane, padne mrena preko očiju... Samo, nisu, baš, svi takvi... Ima i njih bez mrene, vjeruj nane. Za ovog mog jarana život bih odmah dao... Krvi bi mu iz vlastitih vena odsuo...

Mladić se zahuktavao, ali i umorio. Starica i Profesor kao mumije. Kad se nadisao zraka, prikupio novu snagu, mladić nastavi:

- Šta to sve vrijedi kad je gamadi mnogo više. A da znate, sinoć i jest dole bila gamad. Dobro ste čuli. Ti su mi šumovi dobro poznati. Čuo sam ih odmah po dolasku. A vidio sam i ko su. Oni mene ne vide, ali ja vidim njih... Dođu noću i s razlogom. Ruke im pune kesa, a u njima razni artikli. Jedne donesu, druge kasnije odnesu. Ponešto ukradeno, ponešto oduzeto na punktovima...

- Kakvim, pobogu, punktovima?

- Punktovi su, nane, njihovi, a ima ih gdje god se okreneš... Kako kojem od njih prahne, kad poželi da se oćari, on postavi punkt. Tu zaustavljaju i naše i, vjeruj, svoje. Zaustave, pregledaju, ošacuju šta je dobro i... lijeva ruka, desni džep. Sve po zakonu i pravdi božijoj. Jašta, nane moja!

- Što više objašnjavaš, sve mi je zapetljanije.

- I bolje je da ti ne objašnjava, dobaci Profesor. Što manje znaš, sve je za tebe bolje. Zar ne, prijatelju... A, evo ti i ruke u znak pozdrava, novog prijateljstva i saučešća u ovoj pomami što nas snađe... Znaš, jarane, baš su te divljački unakazili... Tebe ni rođena majka ne bi prepoznala.

- I ne bi, vjerujte, odgovori mladić, ali nevoljno nastavljajući, ne bi sigurno, jer... majku nisam nikad ni... poznavao...!

Profesor i starica se, zbunjeni mladićevim patetičnim riječima, samo se zgledaše. Pogledaše kroz tavanski otvor prema nebu u potrazi za objašnjem. Spasi ih mladić novom pričom:

- Neka vas to ne iznenađuje. Majku, naime, nisam nikad upoznao. Umrla je pri mom rađanju... Mnogo je gore s ovim, i našim i njihovim, što im majke izdišu na vlastitim rukama, na prsima, a da ih ne mogu spasiti. Ja sam svoju tugu davno istužio. Oni svoju neće nikad.... Nikad... O, živote, skote! O bože, ima li te?

I mladić se usmjeri prema nebu, dobro otpuhnu i ušuti. Zavlažiše oči, ali suza ne siđe nizbrdo. Obrisa oči. Pomaknu se s mjesta i... jeknu od bola. Kad se ponovo smirio, nanovo i poče:

- Ponekad je dobro zaboravljati. Ali, ko to može... Ponekad je dobro i biti dobar... Ali, šta to danas vrijedi kad je i

dobrota van vremena, van svakolikih domašaja... Možda tako i nije. Možda sam i ja u zabludi... Možda je u zabludi i moj jaran što, eto, žrtvuje i svoj život, nudi ga kao na tacni, a samo da meni pomogne, da ja preživim... Velim, možda. Ovi što ih čuste sinoć... oni bi mog prijatelja pojeli za mezu samo kad bi saznali šta sve čini za mene... Da, da, baš bi tako uradili... Zato i jesam na takve bijesan... Samo da mogu i da imam dodatne snage, sve bi takve... uh šta bih od njih napravio...

Vidio je Profesor da je mladić dobro zapjenio. I da pomalo skreće na onu stranu ljudskog shvaćanja koje mu je bilo strano. Niti voli prijetnju, niti bilo koji vid odmazde. Sve vrste revanšizma bile su mu daleke isto onoliko koliko je tog jutra bila daleka sloboda. Zato se umiješao:

- Okani se ćorava posla. Pametnije je da što prije prizdraviš i da učinimo zajednički korak ka spasenju. Za belaje uvijek ima vremena. Glava brzo sleti s ramena. Treba učiniti da na ramenima što duže ostane.

- Može tako bit, a može tako i nebit", nije se mladić predavao.

- Samo znaj, nešto se mora, ipak, vratiti. Ne može sve u dugu ostati... Kad bih slučajno sreo onog mog, onog što me ovako unakazi, znao bih ja šta bi trebalo, a šta ne bi. Jest da ih je bilo više, ali on... Počeo sam i da ga sanjam... Naći će njega Žan ako Bog podari malo života... I ako Žan prizdravi... I ako ga Žan nađe...

- Čuh li ja to, ili ne čuh, ime Žan?, pomalo snebljivo priupita Profesor.

- Dobro ste čuli... Zovu me Žan. Dugo sam bio u Francuskoj. Inače, pravo mi je ime Dževad... Dževdo s Agina brijega.

- Znači, iz kvarta Agin brijeg... Da ti, onda, nisi onaj što je napravio divnu dvospratnicu i sam u njoj živio?

- Bio jesam sam, ali samo privremeno. Kad sam se spremao da iz Francuske ovamo dovedem porodicu, ženu i djecu, da se smirim u rodnom gradu, zadesi me ova prokletinja... Umjesto da živim u kući koju sam, danonoćno rintajući po Francuskoj, izgradio, ostadoh golać. Ali, prijatelju, ni to nije ono najgore... Kuća se može ponovo izgraditi, ali vidite vi šta od mene napraviše...

Mladić podiže košulju. Zjapnu izubijano tijelo. Jadno je bilo i gledati, a kamoli bol od zadobijenih udaraca trpjeti.

- Uletješe u kuću ko orkan iz Karipskog mora. Dok si dlan o dlan, bio sam savladan, potrbušen, zavezan, takav ko vreća izbačen i na zemlji potpuno sam ostavljen. Gotovo mrtvog nađoše me neki njihovi ljudi, pokupiše, odnesoše do doma zdravlja i tamo ostaviše na nekakvoj klupi. Niko da me primi. Pobjegnem i dovde doteturam. Kako sam u tome uspio, nije mi ni danas jasno... Ne zna to ni moj jaran, ovaj što me obilazi. Rekao mi je da će pokušati da spasi kuću, ali ne vjerujem da će u tome uspjeti. Mnogo je hajvana u uniformi, a premalo takvih kakav je on. I ne nadam se. Neka uzimaju. Crno im bilo. Samo da glava, kako rekoste, ostane na ramenima. Ako preživi, Žan će ponovo trbuhom za kruhom. Ko je zaradio za jednu, zaradiće i za drugu kuću. Ne mogu oni oteti, koliko ja mogu zaraditi...

Žan je naglo zašutio. Prst na njegovim poplavljelim usnama značio je da se nešto čuje. Šum je dolazio iz donjeg dijela zgrade. Mladić je to osjetio srnećim čulom. Stara Naza se uplašila i još više skupila. Profesor je polegao pored samog mladića. Jedno uho je prislonio između dvije šuplje grede kroz koje se moglo vidjeti ko se dole kreće. Tišina je trajala petnaestak minuta. Onda se iz jednog ugla, tamo gdje je bilo mračnije, pojavila začupavljela glava s prstom na usnama. I to je bio znak za mir. Za totalnu tišinu.

- On je, prošaputao je mladić i rukom dao znak da se približi. Staricu i Profesora je upozorio da se ne miču:

- Ostanite gdje ste. Sve će biti u redu. Ni glasa ne ispuštajte dok ne dođe do nas. Možda ga prate. Nije trebalo da dolazi po danu, ali... Ne može ni noću zbog onih što dolaze. On ih je i otkrio, uostalom.

Novopridošli se prišunjao. U rukama je nosio nekoliko zavežljaja. Okolo struka, Profesor primjeti revolver i nož. Lice prekriveno mu je bilo prekriveno bradom.

- Živ li si, izusti čim priđe. Zagrli mladića nježno da ga ne povredi. Znao je za njegovu muku.

- Morao sam poraniti. Iz kuće sam izašao noću da me ne vide. Skrivao sam se kojekuda dok nisam došao u vašu blizinu. Dobro sam sve osmotrio, naglo potrčao i uletio u ovu starudiju. Mislim da me niko nije, ipak, vidio. Nego... je li ti bolje, jarane moj stari? Ako i nije, biće valjda. Strpljen spašen, kažu naši stari... Donio sam ti i nešto medicine. Neka ti starica natopi, pa na uboje. Rane ti, vjerujem, zarašćuju. Bole li te

rebra? Taj bol može veoma dugo potrajati. Samo da rebra nisu podrobljena. Sve će nadoći, vjeruj mi i ne gubi nadu... Znam da jedna bol...

- ...Misliš ova ovdje?, presječe ga mladić i pokaza na srce.

- Ta bol teško nestaje, znam. Ona s čovjekom ode u grob... E, moj Žan. Razne su boli... Sjećaš se kad smo u našem prvom golubinjaku, nedaleko od Latinske četvrti u Parizu, tugovali, pomalo cugali i tako liječili bol za našom Bosnom?

- I više od toga, moj Nevene, mnogo više... Taj golubinjak nikad neću zaboraviti... Zastade mladić. Pogleda naokolo, napuni pluća novim količinama jutarnjeg zraka, pa više za sebe, ali dovoljno glasno, nastavi:

- Mene, moj dragi Nevo, golubinjaci prate kroz cijeli život. Ti spomenu jedan, a nisi, valjda, zaboravio i neke druge... Onaj na staroj zgradi nedaleko od Champs Elyses, pa u Rie de Lion, na Bastiji... Da, da... bili su to teški, ali i mnogo lijepi dani. Svojski smo rintali, ali i voljeli se... I kao dječaci, bili bezbrižni... A sada? Sve luđi do luđeg, a nas dvojica gotovo najluđi. Šta nas je kog vraga tjeralo da se vraćamo? Zar ću, mon ami, svoj jebeni život da završim u ovom golubinjaku koji ni za golubove nije... Stalno golubinjaci... Samo nova govna... Uh, moj Nevene...!

- Onomad smo se, sjećaš se, tješili riječima C`est la vie. I pjevali neku pjesmu koja je slično počinjala i završavala. Sad nam, i tebi, i meni, pjesmu formulisu i naturaju... određuju... Nema izbora, sve moramo drugačije, nažalost...

Neven je za izvjesno vrijme zašutio, a onda kroz dubok uzdah progovorio:

- C`est la guerre... C `est la guerre...!

- Ne volim da čujem te riječi... Ne priznajem nikakav rat, znaš li to....

Žan dohvati prvu kesu koju je Neven donio, istrese iz nje sadržinu i... pomalo šeretski dobaci:

- Ti, Nevene, kao da si došao u pohode, a ne u posjetu jednom izgubljenom sinu kome je i komadić kruha dovoljan...

- Ima nešto i od Vere... Rekla je da je za tebe. Pogledaćeš kad odem. Sve ovo moramo ubrzati, shvaćaš. Moram nazad. Za svaku sigurnost izaći ću na drugu stranu... Znam da se sada pitaš kad ću ponovo doći. Znam, nažalost. Ali, niti znam kad

ću, ni da li ću uopšte dolaziti više. Pritislo je, prijatelju, ni disati se napolju ne može... Pritislo...

Profesor se nakašlja i skrenu pažnja na sebe. Pruži ruku prema Nevenu i progovori:

- Nisam htio da vam smetam... Ja sam bivši profesor u jednoj od gradskih škola...!

- Znao sam, umjesto Neven, odgovori Žan i nastavi, znao sam da vas odnekud poznajem. Pruži i on ruku.

- Da se, konačno, i nas dvojica upoznamo iako smo već nekoliko sati ratni sapatnici u ovom prokletom serinjaku.

I starica razmota svoje prnje. Proturi svoju omalenu glavicu napolje, podiže se u sjedeći položaj, uperi svoje osmatračke oči prema Profesoru i kroz lagani osmijeh reče:

- Paskoviću jedan, ko ni jedan. Što odmah ne reče da si profesor. Ne bih svašta blebetala.

- Mani, nane, upade Žan malo oštrije. Profesor je naš čovjek i, dobro znaj, shvatiće. On sve razumije... Nego, profo, ti kao da si htio nešto priupitati mog jarana?

- Htio sam, dakako... Ali... malo mi je nezgodno.

- Ako mogu, rado ću pomoći, prekrati Neven Profesorovo kolebanje. Budite u to sigurni. Samo kažite šta vam je na umu, šta vas mori, pa ako mogu ja ću pomoći.

- Znate, čovjek sam koji nema ništa. Ostao sam bez stana, bez imetka, bez porodice... bez ikoga. Dotjerali su me u nekakav sobičak i tu ostavili, istina, dugo u miru. Samo sam ponekad izlazio. Onda su počeli da me vode na prisilni ... rad. I... evo, dospio sam ovdje. U tom mom hladnom sobičku, nažalost, ostali su mi, znate, neki papiri koji, izgleda, samo meni nešto znače. Ma... znajte, meni su, vjerujte, dio života... Pa, velim, ako su još tamo da ih, nekako... Ima tu mojih ličnih, a mnogo više zabilješki starog prijatelja, pokojnog Ruđera...

Žana kao da pogodi grom. On se promijeni u licu. Usne mu zadrhtase, gotovo prestade da diše. Okrenu se prema Profesoru, dobro ga osmotri i priupita:

- Rekoste li... Ruđer?

- Baš sam to rekao... Poznaješ li Ruđera?

- Pozna... jem... li? Klimao je glavom i odgovarao isprekidano. Vidjelo se da odgovara teška srca.

- Da, da... poznajem ga... Ne, baš, dobro, ali... poznajem... Čuo sam odavno za njega... Kažu da...

- Da je dobra ljudina, to hoćes da kažeš ...

- Ma... svašta se o njemu priča... Ali, dobro... dobro... Bolje je da vidimo šta ćemo s vašim papirima.

- Htio bih da ih spasim, da nekako dođu do mene...

- Da ih pokušam pronaći i donijeti, presječe Neven, a vidi se da mu se žuri.

- Znam da nije lako, da mnogo tražim, da je opasno... No, eto... mislim... vi imate uniformu, imate oružje, smije te kretati se, pa...

- Da je tako, tako je... Da je rizično, dobro je rizično, ali... pokušaću. Vidim da vam je do tih papira mnogo stalo. Samo..., nakašlja se Neven i kroz smijeh nastavi:

- Papiri su, znate, mnogo kvarljiva roba...

- Potpuno ste u pravu, potvrdi Profesor, međutim, ovi moji su, vjerujte mi, bezazleni. To su samo neke moje i Ruđerove pribilješke... neka sjećanja...

- Sjećanja, sjećanja... Neven dohvati kese, isprazni sve što je još u njima ostalo, poljubi Žana nekoliko puta, staroj Nazi i Profesoru pruži ruku u znak pozdrava i ode ka drugom izlazu... Ode iz hada u pakao... Zajednički pakao.

Prije nego što je potpuno nestao dobaci:

- C`est la vie, mon ami...!

- C `est la vie, mon kamarad! C `est la vie..., ponavljao je Žan dugo za Nevenom.

Života mi!

SVJETLOST ČESTO PREVARI I DOPRINESE DA BUDE MRAČNIJE

NEVEN danima nije dolazio. Zalihe hrane u golubinjaku bile su iscrpljene. Glad je zavladala upravo kad se Žan počeo da oporavlja. Samo fizički. Na druge načine on se gubio. Najnoviji mutni naum bio mu je da lovi golubove. U glavi je skovao čudan i pomalo paklen plan. Saopštio je Profesoru da će golubove peći na suncu kad već ne može da peče one koji ga uništavaju….

Profesor je shvatio da s mladićem nije u redu, posebno s njegovim shvatanjem postojećih prilika i ponašanjem, tek kad je u njegovim rukama ugledao oštricu britka noža.

Vrisnuo je:

- Ali, zaboga... Odakle ti odjednom nož?

- Ostavi Boga, prihvati se mene i mog bola. S Bogom ću raščistiti kasnije samo dok ispečem... dok ispečem na suncu... svoj bol...

- Šta to, pobogu, bulazniš, umiješala se i starica. Zaustavi to prokleto govorenje, dijete moje!

- Neću da zaustavim i ne zovi me dijete. Prošlo je doba kad sam bio dijete. Ni oni nisu djeca, pa čine što čine... Mene je život odavno ishoblao... Još u lijepom Parizu... Zna to Neven... Neven... Nevo...

Naglo se zaustavio i pogledom pretraživao tavanski prostor. A, onda, nastavio na francuskom:

- Nous passions les jours dans les pigeonniers parisiens, vous avez la `bas, immediatement au - dessons du ciel!

Ponavljao je to nekoliko puta na francuskom, a onda prevodio gledajući Profesoru pravo u oči:

- Dane smo provodili u pariškim golubinjacima, tamo, znate, odmah ispod neba.

- Ispod neba!

Sav skrhan, potpuno u znoju, izgubljen i poražen, pao je Profesoru u topli zagrljaj. Vrijeme je teklo, oni mirovali. Nisu ni osjetili da su im se i ruke spojile u čvrst stisak. Da je kroz nabrekle vene s krvlju počela da struji i neka nova vrelina. Bio je to neuhvatljivi magnetizam dugo pritajen i neobjašnjiv. Nešto što su obojica odavno osjećali i čuvali kao ličnu tajnu.

Profesor se trijeznio i pokušao da iz crne dubine mladića vrati u stvarnost. Olabavljelo Žanovo tijelo izgubilo je i ono

malo dragocjene postojeće energije. Pretvorilo se u nekakvu zemljasto - zeljastu masu koja je više otežavala, nego Profesoru omogućavala spasenje. Njegova briga, ipak, urodila je plodom: Žana je smjestio u njegovo leglo. Profesorovu brigu starica je cijenila. Sve je učinio, ali jauke zbog bolova nije mogao da zaustavi.

... Noć je produžila da kajiša prostorom. I vremenom. Stara Naza je zaspala snom novorođenčeta. Kroz otvor na krovu zjapilo je nebo. Na njemu poneka dežurna zvijezda. Spas u spokoju. Samo se čulo Žanovo teško disanje i poneki zaostali jecaj. Bilo života otkucavao je svojim uobičajenim tempom. Kako, tako!

Uz zvijezde, dežurao je i Profesor. San ga nije htio. Njegova preokupacija bilo je Žanovo spasenje. Komešale su se misli i kao u košnici rojili svakojaki planovi. Osnovni ga nije napuštao. Želio je, konačno, "da to nešto jedan drugom kažu"! Postojao je tajnoviti zid koji ih je odvajao. Nije li to, možda, spoznaja da se previše poštuju. Ili, vole. Po godinama su bili različiti. Profesor je Žanu mogao da bude dvostruki otac. Treba li, onda, da Profesor otčepi bure baruta u kome je kipila želja da se u vazduh digne nevidljivi, a tako prisutni zid ustručavanja.

- Nije li u buretu i ova noć, ovaj neizrežirani trenutak, prispio na tacni životne ponuđenosti kad ih slušaju samo zvijezde i ljetna noć, pitao se Profesor.

Postojao je i strah, ta prateća zavjesa u prilikama kad se odlučuje o sudbini. I neosjetljiva bojazan da sve ne odleti u nevidilo. U nepovratak. Profesor je osjetio da mu pogled luta nebeskim prostranstvom. Najradije bi se pridigao i vlastitim rukama zatarabio otvor na tavanici i zaustavio put svojih misli u kosmičke dubine... Da ostanu tu, na tom prokletom tavanu, tu pored njega, pored ranjivog Žana... Žana...

Učinilo mu se da mu je naum uspio. Da je zaustavio protok vlastitih misli i nabujalih sjećanja. I da je Žanovo disanje umjerenije... Odlučio je da započne direktni dijalog s mladićem o kome je, ipak, premalo znao. Da, do prije nekoliko dana nije ga, uopšte, ni poznavao. Čudni su putevi sudbine. Lagano se nakašljao. Razbio je prisutnu monotoniju i dao do znanja da je on tu. Ponovo je nekoliko puta uzdahnuo. Tražeći pomoć nekog na nebu, gledao je kroz otvor u noć i počeo riječima koje su i njemu i probuđenom mladiću izgledale neobične:

- Jesi li, možda, sine dragi, čuo za Ajnštajnovu misao o čudnom kosmičkom religijskom osjećaju?

Na riječi "sine", obojica su se stresla. Profesora iznenadi i brzopleta vlastita nametljivost. Žana njegove riječi pogodiše kao malj iza vrata. Pređe rukom preko čela, obrisa znoj i više za sebe, nego Profesoru, prošaputa:

- Jesam li, zbilja, dobro čuo? Je li to on reče ... sine. Nikad me niko, pa ni od mojih najrođenijih, tako ne nazva. Malo se uspravi, povisi glas i direktno obrati Profesoru:

- Reče li to sine?

- Tako rekoh... sine... I zbog čega ne bih kad ti mogu i otac biti?

- Možeš, ne kažem da ne možeš, iako i ja imam pregršti nagomilanih godina.

- To što rekoh sine, kao da te zbuni.

Profesor je i konstatovao, i pitao. Ne samo Žana, nego i sebe. Bila je to nova potvrda da u zraku lebdi velika, vasionski ogromna, zagonetka. Poslužio se Ajnštajnovom mislju o religiji i mislio da to nije ništa drugo, nego bježanje od mogućeg rješenja i želje da se kroz odgonetku dođe do istine. Ipak je ponovio:

- Upitah te, sine, za Ajnštajnove riječi?

- Čuo sam, kako nisam čuo, ali samo za Ajnštajna. Zapamtio sam mnogo što - šta o njemu, ali ne i riječi o kosmičkom religijskom osjećaju iako ih na specifičan način doživljavam i osjećam. Profesor si, znam. Ali, i ako si taj i ja, profesore, imam ponešto škole. I pamtim neke riječi upućene nekom drugom sinu, kao što se ti obraćaš meni, uostalom. Možda ih neću sve dobro priopćiti, ali čini mi se da ih Stefan ovako kaža sinu Rastku: "Najveće su ti budale u kući rođenoj. U onoj iz koje polaziš. Zato neka ti svijet bude otadžbina, a rodna gruda prva svetinja u molitvama, u djelima, koliko je moguće..."

Profesor je samo kimnuo glavom u znak odobravanja. Žan se zahuktavao:

- Tim riječima nas nisu u školi učinili, znaš profo... Šopali su nas nečim drugim... Glupostima iz istorije... Ako ćeš pravo, nešto od tih riječi i sam sam doživio. Zar moji i Nevenovi pariski golubinjaci nisu bili i životna škola, i specifična otadžbina? Zar se nas dvojica, on Neven, ja Dževdo, nismo javno stovali, voljeli, zajednički molili, on na svoj, ja na svoj način,

dijelili i dobro i zlo? Vidio si ga, čuo si ga... Meni ne treba nikakav drugi neven. Ja imam svog Nevena. I to, Profesore, s velikim N. Moj Neven se i danas žrtvuje da bi moja glava na ramenima ostala iako svoju trpa u torbu. Neven je čovjek koji cijeni i sve ono šta je Žan učinio za njega i njegovu Veru, i njihovu djecu. Nikad Neven nije pitao koje sam nacionalnosti. Ni danas ne pita. On samo daje komplet sebe za dobrotu življenja. To je više od svakog blaga... Neven jest u uniformi, ali ja bih želio da ovakvih Nevena bude još i više. Nažalost, umjesto nevena, posvuda su narasli smrdani...

I lokomotiva kad izgubi paru, zastane. Žan je izgubio dah i silom prilika stopirao svoju tiradu. Ali, zamalo:

- Dževdu je život učio više i od Ajnstajna, i od Stefana... Brusio specijalnom brusilicom zvanom iskustvo... Žan jest, Profesore, rođen na bosanskom, al` se izoštrio na pariškom asfaltu. Zato Dževdo može punim glasom danas zapjevati:

- Zveči asfalt, drma mi se ćuna, niko o njoj ne vodi računa. Ali, vodiće, hoće života mi moga. Srediće Pariški Žan ponekog isto onako kako je sredio dvojicu Alžiraca kad na Bastiji napadoše mog Nevena... Sve polako, natanane... Ja ću odozgo, pa nadole... Ni onu stvar neću preskočiti... Neću, jer nisu ljudi... Šupci... "Quand on est con, on est con"... Kad je neko šupak, onda je šupak... "Et puis, merde..."... Sranje... Sve mi to dobro tukne...".

Zahuktalog mladića nisu zaustavljali. Profesor je osjetio da mladić, godinama taloženu gorčinu, konačno želi da iz sebe izbaci. Intervenisao je kad je vidio da je Žan počeo i da povraća. Gorka sluz slijevala se niz njegovo koštunjavo lice i odlazila ispod košulje negdje dole. Žan je čupao i vlastitu kosu. Prisla je i starica u mladićevu blizinu. Pomilovala ga je i pustila suzi da sama silazi nadole. Osjetivši toplinu Nazinog majčinskog milovanja, osjetio je i dugo očekivanu ljepotu izgubljene mekoće porodičnog nestalog doma. Postepeno se smirivao, ali je i dalje bio daleko od smiraja. Bio je u jednom drugom, njegovom i Nevenovom golubinjaku, tamo gdje je sreća bila dostižna. Sa glavom zagnjurenom u Nazina staračka njedra, lebdio je iznad pariških krovova i u daljini čuo tonove dobro poznate šansone "Noći Pariza". U potpunoj izgubljenosti, šaputao je Preverove stihove:

"Adrijene, nemoj da se duriš, vrati se.

...Ako sam često izbivala iz kuće,
to ne znači da te nisam voljela.
... Adrijene, vrati se..."

Slike Monmartra miješale su se s čemernom zbiljom. Pred očima je stalno bio Nevenov nasmijani lik. I onda zbilja:

- Ali, zbog čega Nevena nema kad dani tako ludo prolaze?

Misli su se sve više mutile:

- Da ga nisu otkrili? Uhvatili? Da ga nisu... o bože, bože... Oni nikada ne probiru... Obaraju s reda, jer ko neće kao oni, njihov i nije...

Iz nesna upadao je u polusan u kojem se lomila java s imaginacijom. Iz takvog stanja upadao je u teški, mutni, tmasti, neprobojni oblak iz kojeg se vraćao u trzajima. Na parčiće. Noć mu je sve više postajala saveznik. Svoju razvaljenu dušu sve lakše je uklapao u postojeći ambijent njenog crnila. Uokolo se sjedinjavalo: tanani milje čovjekovog rastočavanja i prisilna tamnina noći. Plašio se novog jutra. Bio je uvjeren da sunčeva svjetlost ponekad i prevari. Ona često doprinese da nataloženi mračaji budu vidljiviji. Njih se i bojao, tih mrklina, života mi!

PONEKAD TREBA, PONEKOG, I U MATERINU POSLATI

TRIJUMVIRAT na tavanu: Žan, Naza, Profesor - danima hudi! Ostavljen na milost i nemilost zemaljskom ludilu nebesnika, zamotanom u oblatnu spašavanja vlastite ugroženosti, nastavljao je trio da krčmi svoju mukotrpnost. Na svjetskom vremenskom kantaru dani su smjenjivali mrkle noći. Mijenjali su se kao na cirkuskoj špagi koju je vukla nevidljiva klovnovska crna ruka. Triling izgubljenih otaljavao je život. I onda... šum! Drugačiji i mekaniji od svih dotadašnjih. Muški dio trijumvirata dobro je ušuškao staricu i zaprijetio da ne miče. Da ne zijeva. Profesor se locirao kod suprotnog silaza nadole. U ruci natrula letva. Žan je, s nožem u ruci, pored svog otvora. Svako je imao svoju lokaciju. Zlu ne trebalo. Još jedna mukla tišina. I sumnja da su otkriveni. Šum se nanovo širio. Žan je primjetio sjenku u laganom pokretu. Sjenka se penjala. Napokon lagani šapat:

- Žaaan...!

Niko nije odgovarao. Dogovor je da to uradi samo mladić.

Ponovo šapat, ali mnogo bliže:

- Ja sam!

Žan je prepoznao glas i progovorio:

- Tu sam... Ne miči dok ne dođem do tebe...

Bila je to Nevenova supruga Vera. I, onda:

- O Vera, Vera, ma chery, šaputao je Žan dok se približavao.

- C `est la guerre...C `est la vie, ma chery Vera...

- Ovdje sam, mon ami... O, moj Bože... O, mon Dieu, est - ce que tu existes? Si tu es la-bas, au - dessus, descends, au moins pour un petit moment, pour gouter notre tristesse. Obraćala se Vera Bogu na francuskom.

- Allez, allez, i Žan je nastavio na francuskom. Veru je veoma pažljivo prihvatio, zagrlio, dugo tako držao i prosto unio preko trošnjavih tavanica u njihov sarkofag. Naza nije mrdala iz svoje jazbine. Profesor se približavao. Ponovo je čuo Verine riječi dok je držala ruke obavijene oko Žanovog vrata:

- Živi li ste, dragi prijatelju?

- Živi jesmo..., odgovorio je mladić. I odjednom, veoma nekontrolisano i glasno, gotovo oštro, iz njega poleti:

- A, Neven? Gdje je moj Nevo? Je li, govori, živ, Vera... Kazuj, ako za Boga znaš.

- Mislim da je... živ!

- Štaaa?! Šta... mislim? Još više se prodera i unese Veri u oči.

- Jesam li dobro čuo? Nemoj, Vera, ništa da misliš, nego govri šta je istina.

- Živ je... živ... Panično je odgovarala Vera i na licu iskazivala bol. Pala mu je na grudi i kao u transu počela da bunca:

- Valjda... valjda ... valjda je, zbilja, živ... Posljednji put sam ga vidjela... Naglo se zaustavila, preko Žanovih ramena pogledala je kroz otvor na krovu i suznih očiju počela na francuskom: "En effet, c `est tout pour la derniere fois, il n `y a que des reves qui se repetent...".

Napravila je kratku pauzu da vidi kakav je ostavila utisak. Duboko je uzdahnula, nanovo prostrla pogled okolo dotičući gotovo svaki kutak golubinjaka, naglo zaustavila pogled na Profesoru i francuske riječi počela da prevodi:

- Sve je, u stvari, posljednji put, samo se snovi ponavljaju. Dok je tražila odgovore, Žan ju je prekinuo:

- Ostavi snove, molim te. Vrati se, Vera, zbilji... Zar nisi rekla... valjda? Govori! Molim te govori šta je istina, jer krv mi već nadolazi u ovu moju ludu glavu, a ti znaš kad mi krv nadođe da mogu svašta...

- Pa... otišao je s ostalima na liniju.

- I?. Požurivao je Žan. I? .

- I... ništa... ništa mi nisu javili...

- I bolje je da ne javljaju... Pola ću, najmanje polovinu, lično uništiti... Samo ako se nešto Nevenu dogodi... Pola... Sve... sve... već je pjenio.

- Moraš da se smiriš... Razumiješ... Bijes ne vodi ničemu... , pokušala je Vera da ga smiri. Zagrlila ga je i poljubila u jedan, pa u drugi obraz. On je osjetio vlažnost njenih obraza niz koje su se slijevali potoci suza.

- Znaš da moram nazad. Ali, kako da te ostavim takvog? Drugom prilikom ćemo o svemu nadugo... I o Nevenu, i o ovoj noći, o nevoljama i o... mogućem spasenju... Ponoć je prošla, a ja sam odavno otišla od kuće... Imam nekakav ausvajs, ali to nije dovoljno. I ovdje sam krijući se stigla... Morala sam. Neven mi je naredio da vam i ovo donesem. Rekao je...

- Ne govori, prekide je Žan.

- Kad je tako, onda neću. Sve ovo primite, neka vam se nađe u nevolji. Sad odista moram ići. Valjda ću stići do svanuća... Mali Dejo te mnogo želi i pozdravlja. Stalno ponavlja ono što si ga naučio. Ono... " Žan, Žan, poželio ali ` je zaje...". Vera je već govorila kroz plač pomiješan smijehom. Pokušala je da priču skrene:

- Mnogi te pozdravljaju. I naši starci. Oni su kod mene. Samo sjede, bulje negdje u daljinu. Ponekad se prekrste, gledaju jedno drugo, starački otpuhuju i... plaču. Sve im je u selu spaljeno. Ali, vele, nek je glava s njima... Čudni su ti naši starci... A ovaj smotak, to je, kako reče Neven, za nekakvog profesora. Rekao mi je da je bilo mnogo opasno dok je to zbavio... Ne znam ko mu je taj ...taj profesor? Gdje njega nađe u ovoj, da izvinete, vukojebini?

Profesor se nakašlja i slegnu ramenima u znak predaje. . Ničim nije odavao da je on taj profesor. Samo je pružio ruku u znak pozdrava i kroz zube kiselo procijedio:

- Hvala, gospođo, na žrtvi.

Sve ostalo obavio je Žan.

Dok su silazili, Žan je ponovo Veru propitivao za Nevena. Ona ga je umjesto odgovora upozoravala:

- Čuvaj se, ludo... I ti, i ono dvoje... Budite budni. Kupe po gradu sve ...sve vaše, trpaju u kamione i odvoze. Gdje? Ne znam. Pokušala sam da nešto, eto, iščeprkam, ali nisam uspjela... Sve nestaje, mon ami. Slobode odavno i nema... "Ou la liberte disparait, c `est aussi que la beautemeurt tres vite. C `est aussi comme la Bosnie est morte..."

- Da, da, dobra Vera... Tako je to... Tako je umrla i naša Bosna. Dobro si to rekla na francuskom. Ali, Vera, Bosna još nije umrla, jer Bosna i ne može umrijeti, to ti veli stari prijatelj... Nije i ne može.

- Grozno je šta rade. Teško mi je da sve to podnosim. No, nije prilika da o tome sada razglabamo... Samo, znaj, da ni ja, ni moji, nismo, baš, u dobrom položaju... Nigdje i ne izlazimo. Trknem do prodavnice, kupim što treba i... nazad.

- Oh, Dževdo, tako bi se rado vratila nazad u Francusku. Nikad nisam ni bila za to da dođemo. Neven navalio ko mutav. Ni ti nisi bio bolji. Jedino je tvoja Nina bila mudra. Ona je sve ovo predosjećala. Nije htjela s tobom da krene. Kao da čujem

njene riječi: "Pa, šta ste navalili, doćiću... ima vremena... Dok se sve sredi". I sredilo se, zar ne Žan. Nas središe ko tambure, a oni uživaju...

Zagrlili su se i dugo tako stajali. Šutnja i tamna noć govorili su za njih. Bio je to zagrljaj brata i sestre. Vere i Dževada! Voljeli su se na svoj način. Vera nije imala brata. Vera je imala samo Nevena i... Žana. Ona mu je i nadjenula takvo ime. Podsjećao ju je na jedno lice iz Gi de Mopasanovih novela.

Vera je otišla, a s njom i dio Dževada. Otišla je prema rijeci. Šaputala je dok je odlazila:

- Samo da mogu i ovu noć bih ponijela. Sve bih ponijela u jednom zagrljaju. I staru zgradu. I golubinjak I nebo iznad. Nebo!

Išla je prema riječi ne gledajući na šta će naići. Rijeci je uvijek vjerovala. I Nevena je zavoljela pored rijeke. Jedne druge rijeke. Daleke, ali drage. Vjerovala je da su sve rijeke iste i da omamljuju. Njoj je ove noći omama i trebala. I osama.

- S rijekom ću podijeliti i svoje prisječke. Ona će me podsjetiti na pariške dane i u njima na toplinu Nevenog tijela. On noćas čami u nekom hladnom prokopu. U nekoj čatrnji prisiljen da puca u svakoga ko naiđe. I u mjesec...

I u ovu noš što je Veru ovijala svojim opojnim nitima iz kojih se otimala i pokušavala da nađe izlaz. Žan je ostao da odežura svoje traume. Ostao je zaleđen u zatečenosti noći koja nije birala saputnike. Sve je u njemu tonulo i raslo, pa i teška pomisao na povratak u golubinjak. I misao na mrsku stvarnost ledila je u njegovim venama krv i zaustavljala protok hiljada malih, velikih i mnogo velikih nejasnoća. To penjanje gore! Vraćao se u fazama, izbezumljen i u magnovenju. U mlazevima. U mutnim potocima. Nije znao koji bi za sebe odabrao. Želio je da uzleti, ali i da sve to preleti kao Aladin na čarobnom ćilimu. Da kroz otvore tavanske dospije do zvijezda, pa i do crnih nebeskih tačaka. Kad je pred sobom ugledao dva uboga stvora, naročito staricu i naročito Profesora, stresao se od zle pomisli. Imao je osjećaj da je postao neki drugi zli čovjek. Neki drugi Dževad. U njemu se odigravala neka čudna, velika, možda i najveća, utakmica. On protiv kosmosa. Sve se okončalo očekivanim neriješenim rezultatom. Bez faula i pogodaka. Nije bilo ni sudija. Ni njihovih asistenata. Jedini posmatrači bile su muze, kćerke Boga Zeusa i lijepe Mnemo-

sine. Anđeli veoma raskošne ljepote zaigrali su kolo. U sredini ON... ŽAN... ON - DŽEVDO! Nag u svom bezizlazu. U svojoj čamotinji. I onda jedno neočekivano i bolno: traaassss! Susret glave i tavanice. I jedno prodorno:

- Kurvetine... Kurveee...!

Tok matice pregrijane lave Profesor je pokušao da skrene povoljnijim tokom :

- Ode li?

Žan se nije ni šta obazirao. U svom izgubljenju počeo je da pjevuši veoma dobro poznate riječi Marseljeze. Vraćao se na početak, isto ponavljao, sve dok nije uletio u željenu kolotečinu. Naza je škiljila, Profesor se kuražio i slušao pjesmu:

- Aux armes, citoyens, formez vos bataillons! Marchons! Marchons! Qu `un sang impur, abreuve nos sillons...

Slijedila je noć bez sna. U njoj je svaki od članova tavanskog trilinga započinjao i svoju bitku. Počeo je da se bori sa svojim tajnim unutarnjim zamotuljcima. Žan je postajao sve uznemireniji. Njegove utakmice jesu bile neodlučne, ali nisu vodile ničemu. U njemu nije uznemirenost izbijala zbog Verinog upozorenja. On se uznemiravao zbog zamotuljka koji Vera ovlaš ispusti. On je znao i više nego što Profesor zna šta je njegova sadržina. Zato je i htio da se baci na tu smiješnu i odviše marginalnu gomilicu papira. I da zajedno s njom negdje odleti. Ne gore, ne prema nebu. Nego dole, prema bezdanu, u ponore užarenog jada. Želio je da se pretvori u džehenemsku magmu i u gnojnu žar koja briše sve zaostale tragove. I misli! I sjećanja! Iz neuhvatljivih zatitravanja razbješnjele unutrice vraćao se postepeno i u dijelovima. Vraćao se fiksiranoj tački: čarobnom zamotuljku koji je za njega značio više nego ponuđena gomila papira. U smotku je bila osjenčena strana njegova života. Neotkrivena strana njegovog mukotrpnog karavana trajanja. Te su ga misli izazivale i pomalo vraćale sa zalutalih staza gubljenja bijele percepcije. Zato je i počeo da se ubjeđuje:

- Taj karavan može da bude samo njegov. Ruđerov! Samo on, Ruđer, ima pravo na karavan bez kamila. Na jedinu moguću istinu, onu koja može da bude velika samo onda kad je neuhvatljiva. Zar to, gle, nije govorio i stari Ruđer. Da li to, možda, iz Ruđera govorim ja... Ja, Dževdo alias Žan.

Profesor je znao da se sa Žanom događa nešto što je

stizalo i vraćalo se nazad kao jato zalutalih ptica. Od susreta s Verom, Žan se pretvara u nadnaravno biće. Doživljava metamorfozu drugog bića. Pretvara se u svoju suštinsku suprotnost. Kad je čuo Žanovo "...dobri, stari Ruđi", Profesor se gotovo obeznanio i počeo da sumnja. Kopkalo ga je, baš, to Žanovo "Ruđi". Nikad to od nekog drugog nije čuo. Malo je, naime, onih koji su ga tako oslovljavali. I sa toliko nježnosti. S posebnom vrstom senzibiliteta koji se, baš, ničim nije mogao prikriti. On je iz Žana izlazio potpuno neusmjereno i širio prostorom kao talas mirišljavog jorgovana. Profesor se sav izlomio. I pitao:

- Da li, ili ne priticati u pomoć. Kako pokušati da ugasi razbješnjeli požar u cijelom mladićevom tijelu. Da li je izvorište u smotuljku? Da li je to otkriće, ili to, možda, nije... Vera? Vera? Da, da... Vera...

Ponavljao je Profesor njeno ime i nanovo bulaznio:

- Stara, utihnula ljubav... Da, da... Izvjesno vrijeme spremljena u fusnotu Žanovog ratom skrenutog života... Sve je moguće... Jedno, dakako, nije... Dževdo voli Veru, ali ne kao muškarac ženku, nego kao druga i saputnika, kao iskrenog prijatelja... I, onda, taj odnos prema Nevenu... Ne, ne... To je samo moja tamna, đavolska, brutalna, izvitoperena varijanta koja može na um pasti idiotu kakav sam ja ove lude noći...

Nije se smirio. Unutarnja lomljavina bila je i izazovna i preteška. Mlazevi provokacija nisu mu dali da oko sklopi.

- Šta je, onda, dirnulo Žanovu unutrašnjost, pitao se Profesor. Šta je počelo da ga sužava, da ga pritješnjuje, da izaziva njegovu ranjivu dušu, to čovjekovo jedino vlasništvo pred kojim padaju sva ovozemaljska carstva, zakoni i nagoni.

Drobilo je u Profesoru. Odjekivalo je kao veliki stampedo, kao topot velikog stada bizona dok, bježeći od opakosti progonitelja, gaze sve pred sobom. I napokon odluka: "Pokušaću da razmotam smotuljak što ga Vera donese. "

Dugo ga je znatiželjno gledao. Gledao ga je i Žan, ali kroz magličastu koprenu neshvatljivosti. Primjetio je to Profesor. Kao da se obraćao nekom nepostojećem, neprisutnom, upitao je:

- Da li da ga otvorim?

Nije dobio očekivani odgovor. Žanova usta bila su zapečaćena. Profesor je nastavio zaobilazno i pomalo namješteno, ne baš izazovno i naivno:

- I zora stiže na krilima sunčevih vraćanja. To se vidi i u našem hladnom jazbinjaku. Tisina! "I mi se vidimo, gledamo se licem u lice, a vidi se i... Verin smotak. Nova tišina! "Ko zna šta je sve Neven pokupio? Ako je, uopšte, i pokupio ono šta sam od njega tražio?"

Napokon kretnja: Žan je naglo pružio jednu od svoje dvije noge, odgurnuo paket prema Profesoru i naređujućim tonom prosiktao:

- Otvori ga, ako već toliko želiš... Tvoj je, nije moj... Tebi je donesen, nije meni!

U glasu se osjetila odbojnost, pakost i prezir. Sve je to iznenadilo, ali i pomalo zaplašilo starog Profesora, Žan se zahuktavao i Profesora zbunjivao: "Moraš znati, Profesore, što obeća, Neven to i ostvari. Da je bio u prilici, papire bi donio lično. Donio je njegov izaslanik, takođe pouzdan i vjeran... Zato, nemoj da brineš, odmotaj i papire ne razbacuj okolo kako si to radio u svom , tuđem sobičku... Znaš... Sve je ovo velika zajebancija... Tu me caisses les coilles...

Izbljuva to Žan u svom velikom neoprezu i naglo udari po usnama zbog riječi koje reče. Bojao se da će ih Profesor razumjeti. Stidio se fraze "ideš mi na jaja" koju je tako često izgovarao u Parizu. Bilo je sve u afektu, ali ne i dolično zbog čovjeka koji je bio pored njega. Profesor je razumio Žanov revolt zbog "francuskog žargona" i umjesto bilo kakvog prekora, smireno je upao:

- Čudan si, mnogo čudan u posljednje vrijeme... Naročito ove noći i ovog jutra. Nešto se u tebi, mladiću, poremetilo. Sve govoriš u pretpostavkama. Moram i da ih prevodim. Ponešto francuski i znam, pomalo te, dakle, i razumijem. Ne znam samo zbog čega to činiš?

- A, zar je to važno, Profesore? Ako nešto i jest važno, onda to može da bude samo smotak što ga je Vera donijela. I ono šta je u njemu.

Žan je i dalje Profesora izbacivao iz sedla. Profesora je zbunjivala i činjenica da se mladić stalno hvata za prsa, oko srca. Tu je počesto zadržavao desnu ruku, opipavao džep starog i olinjalog kaputa. I svaki put bi duboko, duboko izdisao. Profesor je vjerovao da ti Žanovi pokreti nisu bili zbog srca. Nije to bila ni masaža srčanih mišića. Ali, nešto jest! A to nešto i jeste uzbuđivalo starog profu. Sve je to za njega bilo nedo-

kučivo i na svoj način nerješivo, pogotovo što je Žan pokrete prema srcu uvijek činio kad se spomene ime Ruđer. Je li, onda, rješenje u smotuljku? Nije li, možda, i bolje, zbog svih, ne otvarati ga? Ljubopitivost i nagomilana radoznalost činili su da Profesor nije mogao odustati. Pošto - poto, svoj naum stari profa je želio da ostvari. Za početak je samo odškrinuo tajna vrata u prostrane odaje najnovije zagonetke. Poderao je omot na smotuljku i konstatovao:

- Tu su... Sve je, istina, zgužvano, ali i na broju. Vidi se da je to Neven kupio na brzinu i pri velikom strahu da ga netko ne otkrije... Želiš li da pogledaš?

- Možda hoću, a možda i neću.

Opet je zašutio i poslije dužeg oklijevanja progovorio:

- Više hoću, nego što neću!

Ruke, ipak, nije pružao prema, ovlaš, otvorenom paketu. Žan se, u stvari, presabirao. Profesoru nije promaklo da se ponovo rukom hvata pored srca. Bio je, konačno, siguran da se ne radi o srcu. I, onda, novo iznenađenje: iz Žanovih usta izleti grozd nekontrolisanih riječi, mnoštvo pitanja, konstatacija i odgovora. Sve se miješalo nevjerovatnom brzinom. Profesoru nije uspijevalo da sve to i prati.

- Znaš, Profesore, ipak je on bio čudan čovjek. Pomalo i osobenjak. Živio je, istina, sam. Dobro si ga poznavao i volio. Ti, ipak, o njemu ne znaš onoliko, i sve ono, šta ja znam... Znaš li, na primjer, onu njegovu, onu čudnu... Žan se počeo smijati, a u očima suze. Onu, kad kaže: "Ma, jeste sve je to tako, ali treba ponekad ponekog, ipak, i u materinu poslati?". Eh, taj dobri, stari Ruđi... Ona druga mu je bila još i bolja, ona "Nikad se od govana nije pravila pita...!" Žan se zaustavio u trenutku kad mu se pogled zalijepio za smotuljak. Dugo ga nije skidao. A onda je upitao:

- Znaš li, Profesore, zbog čega je Ruđo sve to činio?

- Misliš na bilježenje?

- Upravo na to... Ruđer je, naime, bio svjestan da se kroz život švercovao, da je, faktički, živio na kredit. Ne, ne od tuđih i na tuđim leđima. On je bio odviše ponosan da bi sebi nešto takvo dozvolio. Imao je on i nekakvog... minulog rada. Primao i nešto penzijice. Ali, nikad nije bio zadovoljan, ponajviše samim sobom. Volio je i da ljudima pomaže... I pomagao je. Nije ih samo slušao, nego i shvaćao. Svega je bio svjestan, pa i

činjenice da iza sebe nije ništa ostavio. To ga je najviše boljelo. Nije smio da se okrene, jer je iza uvijek vidio golemu prazninu. Ubitačnu, ogromnu pustoš. E, baš, zbog te pukotine, Ruđo je odlučio da bilježi. Nije to ni krio, uostalom. Javno je govorio da mnogo toga zapisuje. Ljudi su mu se i obraćali. I prije ovog jebenog rata. Veoma često su dolazili u njegov sobičak. Zaustavljali su ga i na ulici, ali najčešće na gradskoj pijaci. Tu je proveo pola svog životnog vijeka. I u vrijeme rata dolazi na pijacu. I kad je bivalo, baš, mirno, i kad je grmilo. Ljudi su mu vjerovali, jer su znali da neće nikad omanuti, neće prevariti, a ni izdati... Ruđer je bio i načitan. Gutao je sve na šta je nailazio. Mnogo je toga i znao. Njegov je životni moto bio "da ono što nije na papir bačeno, dakle, i ne postoji". U sve svoje zabilješke Ruđo je unosio sebe cijelog. U tim čudnovatim papirima, faktički, produžavao je svoj vlastiti život, znaš Profesore...

- Onda Ruđer živi, izleti iz Profesora koji je, kao kakav automat, upijao Žanove riječi, ali se i gubio.

- Možda si u pravu... Možda i živi. Nikad se ne zna kad je Ruđi samotan u pitanju... Znaš, Profesore, on je uvijek govorio "da na ovom svijetu postoje i drugi..."!

- Čuo sam to od njega, potvđjivao je Profesor, a onda naglo skrećući upitao:

- Otkuda ti, odjednom, takve misli? Uostalom, otkud ti, Bože mili, sve to, pak, znaš? Kakve ti bliske veze imaš s Ruđerom i njegovim zabilješkama?

Žan je skočio, ščepao zamotuljak koji je Profesor već bio uzeo u svoje ruke, raščupao ga i počeo iz njega da vadi pojedine papire. Gotovo zapjenjen viknuo je:

- Sranje... samo sranje... Evo ti, pa sam dobro pogledaj... To ti je, eto, moj odgovor na sva tvoja dosadna pitanja. I prestani da me propituješ. Moj život je moj život. Kakve veze imam sa starim Ruđerom, samo je, da znaš, moja i ničija više stvar... Tire - toi...!

Profesor je stajao zabezeknut. Nije vjerovao da je sve to čuo. Ponesto je francuskog znao, pa i neke psovke, ali mladićev ispad ga je preneražio. Naza je pokunjeno slušala. Ona ništa nije ni razumjela. Ponekad se još više uvlačila u svoje prnje i šaputala:

- Allahu milosni, ti koji stvaraš i rastvaraš, ti im pomozi, ti ih smiri i na pravedni put izvedi, ti gospodaru svijeta, samo

ti... Rabi jesir ve la tuasir rabi temim bil hajr, amin... Pomozi, a ne odmozi... Uh, i taj vražji paket, što ga samo mrzim! Iš od mene, iš odavde, iš od mladića... I što ga ona, ona ženturača donese. Bolje bi bilo da se nikad nije ni pojavila. Otkako, uh, ona dođe, pomamu donese, sve se izmijeni... A izmijeni se i ono dijete. Posta drugi insan... Uh, uh, uh... A tako je dobar, tako duševan... I odjednom... gruh! Puče grom iz vedra neba. I prav pravcile u njega... Uh, gluho bilo... Trebalo bi mu stravu saliti. To bi Naza učinila samo da ima pribor. Ali nema. Taki je sada vakat... Svejedno je, njemu će Naza jednu od mojih dova, samo da oćeram okolo šejtane... Plju, plju, plju... E`uzu bilahi mine šejtani radžim... Naći će Naza i pribor, samo ako preživi. Hoće, života mi!

LJUDI KOJI MRZE NIKAD NISU HEROJI

U golubinjaku se jedino čula Nazina molitva. Žan i Profesor umorili su se od pokušaja da sruše novonastali zid šutnje i razbiju debelu čauru nesporazuma. Neko se, ipak, smilovao. Bog ili čovjek. Prvo je fijuknulo. Prvo je bio dobro poznati zvuk. Onda, opet, zvuk. Onda kompleti istovjetnih zvukova. I prvo jedno zaglušujuće traaas. Onda drugo i mnogo drugih ubitačnih "tras, tras, traaasss..."! Onda se čulo:

- Bilo je blizu.

- Blizu je i komanda vojske. Samo da nas mimoiđu i našem bunjištu. Kakvo je, takvo je... dobro je.

- Valjda će Bog i za nas jednom poturiti svoja leđa. Zar ne, nane?

- Vrag te odnio, magarče. Umjesto što kudiš Boga, bolje da se čojku malo primakneš. I da ga zagrliš. A i on neka pređe preko tvojih riječi. Ma, znaš li ti, kopilane, šta si sve kazivo. Nisu ti brbljanja bila, baš... U njima je nešto ko smrduckalo, znaš. A pogotovo otkad ona 'enturača dođe... Uh, uh, uh...

- Prekidaj, nane, nemoj da ja prekidam. I ne vrijeđaj Veru, Bogom te lijepim kumim. Šta si se na nju natopeljala. Bolje je da se još više umotaš u te tvoje prnje dok ja nisam počeo da te umotavam...

- Uuuh, čudna li insana. Uh, ja što oturi na me, dženabet ni jedan. A ja nedam nikome na njega... Ma, znaš šta... ma, nit mi prilazi, nit mi besjedi...

Kad se malo smirila, proveri iz svojih krpetina stanje i bojažljivo upita:

- Čul` ti mene, paskovicu?

- Čuo sam, nane, a čujem i granate. Sve se pomiješalo. Svega ima, al `haman najmanje ljudi. Oni ispadoše dobro kvarna roba...

♦♦♦

Kad je prestalo granatiranje, u golubinjak su počeli da stižu dobro poznati zvuci starih "praga". Izlupanih kamiončina bivše JNA. Znalo se: kad "prage" stenju, prepune su ljudi. Baš je tako bilo: poslije svakog granatiranja gradom kreću zajedno - "prage" i horde. To su oni samovoljnici što stvar preuzimaju u svoje ruke. Iz kuća su izgonili uboge, iznemogle, prepaćene

i izgladnjele kosture. Trpali su ih u kamione i dovodili na prozivku. Kobajagi, za potrebe novoformirane državne statistike. Uglavnom su ih dovozili na čuveni Trg slobode. Ispred zgrade u kojoj je samovalo troje slučajno sastavljenih: Naza, Profesor i Žan. U posljednjoj turi majke i djeca. Do tavanskih greda dopirao je stravični dijalog:

- Vrati mi, druže, dijete.

- Ma, jeblo te dijete. Evo, uzmi... Uzmi, šta čekaš, jebena mrako i šta se snebivaš, prokletinjo...

- Kako da uzmem kad to nije moje... Ono tamo, ono desno, to je moj sinčić Ćamil...

- Uzimaj šta ti nudim, svejedno je... Ionako nećete ni dugo, ni daleko.

Žena izbora nije imala: na prsa je privila drugo isto od nekog oteto dijete. I počela da ga ljubi kao što bi ljubila svoje nejače ponavljajući:

- Svejedno je... I jest svejedno... Dobro i kaže, dobro... Samo, kopile ne zna da u Sabre ima topline za svačije dijete... svačije... Sabra je grijala svoju, al` i tuđu djecu. Voli Sabra, voli svačiju čeljad... Svačiju... Nikad Sabra nije razdvajala... uvijek samo spajala... I njegovo bi spojila da mu zatreba ko... moje... Zajedno s dosadnom kišom Sabrine suze su vlažile dječiju kosu. Poslije dugog milovanja, Sabra je odrvenila. Presamitila se i... otišla odakle se ne vraća. Srce je i napuklo i prepuklo! Dijete nije ništa osjetilo. Ostalo je da leži u mrtvom naručju.

Iz nebeske osmatračnice Profesor je gledao što mu duša neće. Na asfaltiranom pustokolju vrilo je kao u košnici. U njoj su umjesto meda proizvođene debele saće čemera. Odjekivalo je prostačko nadmudrivanje tih povampirenih dvonožaca. Iz usta su im izlazile paklene riječi ludila:

- Koliko si, brale, ulovio?

- Ima kol `ko hoš`.

- Mislim, kol`ko komada!

- Pa, nisu goveda, a ni pilići, a ni bjelice iz obližnje rijeke, da ih brojim po komadima... Šta si toliko zabrazdio...

- Moram znati, brale, koje su količine naroda stigle... Radi raporta, znaš.

- Ma, ima dovoljno za odstrel, jebi ga...

Profesor je već jaukao:

- O, zemljo! Zelenkasta, crvenkasta, crnkasta, tmasta, asfaltna i propala, kako sve ovo izduravaš, pretumbavaš i na grbači nosiš. Otvaraj se da prvi prodrem u tvoje crne dubine, da se tu zadržim i dovijeka ostanem, samo da ne gledam ovaj čovjekov pad, da ne gledam kako čovjek čovjeka na očigled čovjeka ždere i guta kao srk hladna mlijeka... Da ne vidim kako umire stoljeće na vratima rađanja novog milenijuma... O, bože, zaustavi ovu kuglu što se Zemljom zove. Neka stane kad ništa osim srama ne može i da nosi... O, zemljo, čovjekom zacrvljena...!

Uzaludan je bio Profesorov zov. Ni on, ni Svevišnji, nisu bili dovoljno moćni da zaustave protok čovjekove unakaženosti. Okrenuo se prema Žanu, ali mu ništa nije govorio. Samo ga je gledao. Okrenuo se potom prema starici. Ona je, kao i uvijek, u molitvi tražila izlaz. Tražio je sagovornike u svom izgubljenju, ali ih nije našao. Profesor je počeo i da govori riječi koje ni Žan, ni starica, uostalom, nisu razumjevali. Ni Profesor nije bio svjestan šta govori. Bulaznio je. On je, faktički, nastavljao svoju započetu tiradu:

- Nikad... nikad se kuća s budalama nije gradila... Ni pita, nažalost, od govana savijala... Nikad... Dobro je to stari Ruđer uočavao... I počesto i mnogima govorio... Dobro... Eh, kad bih još mogao da zavirim u te njihove duše, u njihove vene, arterije i kapilare, da proletim cijelim njihovim krvotokom... Da zavirim u te njihove zabludjele glave u kojima, izgleda, ništa drugo i nema osim čipova kodiranih mržnjom... Tim ljudskim prokletstvom... Da sve to malo, samo malo, pročeprkam, malo poremetim, ali i nabolje rasporedim... Da im kažem da se mržnja izopačuje u svoju suprotnost, da se najčešće vrati kao bumerang... Istim koridorom...

Bumerang se vratio. Žan je shvatio da mora uraditi isto ono što je Profesor radio njemu. Mora intervenisati. Zato je i prozborio:

- Šta li to ti, Profesore, istovaraš? I što, baš, meni kad je meni i mene previše.

Profesor se strese. Osjeti da se bio izgubio. Očinski shvati da i mladić, konačno, Progovori. Krenu mu u susret:

- A kome ću istovarati, ako neću tebi? Starica se samo moli,

a ti si jedini koji mi je pri ruci.

- A oni dolje? Što njima sve to ne istrabunjaš. Njima i jest namijenjeno. Čiji li su samo oni da mi je znati?

- Oni su, mladiću, samo svoji i ničiji više. Od njih je, istina, i Bog ruke odavno digao, ali oni tjeraju svoje. Kako su krenuli, počeće i sami sebe da mrze. Ali ne znaju, ili neće da znaju, za onu Jove od Trebinja, onu "Ljudi koji mrze, prije svega su glupaci, potom kukavice, ali... ali nikad heroji..."!

S Trga slobode je u golubinjak dopirala i jezička nečist koju svi ovozemaljski deterdženti ne mogu oprati. Starica je umirala od stida. Iako starija od Profesora i Žana, sramila se ljudskog postojanja i sve se više u svoju jazbinu uvlaćila. Profesoru i Žanu nije ostalo ništa drugo nego da u svojoj nemoći slušaju. Sa sve četiri strane prostranog Trga slobode odjekivalo je:

- Ma, jebla te pogača materina, uljezi već jednom u kamion.

- Jebo ti meni tu svoju staru materu što je tražiš!

- Što navaljuješ, crkotino dječija!

- Eto ti pilav iz guzice viri!

- Čuješ li, Profesore, lijepa eglena? Ono dolje im je elitni vod. To su šarmeri smrti... To je zov opanka za novi milenij!

- I čujem, i vidim. I pitam se šta ih toliko, gotovo preko noći, unakazi?

- Nije, baš, preko noći, Profesore... Dugo je to uigravano, a mi gledali i bili naivci...

- Pih..., izbaci Profesor kroz zgusnute usne. Izleti i pljuvačka, i rasu se prljavim prostorom kao izljev nezaustavljivog unutarnjeg bola.

Vrijeme i hoće, i neće! Stenjala je u njemu cijela galaksija. Sve tamo do crnih kosmičkih ponora. Jedino se dvojac s kormilarom praćakao kao ribe na suhom. Sve što se ovdje dogadjalo bio je samo jedan veliki, skupni, crni i beskonačni trzaj. S njim je bila beskonačna i nada u spašenje. Znali su to u golubinjaku. Oni su imali svoje nemušte trzaje.

Života mi!

VOZAČ JE PONAVLJAO "SE...LA...VI" I DODAO ..." JEBI GA"

ŽAN je sanjao da korača Trgom Konkord u "gradu svjetlosti" i da za ruku drži svoju Ninu. Mladi i u svom nestašluku nezgrapni, pokušavali su da stignu do osunčanog dijela svog bitisanja. Divni krajolik Jelisejskih polja, u svom imaginarnom nadahnuću, Žan je pretvarao u tople livade izgubljene mladosti, tamo pored meke rijeke, uz njene pjeskovite dine. I kao da je čuo daleko, ali tako blisko, do polova zemljinih otegnuto "Žaaan... Žaaaaaannn...". Zvala ga je Vera s druge obale prkosne rijeke. Lebdeći ponosna u Nevenovom zagrljaju, stizala je na krilima radosti.

- Žan! Zaaan.... Budio ga je Profesor. On se samo smješkao i gorio. Maramicom s usijana čela Profesor je brisao naslage topla znoja. A potom čuo šapat:

- Biće dobro... biće... Onda se naglo pridigao i počeo oko sebe suludo da obrće.

- Ali... neko me je zvao... Je li to bio san ili je java, Profesore?

- I mene kao da je razbudio nečiji glas... odgovorio je Profesor.

- Vera... Da, da...Vera, vrisnuo je Žan, to je mogla da bude... samo Vera... Ali, odakle? I gdje je? Ona je sigurno dolazila... Ali, zašto, zašto, nije došla gore? Šta ju je spriječilo da se ne popne... O, Vera!

Pitao je Žan pogleda uperenog u crni tavanski ponor. Prema njemu je poletio i gotovo u tamni otvor uletio. Nestao je kao da nije ni postojao. Profesor ga nije zaustavljao. Znao je da ga ni na koji način ne bi mogao spriječiti. Čulo se Žanovo silaženje. Bilo je to, faktički, letenje ka dnu. Onda tup udar i tiho:

- Vera... ja sam... Žan je ovdje... Javi se, Vera...

Let u ponor bio je uzaludan. Vere nije bilo. Vladala je grobna tišina. Taj brzi Žanov nestanak trajao je veoma dugo. Pojavio se iz istog otvora kroz koji je i odletio. Nosio je poveću kesu i zajedno s njom spustio u svoje leglo. Sve je čvrsto držao u rukama i svakog trenutka grčevito stezao. Otkrivalo ga je ponešto nebeskog sjaja što je prodiralo kroz otvor na krovu. Prema njemu je, samo nakratko, usmjeravao svoj zamućeni pogled. Profesor je htio da pita, ali glasa nije ispuštao. Njegove

upite jedino su shvaćali mrkla noć i nebo iz kojeg je počela da sipi i sitna kiša. A, onda, novi Žanov ispad. Pred Profesorove noge pala je kesa sa dva smotka.

- Uzmi... I čuvaj do svanuća, upozoravao je Žan.

- U plavom je vjerovatno hrana. U tom drugom... To ćeš vidjeti ujutro. Ni meni nije uspjelo da sve to odgonetnem i ... pročitam... Hem je pisano na brzinu, hem ćiriličnim pismom koje sam, nažalost, gotovo i zaboravio.

Profesor je uzeo ponuđeno. Žan se nanovo osamio, ali samo nakratko. Crv uznemirenja nije ga ostavljao u miru. Ponovo se obratio Profesoru:

- Spavaš li, Profesore?

- Zar bih mogao u ovoj noći svakojakih zagonetki.

- Nema više nikakvih nejasnoća među tavanskim gredama... Nema nikakve dileme ovdje u našem nebeskom gnijezdu... Sve je noćas, konačno, jasno. I meni, i ovoj noći, i... Biće i tebi, i onom tamo stvorenju što osim Boga, pa pomalo i nas dvojice, nikog više i nema. Možda je tako i najbolje... To i jest najbolji način bježanja od porazne istine... Nana sve u sebi polagano raskusuruje. Svodi svoj lični konto. Istina, to je mnogo gorko, to u sebi kontati. Ali, njoj je i lakše. Ničeg nije dovoljno svjesna, a svoje izlaze nalazi u molitvi i vjerovanju da je sve u vlasti Svevišnjeg. Njen izlaz, njeno rješenje je u Bogu. On za nju i odlučuje, i presuđuje... ON!

Žan je osjetio da se tenzija u njegovom organizmu ponovo povećava, pa je zastao. Poslije kratkog smirenja, zapitao je Profesora:

- Je li, Profesore, ti si uman čovjek. Možeš li mi reći ko će da presudi za nas dvojicu? A ko za one što ih potrpaše u "prage" i odvezoše? Jesu li oni vajni krivci? Jesi li ti krivac? Je li starica krivac? Da li im je Vera nešto, bar nešto skrivila?... O, Vera, Vera... Što ne mogu da presuđujem. I da otkrijem i drugu stranu čovjekovog postojanja. Što ne mogu da zaustavim protok ništavila i čovjekovih vidljivih poraza s kojima hitamo u neizvjesnu budućnost? Sve je to proizvod prevelike alkemije nafilovane ljudskom pohlepom...

Bubnjalo je u Žanu. Odjekivalo u Profesoru. Žan je sve više postajao svjestan nagomilanih emocija koje su iz dubine njegove ranjene duše same od sebe izlazile u ritmu i skoro pjesmi. I Profesor se iščuđavao, ali nad Žanovim krupnim riječima.

Pitao se odakle ih vadi. Kao da su negdje bile duboko skrivene. Iščudjavao se i radovao što će zagonetka postati java.

- Ona traje do svanuća! Meditirao je Profesor i ponavljao: - Do svanuća... Samo do svanuća...

Trajao je Profesor u noći koja mu se činila mnogo dugom. Možda i najdužom otkako se našao u golubinjaku. I sve je bilo u isčekivanju. I sunčeva pojava. Ono kao da je zaspalo u istočnim oazama tišine. I gospodar se plašio zbog Žana i Profesora. I Verine poruke. Profesor se hrabrio i molio:

- Neka dođe zbog mene i moje nepodnošljive radoznalosti. Samo jedan trenutak. Neka pošalje samo jednu jedinu zraku svog isijavanja. I neka se povuče gdje mu je volja. Znam da je to nemoguće. Jer, Sunce se nikad ne vraća kao što se čovjek vraća. Čovjek je njegova suprotnost. Čovjek živi, s drugim ratuje, ubija i gine samo da bi se vratio tamo gdje je bio. I dalje. Svoj životni točak spoznaja zaustavlja, obrće i vraća u memljive škrinje prošlosti... I Sunce se vraća, ali idući naprijed. Ono ide na jednu, a vraća s druge strane. I uvijek mora doći. Ono ne vara. Čovjek je nešto drugo. Čovjek je prevarant. On uvijek vara, a najviše samog sebe. Taj ludi čovjek!

Nekontrolisane misli u tolikoj mjeri su pritiskivale Profesorov moždani sustav da nije ni primjetio odškrinuće istočnih vrata sunčevog jutarnjeg dolaska. Naslonjen na potpornu gredu preostalog dijela krova, umoran i, zaista, iznemogao, odavno se ušunjao u maglovit san. Ni teški Žanovi uzdasi i mrmoljenje u snu, nisu ga vraćali u stvarnost sve dok stara Naza. Nije počela svoju jutarnju molitvu. Probudio se, vratio u javu i pružio ruku prema Žanu. Ruka je ostala u zraku. Na Žanovom licu primjetio je lagani smiješak. Prodrmao ga je, razbudio i obratio riječima:

- Da počnem odgonetati bez tebe?

- Bez mene svi mogu, sanjivo i buncajući odgovorio je mladić. Profesor je dosađivao:

- Ali, poruka? Zar si zaboravio sinoćnu Verinu poruku? Ko zna šta nam ona javlja. Možda je u Verinom dolasku i naše spasenje, naš mogući izlaz... Vera nas, možda, upozorava šta nam je činiti...".

Na svako spominjanje imena Vera Žan se trzao. Nije mogao da ostane nikako miran. Ni staložen. Progovorio je pomalo odsutno:

- Dobro sam govorio, dobro... Nigdje i ništa bez Vere... dobre Vere..."

Profesor je podigao papir u vis da bi na njega palo još više sunčeva svjetla i pokušao da čita... Naglo se zaustavio i papir okrenuo prema Žanu:

- Ovdje nešto nije u redu... Kao da je sinoć nešto dodavala... dopisivala u mraku... Ovu strelicu usmjerila je na tekst sa strane i dodala:

- Pročitaj, iskidaj i baci. To je dva puta podvukla. Evo, vidi, ima još jedna strelica. Jedva je vidljiva. Piše: "I za nama tragaju..."! Uh, Vera, Vera... Počela je latinicom, pa nastavila ćirilicom...

- Ne zaustavljaj, opominjao je Žan, čitaj, profesor si. Svjestan da je sve to želio, Profesor je nastavio da prevodi Verinu poruku:

- Dragi Žan, oprosti što je i ćirilicom. Moram. Valjda ćirilicu zna taj tvoj što je dugo s tobom. Nek` ti on pročita. Znaš, ako me uhvate, nek je, barem, ćirilicom. Može dobro doći. U gradu je sve očišćeno. Okupali ga ko novorođenče. Ostao je gol ko suha grana. Sve su vas pokupili. Najviše vas dovoze tu, u vašu blizinu, na Trg slobode (kvrc). A šta dalje s njima čine, ne znam. I nama gori pod nogama. Sve su prilike da ćemo i mi u bijeg. Ovako više ne možemo. Neven je, kako sam čula, jedvice oštao živ. Bomba pukla odmah kraj njega. Bacio ga zrak nazad u rov. Živ je. A to je najvažnije. Moram ti reći, snalazi se kako znaš i umiješ. Mi ti više ne možemo, a i ne smijemo, pomoći. Tu gdje ste ne ostajte, otkriće vas, a onda je pravi belaj. Najbolje je, znaš, da izađete, da se... predate, pa u kamione. Šta ćeš. Bolje je i to, nego da vas odmah ucmekaju. Priča se da vas odvode u planinu i tamo, kažu, ostave. Probaj pa šta bude. Ne zna se ni šta će s nama biti, a pogotovo s Nevenom. Najgore je sa našim starcima. Nikud neće. Vele mi, ako je mrijeti, nek mremo među svojima. Džabe im govorim da ovi oko nas, ovi novi nisu naši. Velim im da jesu naše vjere, ali ko da su tuđi. Oni samo, Bože oprosti, bleje. Ja toliko, radi tebe i tih tvojih. Čuvaj se, ako se možes sačuvati. A pomozi i tim s tobom. Javi se ako neđe dospiješ. Svi su izgledi da nećemo ni mi, kao ni vi, nigdje dospjeti. Oprosti i ne ljuti se. Danas je, znaš, 36 dana kako Nevena nisam vidjela. Možda ga, jadna ja, neću više ni vidjeti. Možda. Oprosti, moram tako. Svisnuću, znaš.

Ovo sam ti napisala još juče. Nekoliko sam puta pročitala u špajzu da starci ne vide i ne čuju. Nek ne vide moje suze, znaš Žan. Dok sam pisala sjetila sam se i naših pariških dana. A kako i ne bih. Zato i hoću, eto, da te, ako mogu, barem, malkice podsjetim na pjesmu onog Francuza što smo ga svi voljeli i govorili njegove pjesme. Ne znam mu ime, zaboravila, ali mi se čini da mu pjesma počinje nekako ovako:

"Adrijene, nemoj se duriti, Vrati se,
Grudvu snijega što si prošle zime bacio
Na mene u Šamoniju,
Sačuvala sam je.
Eno je na kaminu, pored slike moje pokojne majke..."

Sjećaš li se?
Voli te Vera i pozdravlja

- Ima i P. S. , doda Profesor sjetno i pročita:
- Nisam smjela gore. Zvala sam, ali me niko nije čuo. Zbog toga se, znaš, ne duri, Adrijene. Možda je tako i bolje. Priznaj, dobri moj!

Sve je bilo i odviše jasno. Postupila je kako je najbolja znala i umjela, kako je bilo moguće. Biće dobro, svakako, ako se svojima vrati bez većih nevolja. I bolje je da se nisu sreli. Ni vidjeli. Rastanci uvijek bole. Novo viđenje, novo razilaženje, novo razočarenje... Kako to izdržati. Duša to najteže podnosi.

Žan je donio odluku preko koje neće prelaziti. Ostaće čvrst u svom naumu. A naum je da u golubinjaku više neće ostajati. I neće, i ne mogu, jer više i ne smiju. Smrt treperi u zraku. Lokacija se mora mijenjati. Samo kako da to jadan i realizuje. Ne može tek tako sići, pa reći:

- Ovo što stoji pred vama sam ja. Ime mi je Dževad, a zovu me i po tome svi znaju, Žan. Ili obratno: ja sam Žan zvani Dževdo. Javljam se za kamion, za jednu lijepu, staru i olinjalu "pragu". Javljam se za odvoz. Gdje vozite ostale, vozite i mene... Ne, ne mogu reći ni da smo bili gore, u golubinjaku, na tavanu odmah tamo ispod neba... Danima smo živjeli s golubovima. Ne, to ne mogu reći, jer će shvatiti kao zajebanciju, a zajebancije je i previše. Ovo jeste zajebancija,

ali neka specijalna koja, uostalom, nikome nije dobro donijela. Tako neću, a da nešto ipak hoću... svakako hoću. Zaustavio je pogled tamo gdje se starica ugnijezdila. U svojoj sićušnosti ličila je na čiodu. Bila je prava Božija zehrica, ali u kojoj je još bilo života. Srce je samo činilo... tik, tak... tik, tak! Sjedila je starica u iščekivanju realizacije svog komadića zle i nametnute sudbine. I njoj je sve bilo jasno i opipljivo. I ovog jutra gotovo na poseban način potaman. Šutjela je svoju trpnju i klimanjem staračkom glavom dole - gore, kao da je pitala:

- A ja? Šta će biti samnom? Ima li mene u tim vašim planovima? Na nekom od tasova vaših sudbinskih kantara. Jesam li planirana za pokret, ili za odstrijel?

Odavno je starica shvatila da mora stići komanda za polazak. Nije samo znala odakle. Sa zemlje, ili odozgo, s neba. I strah, kao prateći saputnik izgubljenih, bivao je sve prisutniji. Bilo joj je, istina, svejedno gdje će. "Samo da sam s njima ... dvojicom. Ako je mrijeti, neka mrijem s njima". Dozivala je Allaha i u svojim tihim molitvama sve češće ponavljala:

- O, Allahu milosni, mnogo sam ih zavoljela. A kako i ne bih kad su mi ko, ko najrođeniji, ko da sam ih svojim njedrima dojila. Nisam se u njihovo petljala, a i što bih kad ništa nisam ni shvaćala. Ostarila, omatušila. Oni će svoje, svakako, raspetljati, ako im ti Svevišnji pomogneš. Ti koji to jedini možeš... Njihove misli nek` njima budu. Meni nek` moje ostanu... Svakom svačije, dragi Allahu"!

Iz Žanovih kontova i planova starica nije izlazila. Zbog nje se i lomio. Nije znao šta da uradi, kako da postupi. Sve što je smišljao završavalo se istovjetnom odlukom: "Nigdje bez starice". Ali, nigdje ni bez Profesora. Kud krene i oni će s njim." U smrt? I u smrt, ali zajedno!

Prema Žanovom zamišljenom planu spasavanja trebalo je da svo troje, ali u različitim vremenskim intervalima, krenu na tri strane. Zajedničko je da se, kako znaju i budu mogli, ušuljaju u stara vozila. Daljnja strategija, zna se: gdje ostali, tu i mali Mujo. Sve je krenulo kako su planirali dok starica nije posrnula. Uzbuđenje, crni i preveliki strah, teret godina i novonastali košmar, dotukli su njeno srce. Presahlo je poslije

prvog koračaja na sivi Trg slobode i konačne nade da se, eto, spasila. Simbolika u smrtnoj oblatni. Žan i Profesor su se razdvojili. Plan da se dočepaju nekog od starih kamiona, Profesor je realizovao. Žan je bio slabije sreće. Baturao je oko trga, sklanjao se u podrume okolnih zgrada, u kokošinjce i stare šupe, sve dok nije stigla nova crna noć. Odlučio se na posljednji pokušaj: uletjeti u jedan stari autobus. Vrata su bila otvorena. Unutra kao u mravinjaku. Za volanom vozač okrenut na drugu stranu.

Zalet i utrčavanje. Vriska djece, plač žena i majki, olakšavali su Žanu opasnu akrobaciju. Neki su ga opazili, drugi podigli ruku u znak pozdrava, a najviše je bilo onih koji su se uplašili da ne bude otkriven. Žan se snašao. Odmah poslije upada, bacio se na pod i podvukao ispod sjedala. Čuo je reagovanja:

- Zar ono nije nas Dževdo?.

- To je onaj što ga zovu Žan, a naš je!

- Samo da ga ne ulove. Bilo bi gusto i njemu i nama.

- Ne vjerujem da će dolje preživjeti. Nemamo zraka mi gore, a kako će imati on dolje.

- Ako ga otkriju sve će pobiti i prije polaska!

- I bez njega će, ne boj se. Ako ćeš pravo, i svejedno mi je. Nit imam, jah, kučeta, nit mačeta. Sve su pobili što mi je hodalo. I insana i hajvana. Šta ću i sama na ovom nakazli dunjaluku!

Žan je slušao, ali glasa nije ispuštao. Zrak je udisao u ratama. Kad je ostarjela ohrdina krenula, počele su da se bude i njegove stare rane. Na nekoliko mjesta procurila je i krv. Mučio se i u mislima pratio kojim stazama vozilo noću ide. Zlu ne trebalo!

Zavlada muk i mrklina. Nesta grada i njegove škiljave ulicne rasvjete. Umjesto kaldrme, gola stabla i duboke provalije. Šuma i prazno nebo. Ni mjeseca, ni ... zvijezda. Dugo putovanje u zamišljenu, ali poraznu budućnost. I, gle, odjednom, usahnu motor vozila u raspadu. Ugasi se i posljednje kontrolno svjetlo ispred vozača.

- Znači, tu je... Naš kraj, naš Sudnji dan. Čuo je Žan kuknjavu iznad glave. Neopisivo uzbuđenje, strah i prvi dječiji jauci. Čula se i molitva. I onda tih, ali rezak glas vozača:

- Neka niko ne mrda dok mu ja ne kažem!

Košmar se pretvori u jezivu tišinu. Osim ubrzanog disanja i ponekog dječijeg krika, ništa se drugo nije čulo. Nestalo je odavno i zvukova ostalih kamiona. Nije bilo ni pratilaca. Ponovo glas vozača. Sada mnogo smireniji:

- Neka ovako i dalje bude... Mir i tišina. Neka se niko ne pokreće. Molim vas i djecu, kako znate, smirite.

Poslije kratke tišine, vozač se pridigao iza volana, lagano uspravio, stao na noge, okrenuo prema svojim nesuđenim putnicima i... pomalo naizgled oštro i naređujući, pomalo snebnljivo... izustio:

- Izađi!

Sve se odjednom zaledilo. I ljudi i njihovi radoznali pogledi. Da li je to, uh, naredba za stratište? Da li je to, oh, pred njima vozač, ili je to smrt, možda, obukla čovjekoliku odoru da odigra svoj planirani ritual?

- Izađi, ponovio je vozač. Izađi vidio sam te!?

Ledenice su u neizmjerljivom dijelu mikrona ojužile. Umjesto bijelih ledenih sigmi, slapovi znoja. Disanje još ubrzanije. Srčani aparati popuštaju. Čuju se i tupi udari o pod. I nekoliko posljednjih - auuuh! Čulo se i dječije:

- Upiških se, majko"!.

Stravično - pocrnjeli konglomerat u šumskom bespuću. Naredba "izađi" je bilo vozačevo naređenje Žanu da se pojavi ispod sjedala. Znači, otkriven je. Znači da će i ostali, zajedno s njim, pojesti poparu. Dok se izvlačio, Žan je ponovo čuo vozača:

- Vidio sam te kad si uletio u vozilo, a ti nisi vidio da ja tebe vidim. Bio si neoprezan. Zaboravio si da je jedan vanjski retrovizor bio čitav... Ti... ti ludonja...!

Još dok je vozač napuštao svoje mjesto iza volana i koračao naprijed, neki su bili odlučili da se na njega bace i da ga pokušaju savladati, pogotovo što nije bilo naoružanih pratilaca. Vozač kao da je to predosjećao, razoružao ih je riječima:

- Ej, matero moja... Ludonja si, nego šta si, Dževdo moj...!

- Ti li si, Petre, starino moja, ispod mnogih nogu jeknu iz Žanovih usta, a znoj preli i njegovo i čela ostalih osuđenika u autobusu-krntiji.

- Ja sam. Jesam Petar, ali samo za tebe. Ni ti mi više ime ne spominji. A i vi ostali, nit` me znate, nit` ste me čuli, a niste

me ni vidjeli. Nismo se, da znate, ni zaustavili. Jel` vam jasno? Vidim da su neki od straha i prevelike napetosti, pali na pod... I ostali... Možda je, jel`, tako i bolje, pogotovo ako su stari i dobro bolesni... Znate, ni vas, jel`, ne čeka ništa... Mislim, nikakva dobrotinja... Ne znam šta će s vama biti. Moje je bilo da vas iz grada izvezem i vođe u planinu dovezem... Treba da vas vozim još jedan kilometar i istovarim, pa kome, jel`, obojci, kome opanci... Ovo što stojimo najviše je što sam mog`o, a mog`o sam zahvaljujući Dževdi i njegovoj, jel`, neopreznosti... I što sam ga prepozn`o... Poletjeli su jedan drugom u zagrljaj. Vidjelo se da su Petar i Dževad odavno jarani. I da se nisu zaboravili, pa ni u ovoj čudnoj situaciji. Petrova žrtva bila je velika. On je morao nazad u grad. Zato je prošaputao na Žanovom ramenu:

- Zamoli ove tvoje da zadugo, ako prežive, ne spominju šta se dogodilo. Ako dođe do nekog od naših, ode i meni glava. A ti znaš da imam porodicu, i ... stare roditelje...

Poslije kraće pauze, ponovo se obrati Žanu:

- E moj, Dževdo, kad se samo sjetim koliko sam pita s tobom pojeo, koliko smo flaša oborili i ćevapa složili...

- I kod mene i kod tebe. Najčešće s Nevenom... Znaš, boga ti, ako ga vidiš, ili ako sretneš njegovu Veru, kaži im za mene... Kaži im šta se zbilo ove luđačke noći... Znaš Petre, pomagali su mi ko bratu... Uh, Petre, šta li se dogodi s mojim starim Profom... Ne znam da li si ga poznavao? Zajedno smo izašli iz stare zgradurine bivšeg kombinata... Plan je bio da se ubacimo u neki od kamiona, pa gdje, je li, stignemo... Starica je podlegla čim je izašla... Moj nezaboravni Profesor se, vjerovatno, ubacio...

- Da to nije onaj visoki, onako... mršav ko letva... Poznavao sam ga, kako da nisam... Učio je i mog Spasoja... Mislim da je uljego u jedan "dajc". Nisam mu smio ni prići, ni javiti se... znaš kako je stanje... Mora da je i on vođe neđe u... planini, u ovim gudurama... Uglavnom vas vuđe i dovozimo.

- Sve je moguće, moj Petre, pa i da ga ponovo sretnem... I Veri kaži to za Profesora. Zahvali joj se u moje ime za sve... Posebno, kaži, za papir što nam ga ostavi. Reci joj da sam rekao:

- Nemoj da se duriš!... Ili, ako zapamtiš, a zapamti, molim te: "C`est la vie". Slušaj, Petre, slušaj: "Se ... la... vi...". To je na

francuskom, znaš Petre moj?"

- Znam... a ne znam, jebi ga, moj Dževdo...!

♦♦♦

Dugo se planinskim obroncima čulo brektanje starog vozila. Kasljuci kao stari astmatičar, ohrdina se približavala gradu koji su sve više preplavljivali uvozni stanovnici. U kamionu usamljeni vozač mokrih očiju. U rukama rasklimani volan. Na usnama riječi koje je želio da zapamti:

- Se... la... vi... Sela. . vi... Se... lavi... Jebi ga!

Vozač prođe prvi gradski semafor. Putnici ostaše u šumskoj divljini. Moderno obrtanje, života mi!

MNOGO SAM GROBOVA DRUGIMA ISKOPAO, MOGU JEDAN I SEBI

Hoće li čovjek ikada shvatiti svoju misao ili će biti kako je stari Ruđer negdje zapisao: "Upravo kad čovjek bude u stanju da shvati svoju misao i elementarni razlog svog postojanja, njegovo življenje neće imati nikakvog smisla"!

I sve što je ovdje, na posljednjoj koti čovjekovog poštojanja i događanja nevjerovatno, u stvari ima neku daleku podlogu. I umjesto da shvaćaju, Profesor i Žan su kleli: "O pogubo, ime ti je nerazum"! Ta krnjava kletva upućena je riječi Brzogujki i njenom klisurasto kanjonu. Dospjeli su u njega odredbom sudbine i bili svjesni činjenice da iz kože ne mogu, da je lako shvatiti druge, ali kako u situaciji kad je nemoguće moguće razumjeti sebe? To je taj najteži čovjekov upit. Nevjerovatno je tu, na dohvat ruke. Žan i Profesor ga vide i osjete kao što osjete dodir s visokom liticom koja se, čak, s neba okomila prema dnu riječnog korita Brzogujke.

Rijeka se s jednog drugog neba vratolomno stropoštavala ne birajući teren i ne pitajući da li je prolaz slobodan. Da li je moguć. Njeno izvorište bilo je veoma visoko. Tamo gdje orlovi gnijezdo viju. Dvojac osuđenih dospio je među oštre Brzogujkine butine omamljen njenim milozvučnim zovom kojem, kao svirci antičkih sirena, nisu mogli da odole. Rijeka ih je prigrlila svojim kršnim bokovima i vodila. Bila je to specijalna vrsta prisile kad već nikog drugog nije bilo da pomogne. I nebo se odavno izgubilo. Oštala je samo jedna mala osvijetljena ploha negdje gore gdje se litice dodiruju i obavljaju svoju dugovjeku obljubu. Nema ni žutomaznog pratioca da proviri i osvijetli tamne pute. Dežurni kurvar se zagubio u nebeskom haremu flertujući sa zvijezdama. Žan je nanovo kleo:

- Prokleta bila i rijeka i mi s njom. Hoće li već jednom zanijemiti. Ne želim više da čujem njeno gromko proticanje!

- Ako Zanijemi rijeka, zanijemićemo i mi. Ostaćemo u ovoj mrklini bez vodiča. Zanijemiće, uostalom, i svi iza nas što batrljaju njenim koritom u potrazi za spasom. Ako uopšte i batrljaju. Mnogi su još s početka, nenaviknuti na njenu buku, završili u ambisu... Budi, mladiću, sretan dok se rijeka dere i dok nadjačava jauke. Kad se dere, ona ide nizbrdo... Ako ide nizbrdo, znači da će negdje i da... stigne, a stićićemo, valjda,

s njom i mi... Kako, tako, ali ... dospjećemo stojećki, ili... u ležećem položaju... Mudrovao je Profesor.

- Ne bi bilo loše da zaustaviš svoje filozofiranje. U ovom stanju ništa od toga nemamo. Znaš, Profesore... Ali, kad već hoćeš, onda ću i ja u tvom stilu, pa dokle doguramo... Treba da znaš, Profesore, da će rječica kad stigne, odmah i da se... ulije. A ako se ulije, ona će i da se razlije... da nestane. E sad, valjda ne želiš da i mi nestanemo...

- Ima nešto u tom tvom kazivanju... Samo, ako se rječica ulijeva u veću rijeku, onda ona raste, postaje veća. Onda i mi, zar ne, postajemo veći...

Profesor je pametovao i tako se hrabrio da ne padne u riječno korito. Žan je gotovo visio držeći se za liticu, ali nije odustajao od priče:

- Poklanjam ti i rječicu i to prokleto ulijevanje. Samo da ja, nekako, ostanem u životu, a i ti, svakako, samnom... Hoću, konačno, da dođem i do slobode... Neću da završim kao što su završili neki od naših... Njima niko nije mogao pomoći. Ni ta tvoja rječica, ni sam Bog... I on nas je, kako vidiš, napustio... Njih je, moj dobri Profesore, progutala i ponijela, baš, tamo gdje se ulijeva... U te tvoje još veće odaje... U njima će... kako ti veliš... biti veći... Biće oni i još nešto, znaš... Biće nabubreniji... otečeniji... naduveniji i... iskolačenijih očiju... Ako s očima i stignu do ulijevanja... Ako im oči... usput... riječne životinjice ne... isisaju... To je... to, moj Profo, a to nije filozofiranje... To je gola istina... Zato mrzim i rijeku... i nebo s mjesecom i zvijezdama... i to jebeno ulijevanje... Uzdaj se ti u se i, znaš, u... Žanove ruke... I prije nego što odeš nizbrdo, prihvati se mene... pa ćemo nas dvojica... mic po mic... visoko iznad ralja Brzogujke... do nekog povoljnijeg mjestašca... Da stanemo... ako dospijemo... Ni Žanove iznemogle ruke ne mogu još dugo, Profesore... Čuvaj se dok se još mogu uz litice i za sure litice pridržavati... A, onda, čuvaj i... smotak... ako si ga i ponio... Ako i on već nije u rijeci... nabubrio...

Profesor je jednom rukom poletio prema prsima gdje je smotak stavio i umalo pao. Ipak je Žana uvjerio da je sve ponio:

- Ako ima mene, ima i papira... Sve sam opasao oko sebe još tamo na tavanu... On mi znači isto što i ti... A ti, vidim, dok se držim za tebe, počešto opipavaš područje oko srca...

- Mani, Profesore, ćoravih priča. Ovdje su mi jedino važna opipavanja kamenih litica... Najčešće razmišljam kako da te uhvatim, ako poletiš u hladni ambis... Ne bih, znaš Profesore, volio da i ti... nabubriš... Nego... mi kao da... izlazimo na čistinu... Rijeka pobježe desno, a mi ostasmo... lijevo... Vidiš li?

Pogledaj gore... Eno i neba... A, evo, i zemlje!

"Snalaziš se u tami kao da imaš sovuljagine oči!

- Naučio sam u Parizu. Dok smo se Neven i ja skrivali po starim pariškim golubinjacima da nas policija ne ulovi. Nismo imali, znaš, dozvolu za boravak u Francuskoj. Radili smo na crno. Na crno i živjeli. Ali... živjeli. Više od godinu dana skrivali smo se kojekuda i bježali ispred racija sve dok, napokon, nismo legalizovali svoj boravak. Jedino je Vera imala uredne papire. Dobri Neven i jeste krenuo za njom. Bila je to velika utopija. Uspjeli smo, našli posao, zasnovali smo porodice, dobili djecu i... sve bi bilo potaman da ne izbi ovaj prokleti rat. Sad bi Neven bio u svojoj, a ja u svojoj dvokatnici... Da, da... Svoje nisam vidio...ih, ih, brate slatki... Neven je, barem, sa svojim...

- Ako je, upade Profesor i uhvati se za usta.

- Ke sera... Da, da... Ke sera?

Svi pokušaji da se smiri, bili su samo promašaji. Ni prisjećanja na pariške dane, Žanu nisu pomogli. Onda se digao, okrenuo prema rijeci i proderao:

- Oštajem uz rijeku, makar mi ovo i grobnica bila!

- Šta to bulazniš, bogom te molim, pridiže se i Profesor.

- Mnogo sam grobova drugim iskopao, mogu i sebi jedan!

- Ma, mani se, čovječe, i grobova i gluposti... Zar može nešto biti gore od... onog prokletog golubinjaka, pa ovog... pa ovog čemernog kanjona... Ali, evo, na vidjelu samo... živi... A ti o grobovima...

- Uvijek ima gore od gorega... Uvijek... A najgore je kad se duša lomi, srce puca, unutra drobi, a ti gledaš kako nestaješ... Eto, hoću da nestanem, baš ovdje, uz rijeku... Hoću da svojim

vlastitim rukama i sebi grob da iskopan. Neka sve što nosim samnom ode i istrune... Ne, ne bih volio kao stari Ruđer... Ne... A možda si i čuo kako je stariša sahranjen.

U Žanovoj izgubljenosti bilo je i radoznalosti. Obraćao se Profesoru i uvijek očekivao nove spoznaje o čovjeku za kojim više nije mogao da sakrije ličnu zainteresovanost.

- O Ruđerovoj sahrani ponešto je do mene i stiglo... Onako, znaš, pomalo, na parčiće. To me i jest lomilo. Čini mi se da je bilo u komadu mnogo lakše bih prebolio... Svašta se pričalo i proturalo. Znaš kako to već biva... Ljudi smo... daleko od toga, rekao bi Ruđer. Nego, kad ti stalno pitaš mene, da i ja nešto upitam tebe. Onako, direkt. Zašto stalno potežeš starog Ruđera i njegovu smrt? Da možda, baš, ti ne znaš kako je Ruđer sahranjen?

Umjesto brza odgovora, Žan se počeo luđački smijati. Naglo se zaustavio i s izmijenjenom intonacijom, gotovo upozoravajuće, odgovorio:

- Ako ja ne znam, ko bi to, onda, trebalo da zna, Pro... fe... so... re? Zabio je oči u obližnju gomilu kamenja, a potom ih podigao nagore odakle su stizali sve veći pramenovi zore. Profesor je izgubio volju da bude ljubopitljiv. Pritajio se, Žanove riječi prevodio i čudio:

- Zaišta neobično. Čudan mladić, čudna mu je i kajda. Zar, opet, neka nova zagonetka? Pomalo se i plašio da između njega i mladića ponovo ne iskrsne neki novi zid nesporazuma. Zagonetka postoji i ona je, istina, trajala. Ali, ne i začeta šutnja. Žan se samo premjestio na drugo mjesto i nastavio:

- Nisu tog dana samo mene upregli da kopam. Još su dvojicu doveli iz istog logora. U kopanju grobova već sam imao podosta iskustva... Kopao sam i u sebi cvilio, prikrivao unutarnji stampedo i proklinjao dan kad sam se rodio... Jaukao sam i kleo... O, sudbino, prokletinjo... O, nepravdo, sjeme ti se zamelo... Zadesi me da grob kopam i starom Ruđeru... Znao sam, nažalost, da je umro i gdje će biti pokopam. Ali, da ću mu ja grobnicu kopati i pripremati, ni sanjati nisam mogao... Znaš, Profesore, desi se... A ti, opet, pitaj odakle ja to znam... C`est la vie, mon ami... C`est la guerre, rekla bi Vera... Sad znaš, a znaj i još nešto, nešto drugo... Mnoge bilješke sam starom Ruđeru lično doturao... Neke i skicirao, jer oni koji su željeli da se Ruđeru obrate bili su nepismeni...

Profesor se kamenio. Mnogo što - šta je naslućivao. Sad se pojavila sumnja u istinu. Pomišljao je i na veliku prevaru. Počeo je o Bogo, i da zaboravlja gdje se i u kakvom stanju nalazi. U njemu su još jedino brujale Žanove čudne izjave. A Žan? On je u kanjonu Brzogujke, konačno, shvatio da mora nekome da se povjeri i da oda svoju veliku tajnu. Prilika je izmišljena. Profesora je od početka mnogo zavolio. Vidio u njemu čovjeka od povjerenja. To se, dakako, ne propušta. U ovoj melanholičnoj situaciji svašta može da se dogodi. I smrt, dakako, vreba na svakom koraku. Ponovo je počeo, ali izdaleka:

- Kad sam čuo da je umro, skovao sam plan da iz logora pobjegnem. I uspio sam. Došao sam i do Ruđerovog stana. Vrata su bila razvaljena. Vidjelo se da je neko već ulazio. Sve sam to radio da bih se dočepao Ruđerovih papira. Prvi moj korak i prvo istinsko razočarenje: na podu su bili samo ostaci Ruđerovih zabilješki. Pomislio sam da su glavninu odnijeli ljudi koji su Ruđerovo tijelo prenijeli do mrtvačnice. Tu sam pomisao odmah i odbacio. Znao sam da će na njih posebno motriti. Vjerovatnije je bilo da su to učinili policajci. I to je bila zabluda. Zar ne, Profesore?... I na moju veliku radost, taj detektivski čin ostvari jedan stari profa... Eh, da sam to onog trenutka znao, i da si bio u mojoj blizini, ne znam šta bih s tobom uradio, dobri Profesore... Moram ti priznati da sam te samo ovlaš poznavao, a bolje upoznao poslije našeg kobnog susreta u golubinjaku... Naravno, nisam se ni jednog momenta prevario pogotovo što sam znao da si Ruđerov prijatelj... Valjda ti je sada jasan onaj moj trzaj, ono moje odviše nekontrolisano reagovanje kad si na tavanu zamolio Nevena da pokuša spasiti Ruđerove papire...

Žan se premještao s kamena na kamen i tako još više otkrivao svoje veliko uznemirenje. U kanjonu su se javljali i prvi graktaji probuđenih ptica. Sunce još nije bilo izvirilo. Njegovi zraci nisu ni mogli dospjeti do mjesta gdje su jutrila dva izgubljena bića...

- Kad sam prevladao zaprepaštenje zbog nestalih Ruđerovih papira, nisam odustajao. Počeo sam da preturam po sobi. Ruđer je bio čovjek iznenađenja, a to znači da je postojala i nada da će se dogoditi i nemoguće. Nešto, čemu nisam mogao da se odupren, vuklo me je da produžim traganje. U starom, rasklimanom ormanu ugledao sam njegovo

odijelo, njegovu dobro poznatu kravatu i njegove cipele. Njih niko nije ni dirao, ni odnio. U jednom džepu našao sam papir i na njemu, jedva vidljiv, slabašan rukopis... Evo, to je taj papirić... Jah... Pročitaj ga, Profesore, ali glasno da ga još jednom čujem.

Profesor je drhtavom rukom uzeo neobični komadić papira ne vjerujući da se radi o zbilji. Nekoliko puta je prevrtao čudnu hartiju, otkučivao je i približavao očima, a onda pročitao:

- Ko nađe ovaj komadić papira neka bude čovjek i neka po njemu tako postupi, jer tako želim. A želim da me, bar, mrtvog poštujete, kako treba obučete i obujete. Hoću da, barem, u grobu budem čovjek ako mi, već, na ovom svijetu to ne dozvoljavaju. Hoću da obučen odjezdim do svog konačnog prebivališta, ja Ruđer Ruđerov...! - Profesor je izgubio dah. Niz obraz se skotrljala velika suza. Svoj silazak završila je na glatkom i hladnom kamenu. On je uz duboke uzdahe šaputao:

- O, Ruđi, Ruđi moj! - Sve ostalo nastavio je da dopunjava Žan:

- U drugom džepu našao sam pravo pismo. Ni veliko, ni maleno, ali čvrsto zalijepljeno i bez adrese.

Kao po komandi, desna Žanova ruka prebaci se na suprotnu stranu, onu... srčanu. Sve je to Profesor odavno naslućivao, ponekad se izjašnjavao raznim upitima, ali nije bio i siguran da se radi o Ruđerovom pravom pismu. Žan nije prestajao. On je samo uzimao kratke pauze.

- Ne znam kome je pismo namijenjeno, niti šta u njemu piše, uostalom. Biće prilike da ga otvorimo. Jedino ga, dobri Profesore, pred tobom i želim obdaniti i saznati njegovu tajnovitu sadržinu...Ti znaš, Profesore, da su Ruđera svi, baš svi voljeli, svi ga poštovali i cijenili. Naravno, svako na svoj način, jer stari Ruđi nije ljude razvrstavao, niti je bilo koga ikad pitao: "Koji ti ono bi?". Prema svima je bio isti i sve cijenio na svoj, Ruđerov način. Ako mu se nešto nije dopadalo, rekao bi u brk. Ako se dopadalo, opet u brk. Zato je njegova smrt mnoge više pogodila, nego smrt njihovih najmilijih. Posebno ih je pogodio način na koji je okončao svoje življenje. Neki su to prokomentarisali riječima: "Umro je u svom stilu"! Tako i jeste. Tako je mogao umrijeti samo Ruđer. On je, Profesore, i za smrt imao stila. Upravo taj njegov odnos prema ljudima, ta njegova stalna principijelnost i poštivanje svačije ličnosti i jesu presudili da poruka na papiriću ispisana bude do kraja ispoštovana.

Odijelo sam nekako doturio do bolničke mrtvačnice. Za sve ostalo pobrinuo se stari Bogoljub koga su, iako je bio odavno u penziji, angažovali da priprema mrtvace na njihovo posljednje putovanje. Tako je uradio i sa Ruđerom. Uz veliki rizik, Ruđera je okupao, navukao mu odjeću i obuću, oko vrata stavio kravatu. Svojim rukama je na kola utovario umrlog prijatelja da neko ne bi bilo šta sumnjivo primjetio... I to je, eto, život, moj Profesore. Pa ti sad meni reci ima li ljudi, ili nema? Ko to jest, a ko nije čovjek? Sve bi bilo i pogodnije da su zainteresovanim dozvoljavali prisustvo sahranama. Nažalost, pored Ruđerovog groba bio je samo stražar s automatom i nas trojica... grobara. Grob sam, u stvari, ovim mojim rukama kopao samo ja. To je bilo posljednje što sam mogao da učinim za starog Ruđija...

- Što, baš, sam? A dvojica ostalih?

- Oni su stajali s lopatama u rukama, jer sam ja tako htio. Rekao sam im da ništa ne rade, jer ako to pokušaju imaće više belaja samnom, nego sa dežurnim stražarom.

- A stražar?

- Sjedio je podalje, potezao iz ćuture, žmario nišku "moravu" i kleo majku, svetog oca i sudbinu koja mu odredi da na groblju stražari... Kad mu je sve došlo do pod grlo, a alkohol pobrkao rezone, obratio se dvojici mojih kolega:

- A, vas dvojica? Dok onaj glavonja kopa, vi podbočeni. Ko da ste grobljanski spomenici.

- Pa, on reče...

- Šta on ima da govori? Pa, ko je on, jebo vas on.

- Kaže, evo pitaj ga, da mu taj mrtvac nešto dođe.

- Ja čudnih budala, matero moja mila. Baš vas ima svakojakih. Ko da vas je na kalup pravilo... Pa, hoćel` ta blentovina stići da sve iskopa?

- Valjda će stići... Pogledaj, glava mu se i ne vidi, sav je zap`o u zemlju.

- Najbolje bi bilo da i on dolje ostane. On i ima dobre prakse u kopanju grobova. Samo sam ga ja tri puta vuđe dovodio... Nego, dok je on još dolje, recite mi, što tojeg njegovog sahranjuju u vojem dijelu? On je vaš, a vuđe su određeni bezbožnici. Jel` u šta vjerovo?

- Nit ga znamo, nit smo za njeg čuli. Ovaj što kopa odmah jutros reče da mu je, haman, ime Ruđer... Valjda će mu pisati iznad glave.

- Hoće, pisaće, al` mudo Marjanovo... Vama je, brale, sve već napisano i za vakta skrojeno.

Žan se otvarao. Vrata svoje prostrane i duboke tajne Profesoru je već dobro odškrinuo. Pričao je natenane. Na nekim detaljima dugo se zadržavao, pravio male prekide i svoje otvoreno kazivanje nastavljao. Tako je i želio. Da iz sebe istovari što ga je dugo mučilo. Nastavljao je u prekidima:

- Dovezli starog Ruđera pred groblje, a ja kao na iglama. Prvi priskočim da pomognem. Bojim se otkriće, a hoću i da se uvjerim da li je Bogoljub ispunio obećanje. Sumnji nije bilo mjesta.... Lice Ruđerovo nisam vidio, jer nisam ni htio. Želio sam da mi ostane u sjećanju onakav kakvog sam ga posljednji put vidio... Moj Ruđi...

Potresen vlastitom pričom, od prevelika uzbuđenja Žan se naglo prevrnuo s kamena na kojem je sjedio. Ostao je da leži na hladnoj zemlji. Profesor je znao da ga, bar na trenutak, treba ostaviti u miru. Vidio je da je mladić potpuno odlutao. I bio je u pravu: Žan se prepustio sjećanjima.

On, Žan i u mislima stari Ruđer na kejovima tihe Sene. On, Žan, njegova Nina, stara boemčina i unuci. I rijeka!

- Rijeko... Rijeko!

Dopirao je nekontrolisani zov do Profesorovih ušiju. Stojeći iznad odlutalog mladića, Profesor se pitao:

- Da li bunca ili je java?

Žan je gorio. Profesor ga je budio i pokušao da odlijepi od hladne zemlje. On se izvio iz njegovih ruku i vrisnuo u jutarnju osamu:

- Rijekooo... prokleta rijekooo...

Vratio je svoj izgubljeni pogled na Profesora i pao mu u naručje teško ridajući. Ne znajući kako da postupi, a snage nije imao ni za šta, Profesor se gubio šaputajući:

- Mora... Mala jutarnja ošamućenost... Zalutali pomućeni san...

Nekoliko trenutaka kasnije, kad je i sam nadosao, Profesor se obrati mladiću riječima:

- Da li si sposoban za pokret? Ovdje ne možemo dugo ostati.

Obliven znojem, Žan se jedva izgovarajući riječi izjašnjavao:

- Ako možes ti, zašto ne bih mogao ja... Niz brdo je... niz rijeku... Rijeku?... Neka nas ona i dalje... vodi... Rijeka... Uđimo ponovo u njeno vijugavo tijelo I strmo... Samo strmo... Nizbrdo... Strmoglavo...

Dok je izgovarao riječi, već se oteo iz Profesorovog zagrljaja i odmakao. Profesor je nepomično stajao. Kao da je nešto iščekivao... Ništa nije dolazilo, a on je shvatio da doći i ne može. Otisnuo se za mladićem. Za njegovim buncanjem. Tjeran vlastitim nagama, predao je riječi. Brzogujka kao da ih je slušala. I razumjela. Zavodnički je gibnula bokovima i još ubrzanije nastavila svoj strmoglavi hod.

Do utoka!

Do uljeva!

Života mi!

DOBRO JE POČETI, MAKAR I NA GROBLJU

PROŠAO je Profesor čelične kaveze samoće. Kao i stari Ruđer. Užase prislnog rada. Kao i mnogi. Pakleni kanjon Brzogujke! Zajedno s mladićem. Kad je mislio da je dospio na osunčanu stranu svojih želja, ponovo se spotakao. Ni sunca, ni neba. Novi kavez, bjelji od svih čovjekovih bjelina. Trsio se da vidi, bar, komadić vedra neba. I da na nebu spašava svoju potonulu misao. Nebo ga je nanovo izdalo. Nema neba, a ruka ne može ni pedalj. Danima je povezana sa bocom iz koje, tananim kanalima, dotiče tečnost do njegovih krvnih žila, nabreklih kao proljetni pupoljci. Ličilo je to na pretakanje goriva u rezervoare dotrajalog kamiona, istog onakvog kakvim su ga iz njegovog grada odvezli u bespuća Vučivrha. Sunčani dani bili su luksuz u bolesničkoj sobi. Šestoricu ubogih, kao kakvu poderanu tkaninu, već danima krpi stara bolničarka Agneza. Jedini utješni ventil bilo je Žanovo obilaženje bolesnog Profesora. Dolazio je gotovo svakodnevno i među bolesničke krevete unosio ponešto optimizma. Uvjeravao je Profesora da će biti bolje. Da mora biti bolje. To bolje bila je i vijest koju je jednog jutra donio. Odmah s vrata graknuo je:

- Radost za tebe, za mene, za sve nas, Profesore. Dozvoliće ulazak u gradove iz kojih su nas istjerali. Sve će biti nakratko. Samo da se na kratko obavi posjeta grobljima. Ali, neka i tako... Odavno je vrijeme i da počne, zar ne?

Šestorica bolesnika su se uznemirili. I Profesor s njima. No, nije krio i neko svoje tajno, za Žana čuvano, iznenađenje. Zato je odgovorio:

- Imam i ja nešto za tebe. Evo, prvo ću početi pitanjem: Je li vidiš štogod oko mene?

Žan je nekoliko puta preletio preko Profesora i njegovog kreveta, pa i cijelu sobu, a onda se, sležući ramenima, obratio jednom od bolesnika:

- Šta me to moj Profesor provocira, Ademe?

- Ne bih ti umio kaz `ti. Priupitaj ga nanovo šta je šćeo da kaže.

- Ne muči me, dobri moj, nego reci šta želiš reći.

- Nema boce... Eto, šta hocu reći, Ademeee... A zar ti, mladiću, ne vidiš da su mi ruke ašićare slobodne?

Profesor je, u stvari, prestao primati i transfuziju i infuziju.

Sa mekim suzama radosnicama u očima, Žan je prosto vrisnuo. Čulo se u cijeloj bolnici:

- Znači, zdrav! Ima Boga... Neka samo neko kaže da ga nema!

Kad se ispuhao, pomalo rezignirano, ali izuzetno zadovoljan, nastavio je:

- Dakle, ljudi moji, Bog se, i niko drugi, smilovao i učinio da moj Profa, evo, prizdravi... Samo, Bog... Neće, valjda, ovi... ovi Unproforci, ovi... ma ovi Unhacerovci, ovi jebivjetri Akašijevci... Ih, braćo mila, kakvih sve nema. Što ih je više, nama sve gušće... Oni se šire, a domovina sužuje... Sve je to promućkaj, pa u... Bosnu...

- Nemoj tako, nemoj u Bosnu, života ti, začu se iz jednog ugla. Dosta ih je, sine dragi, u Bosni!

- Mislio sam... u Bosnu... u rijeku...

- Nemoj ni u rijeku... Samo što se teke očistila od onih ranijih trovača, pa od silnih leševa s početka rata... nemoj. Znaš, dijete, neće ni ribe svašta. A ako ćeš pravo i riječi je svega dosta. Ne znam samo kako sve dura i podnosi, kako ne presuši...

- Bolje da si kaz`o da se osuši... vako ko mi, primjerice...

- Il` ko ovaj moj u gaćama, dobaci Adem kroz grohotan smijeh.

- Da se nisi sefno, Ademe. Nema se u tvojim gaćama šta osušiti. Što je bilo za sušenje, odavno se osušilo. A pravo da ti velim, mrtvac se i ne može, znaš li, osušiti. Mrtvac kopni, ćalovino.

- Jesil` ga probo, il` viđo?

- Biž` dženabete, šejtani te odnijeli!

Bio je to, faktički, prvi pravi i zajednički smijeh u bolesničkoj sobi numer 34. U Žanovim mislima počela je da sijeva i nova iskra neslućene, ali željene nade. Neki pritajeni zov. Posmatrao je vedrinu na licima šestorice bolesnika i pitao se:

- Znači li to da se život obnavlja, da se kosturi raskravljuju, da stare zerdelije ponovo propupavaju poslije duge i teške zime?

Adem je i dalje bockao. Sve je bilo jasno: kosturi su, zaista, oživljavali.

Da se točak sjećanja ne bi ponovo obrnuo nazad, a smijeh zamijenili novi uzdasi, Žan je pritisnuo na pedalu, zaustavio i

kajdu i priču. Počeo je pomalo izdaleka:

- Vi meni nikad ne rekoste ni ko ste, ni odakle ste. Sad je vrijeme da, ipak, saznam?

- Nismo ni mogli reći kad samo o jadu i budalaštinama raspredamo, odgovori Adem, najveseliji u sobi 34.

- A mi smo ti, ako hoćeš da znaš, otkle si i ti, samo iz okolice. Sa sela smo, nismo sa asfalta. Ali, drago nam je što smo čuli da će dozvoliti posjete. Ako dozvole vama građanima, valjda će i nama seljacima, da i mi posjetimo naše mezarluke. Ako je samo na mezarluke, nek za početak i to bude. Valjda će jednom sasma ojužiti. Nije li tako, ljudi?

- Tako jest i to je pravo", odgovori Žan i okrenu se prema Profesoru:

- Kad drugi put dođem da si potpuno spreman za pokret, da si zdrav i čio. Razumiješ li. Nas dvojica krećemo u osvajanje...

- ...grobalja?, izleti iz Profesora kao iz dječije praćke.

- Za početak, ni to nije loše, snađe se Žan.

- Kako za koga, doviknuo je Profesor za Žanom koji je već zatvarao vrata bolesničke sobe 34. Iz hodnika se čulo:

- Rekoh da ni to za početak nije loše, života mi!

UMJESTO PATLIDŽANE, MI POSIJALI MEZARJA

U autobusu šezdesetak skeleta. Jedan do drugog. Sarkofag na asfaltu. Zalutali karavan podgrijanih mrtvaca. Jedino u Žanu vidljivog života i skrivene nade. Grobna tišina kilometrima. Ni jedne ljudske riječi. Svi kao da su Zanijemili. Bezusta bica. I onda, kao da stiže iz stare sehare, čudan i tužno - smiješan monolog:

- Ko to veli da nema ništa i da je sve nestalo? Eno ima i... brda, i... pokoje drvo, i... nagorjelih, a mnogo više izgorjelih ...kuća. I... rijeka teče kao i prije. Ima i... infor... uh, uh... mal` ne rekoh inforbirovaca... Ma, ovih, kako ih ono ljudi vabe... Inforovaca... Eto hin i sprida i straga autobusa...Ima, kazem, svega... Samo... nešto... ne vidim... insana. Ko da su dekretom ukinuti. Čudno!

Uzaludan je bio Ademov monolog kao zov na buđenje. Niko ne trza i reaguje. Autobus poskakuje, a vozač samo ponekad upozori na pristojno ponašanje u gradu. Adem ne posustaje:

- U ovoj našoj Bosni sve naopako. Umjesto da sijemo žito i pšenicu, ili kao mi u selu, paprike i patlidžane, koje smo uvijek i na gradsku pijacu donosili, mi posijasmo i još sijemo mezarja. Svugdje ih. Ko da iz zemlje niču. Nikad ih ne bi više. Gdje god se okreneš, a ono - kabur. Haman svako ima po svoj kabur. Da nije rijeka mnoge pronijela, bilo bi ih i više... Kad bi samo mogla da kazuje...

A opet najveća naopakost ove Bosne eto u tome: umjesto da policija i ova oružana pratnja u grad dovodi one koji su počinili ova i ovaka zla u ovom gradu, prognali nas na pravdi boga, oni sprovode nas koje su prognali da posjetimo mezarja onih koji uteći nisu mogli već su ih ili pobili ili su pocrkali od tuge i beznađa.

- Jah, jah, nepravda, nepravda.. al` ne mere rijeka kazivati, konačno glas iz zadnjeg dijela autobusa. Nema kad. Ona samo guta i pronosi nadolje. Vel`ka je neka hića pritisla.

- Ne prođu nizbrdo svi, pridruži se još jedan glas. - Neki se zadrži na vrbovim granama što su polegle po vodi... Haman je, baš, ono anam neko...

- Nije, valjda, na grani, začuše se mnogi radoznali glasovi.

- Allaha mi jest!

- Nikakvo čudo... Kad nema ljudi na zemlji, nek` ih je, barem, na granama, ponovo Adem podbode.

Žan i Profesor naćulili uši i slušaju. Ponekad izmijene uzdahe i svoju šutnju. Profesoru je od samog početka smetalo jednolično kloparanje autobusovih točkova i monotono brektanje motora. Ali i Ademova započeta priča. Bolje reći - provokacija. Više od toga želio je da Žanu iznese ponešto od mnogih svojih unutrašnjih lomova, spoznaja i kontova. Priča mu je trebalo kao kora nasušna kruha. Zato i poče, ali zaobilazno:

- Izgleda, približavamo se...

- Nije daleko. Znaš, Profesore, osjetim to po mirisu!

- Ti počeo ko američki kauboji kad tragaju za izgubljenom stokom.

- Baš tako. Ali, ipak, ima neke razlike. Traperi kad osjete miris krda, oni se raduju. A čemu da se ja radujem, kaži pravo?

- Veliš čemu?

- Da, rekoh tako.

- Ma, dijete drago, ti za svoje, bar, znaš... Živi su i u Francuskoj su... A šta da ja kažem? Ni kučeta, ni mačeta. Još s početka rata, žena je nestala. Kasnije sam saznao da je umrla... U putu... Presudila njena astma i teška bježanija... Ništa ne znam ni za jedinu kćerku. Ni gdje je, ni kud je, ni živa li je... Svašta se, nažalost, pričalo. Neki naš poznanik doturio vijest da je i silovana... Možda su je i ubili, kao i mnoge druge... Možda...

- Znam kako ti je i ne ljuti se... Bolje je da o tome pričamo nekom drugom prilikom... I mene je, moj Profo, dobro steglo.

- Mene ubi ova priča naših zemljaka, a još više tišina. Zato, dijete drago, i započeh... Možda i jest bolje da o tome drugi put... A da bismo ubili vrijeme do dolaska u grad, ne bi bilo loše da mi koju kažeš kako si dospio do naših... Sjećam se da si nam napravio plan spasa još tamo u kanjonu, a šta bi s tobom potom ne znam. Žan se nasmija. Bi mu drago što Profesor posluša njegov savjet, jer mu je vidio oči prepune suza. Zagrli ga, promijeni intonaciju i gotovo kroz smijeh poče:

- Neću o svemu, jer za to nemamo vremena. Prvo sam

izgubio svaku nadu da ću te ikada više vidjeti i uspostaviti bilo kakvu vezu. Plan je, kako znaš, bio... niz rijeku. Kontao sam: ako je Boga i dobre sreće, u prave ćemo ruke. Ali, hajd ti znaj koje su prave. Naletih na ruke, ali da imaš i sovine oči ne možeš u tami, zar ne, odgonetnuti čije su, pogotovo kad ti neko u glavu saspe mlaz svjetla iz ručne baterije. Gora mi je bila svjetlost od mitraljskog rafala... Čujem i nekakvo koračanje. Znači, približava se. Odlučim da progovorim:

- Ne znam ko si, al` budi čovjek, pa skreni svjetlo s mojih očiju! Ne reaguje niko. Ponovo pokušam da nešto skontam i osjetim da me svjetlo gotovo grije. Znači blizu je... Nevolja je, moj Profo, što on mene vidi, a ja njega samo naslućujem...

- Tebe, dijete, ko da je Agata Kristi rodila, prekide priču Profesor sav nakostriješen.

- Ali, Profesore, sve je tako bilo. I onda odjednom glas. Pita me čiji sam. Čuj, čiji sam. Kako da mu kažem čiji sam kad ni sam ne znam čiji sam. Ipak, odgovorim, onako na ćoše:

- Ma, kako da ti, ovaj, kažem... U ovoj mrkloj noći, izgleda, ničiji sam... On će ponovo: "Jesi li njihov, il` si naš? Šta da odgovorim, mila majko. Ipak sam osjetio da je sam i da se mogu spasiti. Da mi je, Profo, samo znati ima li, ili nema oružja. Ili kakvu nožetinu. Nje se najviše plašim. Za svaki slučaj onaj naš smotuljak prebacim naprijed, ispod pluća, a na stomak. Ako poleti nožem, možda ću uspjeti da malo amortizujem udarac. "Što šutiš? Što ne odgovaraš? Kaži slobodno čiji si.

Žan spusti ruku kojom je bio zagrlio Profesora. Okrenu se da vidi slušaju li ga ostali. Pažnju mu skrenu jedino pratilac što je kradom pripaljivao cigaretu, a onda duboko uzdahnu, pa nešto glasnije ponovo poče:

- Skontao sam da je najbolje odgovoriti da sam naš. Može valjati i jednim i drugim. I anam njima i vam nama. "Naš sam... Čiji ću biti, nego naš". Čujem da se pomače. "A, jesi li sam?" Opet, belaj: Šta da odgovorim. Za tebe ne govorim, jer tog momenta nisam ni znao gdje si, uostalom. "Sam sam"! Bateriju mi gotovo gurnu direktno u glavu i upita: "Gdje su ostali"? On pitanje ponovi, a ja osjeti da se još neko približava. "Ostali su iza... Daleko gore u kanjonu... Podosta nas je bilo, a da li su svi i živi..." On ne prekida svoje propitivanje: "Jesi li naišao na njihove?". Stresoh se od muke. Osjetih da mi nadođe nekakva dodatna snaga i da ne mogu više trpjeti njegova propitivanja,

pa i ja odapeh: "Ako već tražiš od mene da ti kažem koji sam, kaži ga, koji si ti"!... On ugasi bateriju, ali to mi nije uopšte pomoglo da otkrijem ko je. Primjetim da je u vojnoj uniformi, da ima nekakvo oružje i da, nedaleko od njega, stoji još jedan. "Naš sam", reče, ali za mene ni to ništa nije, vjeruj, značilo. Mogao je da bude, zar ne, i onaj i... onaj. I drugi priđe... Skoliše me i oba zagrliše, moj Profesore...

- To je, dakle, bio tvoj susret sa slobodom?

- Baš tako, Profesore. Kasnije sam u jednom velikom vojnom kamionu dovezen u bolnicu. Tu sam, Žan prekide kazivanje i ponovo zagrli Profesora, a onda produži - Na moju veliku radost ponovo sam našao svog dragog Profu.

Žan je, konačno, zaustavio svoju priču veoma potresen svim onim što mu se dogodilo, ali još više susretom sa čovjekom kojeg je počeo roditeljski da osjeća i voli. I Profesor je to osjetio. Nastavio je svoje kazivanje:

- Samnom je bilo drugačije. U kanjonu je neko na mene skočio, ščepao me pozadi i povalio na zemlju. Nije mu to bilo ni teško. Izgubio sam potpuno svijest. Probudilo me je nekakvo ritmičko druckanje. Nisam bio u kamionu, nego u bolničkim kolima... Znaš već gdje sam stigao.

Čudo od autobusa je zaškripalo. Kočnice zacijukale. Čuli su se radoznali glasovi:

- Da nismo stigli? Onda upozorenje:

- Ostanite na svojim mjestima. Bez uzbuđenja i bilo kakvih ličnih pokušaja kretanja! Iforovci su izletjeli napolje. Jedan je ostao u autobusu. Na čistom engleskom je informisao, a prateći prevodilac objašnjavao:

- Sve će biti u redu. Ne treba da brinete. Samo ostanite gdje ste dok se ne srede neophodne formalnosti!

Procedura se otegla. Policajci su ulazili nekoliko puta, razbacivali oštre poglede po umornim putnicima, zavirivali dolje i gore... Poslije dužeg zastoja i prepirke, vozač je, napokon, pokrenuo autobus. Pokrenulo se nešto i u utrobi putnika. Oni su ugledali obrise prvih solitera. Strah na licima. Kad su naišli na prve metre gradskih ulica, vozač je usporio i upozoravao gdje će se zaustaviti, koliko će se zadržati, kako se može

kretati gradom... Nije zaboravio da pojača razglas i posebno naglasi:

- Nemojte ni pokušavati da vrdate kojekuda. Ili da krenete prema svojim kućama. To je strogo zabranjeno. S mjesta gdje se zaustavim, i kad vam pratioci kažu, krenite prema groblju. S obzirom da ćete proći pored velike gradske pijace, vjerovatno će vam dozvoliti da kupite cvijeće.

- Može i bit, a može i nebit, izleti Žanu iz usta.

- Kad bih mogao i ja bih preko pijace, snebljivo i tiho, više za sebe, nego drugima govorio je snuždeni Profesor. Čuo je Žan njegove riječi. Nisu mu do kraja sjele kako treba, pa je gotovo oštro reagovao:

- A preko čega bi drugog, nego preko pijace, izgubljeni Profesore? Trabunjaš bez ikakve nužde, jer tebi ne dam od sebe i kad bi htio. Pogotovo sad, u ovom izrežiranom trenutku kad se prikučujemo groblju.

- Ma, mislio sam... ako bude koji stručak cvijeća i za mene... Samo...!

- Samo, nemaš love. Je li? Kaži otvoreno. Profa jesi, ne branim. Ali, za život si pučkoškolac... Pa, znaš da Žan ne bi krenuo bez para. I karte sam nam nabavio, i platio... Žan se uhvati za džep od pantalona i izvadi pozamašnu sumu novca. Vidjelo se odmah da su devizni. Vrati ih nazad i objasni:

- Ima Boga, ima ljudi... Ali, ima i moje Nine, znaš Profesore. Kad je saznala da sam živ i da sam na slobodi, poslala je meni moja ženica love iz sunčanog Pariza. E, sad, ako ima Žan, ima i Profesor. I... ne trabunjaj više, molim te...

- Jah!, otpuhnu Profesor oborene glave.

Još na izlazu iz autobusa Žana je sačekala postarija žena koju dotad nije poznavao. U putu je nije ni primjetio. Bila je strpljiva dok je Žan raščišćavao račune s Profesorom. Uhvatila ga je za ruku, odvojila od grupe, okrenula na sve strane da utvrdi posmatra li je ko, a onda polako, da je niko ne čuje, pravo mladiću u uho prošaputala:

- Šta da radim, sine moj. Pomozi mi, posavjetuj me, ako ne možeš, baš, ništa drugo. Vidim da si najkočoperniji, pa velim tebi ću se i nikome drugom za savjet i pomoć obratiti. Saznala sam da su moji odavno pokopani na mezarlucima, a mi, haman, idemo na vlaško groblje. Šta da radim? Žan se u prvi mah nije snašao, ali je, ipak, brzo odgovorio:

- Znaš šta, nane, ako ćes mene poslušati, kreni s nama. Gdje mi, tu i ti. Nigdje ne skreći, jer ne daju skretati. Čula si šta šofer reče. I Allah će ti uzeti u obzir što nisi otišla na pravo mezarje. Važno je da si htjela i da si zbog toga krenula. Starica je već duboko ridala. Nije je tješio, nego je u svom stilu nastavio:

- Haman ti mene ne razumiješ, nane. Ha! Slušaj dalje: kad dođeš tamo gdje svi dođemo, ti prouči što si nanijetila, okreni se prema istoku, prema Ćabi i reci što ti je na duši... Samo, nane, potiho da te ne čuju. Znaš li sad šta ti govorim?

Izbifla Žan svoje savjete u jednom dahu, a potom, da bi uznemirenu staricu smirio i suze otjerao, straha oslobodio i odobrovoljio, dobaci:

- Ali, majko, vodi računa da to što si nanijetila ne izgovoriš pored kakvog vlaškog groba... To će ti Allah zamjeriti...

- Ma, kuš, šejtani te odnijeli... Vidim ja da si ti neki dženabet...!

Čudna povorka je marširala gradskim asfaltom. Mnogi su se u gradu i rodili. Drugi su u njemu i odrasli i narasli. Teturala je grupa iz ulice u ulicu. Sve do gradske pijace. Što se više približavala tržnici, Žana je sve više obuzimalo neko čudno osjećanje pomješano i sa strahom. Na ulazu se zaustavio i ostavio staricu s njenim bolom. Uzeo je ispod pazuha umornog Profesora i lagano mu zborio:

- Zajedno ćemo, dobri moj. No, moram da ti kažem nešto što će biti moj mali ultimatum. Odsad, pa dok se ne budemo vraćali iz grada nazad, nemoj biti mnogo radoznao, a nemoj ni mene ništa pitati. Bolje je za obojicu. Šta vidiš, nek` vidiš, šta čuješ, nek ` čuješ... Štogod ja uradim, to nek` bude moje... Razumiješ?

Profesoru su još jedino duboki uzdasi bili pomoćno sredstvo svih mogućih pristanaka. Mladićevo kazivanje potvrdio je riječima:

- Tvoj dolazak, tvoja briga... Tvoje ponašanje, Jel ... Moj dolazak, moj boravak... Nemam ništa protiv, dijete drago. Neka bude kako ti želiš... Samo da se sve ovo već jednom i okonča. S mukom reče Profesor i zakorači u pijacu. U džunglu!

Žan je gazio naprijed. Korak iza štrapacao je iznemogli Profesor. Koračao je kao bos po trnju. Pomalo od nemoći, više od straha. Nazad nije mogao.

Žanov oštri pogled parao je između tezgi kao britki nož. Pogledom je tražio poznate likove. Na jednoj od ranije uigranih lokacija Majstor, Fudo i Ćutura. Nije prilazio. Majstora bi s velikom radošću zagrlio i pozdravio, ali nije htio. Nije to bila bojazan, nego unutarnji nagon da planirano i ostvari. Produžio je prema nevelikom montažnom objektu na kome je pisalo:

"CVEĆE ZA ŽIVE I MRTVE"

Sitnijim slovima ispod je dopisano:

"Sve kod Nade"

Žan je bio pred ciljem. Prošao je pored mnogobrojnih gajbi s cvijećem, glavu proturio kroz veliki otvor u montažnom objektu i pozdravio:

- Ljubim ruke, gospođo Nado!

Prvo vrisak, a potom cijelom pijacom čulo se da se zemlja tresla:

- Šta to čujem, koga to vidim! Kopilan je živ!

Napolje je, obarajući sve na što je naišla, izletjela ženska prilika, pritrčala Žanu i kroz zaglušujuću ciku privila ga na svoje bujne grudi. Bez ikakvog ustručavanja ljubila ga je po cijelom licu. Ljubila je šve što je bilo na dohvat njenin usana. Svi su je znali kao rasnu namigušu, sposobnu i odvažnu vlasnicu lokala koja ni pred kim nije uzmicala, ali ovo što se dogodi, sve obeznani. Pa i samog Žana. Takvo šta nije ni u snu očekivao. I da je htio, nije mogao reagovati, jer se gotovo izgubio među njenim raskošnim prsima. Kad ga je dobro izgnječila, pustila ga je, odkučila od sebe, još bolje osmotrila i nanovo zagrmila:

- Kopilane, pariški, zar si, odista, živ. A neki pričali da si zaglavio... Mamu im, maminu!

Ponovo ga je privila na grudi i tiše prozborila:

- Znači, došao si s ovima, a znam i što si doš`o... Hoćeš gore, na njegov... grob? Pokaza prema groblju i duboko uzdahnu. Umjesto veselo, nastavi sjetno:

- Bila sam, da znaš, bila sam nekoliko puta. I ovim našim sukurčinama postala sam sumnjiva. Nedavno je jedan u samo predvečerje upao u radnju upravo kad sam spremala da zatvorim. Odmah s vrata počeo je da propitkuje i prijeti. Veli:

- Jel` ti ono, gazdarice, bi na groblju? Čujem da si i cvijeće ostavljala, al` nikom od naših, nego... njakom Turčinu.

- A, ja, ni pet, ni šest, da ga jebo i Turčin i groblje. Otvorim na brzaka ladicu i capim za pištolj. Uperim u njega i dreknem:

- Napolje, marvo, dok te nisam raznijela. Nisi, stoko, vrijedan ni ko njegov mali nokat... Jesam, bila sam, pa šta hoš... I ne jedamput! - On vidi s kim ima posla, pa uhvati maglu. Nabra gaće i izleti ko čep. Iz ruku mu ispade flašurina rakjietine. Razbi se u hiljadu dijelova. Otac ih jebo njihov, sve nam pokvariše. Sišli s brda, nose oružje u rukama i na sebi, i misle da su dragog Boga uhvatili za bradu. Živjeti se ne može od njih. Odjednom im zasmetalo i što sam otvorila cvjećaru, jer imam već jednu prodavnicu. Vjeruj mi, samo očekujem noć kad će mi, kao i drugima, dignuti radnju u zrak. Ali, manimo se toga... Kaži ti meni koliko su vam dozvolili da budete u gradu?

- Veoma malo... I to isključivo na groblju. Zato te molim da...

- Znam, ne brini... Nego, priđi bliže. Dok ove moje curetine obave pripremu cvijeća, ti se prihvati flaše, da te Nada malo podoji, kopilane. Ponijećeš je i gore... Trebaće... Da mogu i da je druga prilika, posla bih i ja gore. Ali... razumi. Imam i ja svoje i moram na njih misliti... I ovako pretjerujem. Može mi na nos izaći. Kad se budeš vraćo, obavezno navrati... Da ostaješ duže, pa da jednu od ovih mojih potrbušiš... Ha? Pogledaj što je roba. Baš su sočne, a pogotovo ona guzla... - Naglo prekide priču, pogleda preko Žana, pa opet nastavi:

- Ma, ko je taj iza tebe? Malo, malo, pa se primakne. Ko i on bi nešto rekao. Ali, čim se prikuči, odmah se i otkuči.

- To je moj, a bio je i Ruđerov prijatelj...To je...

- Zauštavi... Stani, života ti, da ga malo bolje osmotrim... Pa, jebo te, da to nije...?

- Jeste, on je... stari, dobri Profesor.

- Profesore, prodera se gazdarica bez ikakva pardona. Pro-

fesore, zar ste to vi? Nisam vas odmah prepoznala, a i kako bi kad je od onolikog čoeka samo pola ostalo...

- Bolest, gospođo, bolest, branio se Profesor. .

- Drugom vi to, drugom Profesore. Zna Nada šta je šta. Kakva bolest, kakvi bakrači. Ne treba meni zabašurivati. Zna Nada odavno koliko je sati. A... i vi ćete uzbrdo s ovim mojim šmokljanom... Često sam vas, baš ovdje na pijaci, s Ruđerom vidjala. Jaranstvo je jaranstvo, a pogotovo s čoekom kakav je naš Ruđi bio... Ali, da znate obojica, nije mu trebalo da onako završi... I znam... Svašta se priča. Čak ga i olajavaju, a najviše oni kojima je najviše i pomog `o... Ovi okolo, kad malo više potegnu, počnu priču da je gadj`o nekakvog gavrana. Vele, umjesto gavrana pogodio vrapce, one iste što ih je stalno hranio... I golubove, kažu... E, da ga, Bože me oprosti, i taj gavran, juj, od nekog doba... Sve nas zbog toga ražalosti i u crno zavi. Ako je i bio nekakav gavran, šta mu je on smet`o. Ima gavrana na sve strane, a najviše na dvije noge. Evo ih posvuda... Samo... gavran osta, a on ode... Znaš, Profesore, svako je Ruđera volio. I staro i mlado. Bio je duša od čoeka. Ko melem. Samo ga uzmeš i direkt na dušu. Kad je umro, dva dana sam radnju zatvorila. Na sahranu nisam išla, jer nisu dali. Kasnije se pričalo da su ga sahranili njaki grobari. Kad su, ipak, dozvolili, odmah sam otišla na groblje i cvijeće ostavila. Baš tu, pored njegovog groba, odlučih da otvorim cvjećarnu u znak sjećanja na našeg Ruđera...

Okrenula se, podviknula radnicama da požure i obratila Žanu:

- U tebe oči dobro ovlažile... potegni da namirìš što iz njih otekne. Nedaj da iz očiju sve iscuri... Ostavi i za gore. Suza će trebati i za kasnije.

Na kratko je ostavila Žana i Profesora. Pomagala je da se buketi što prije spreme. I, naravno, po njenom ćejfu. Bez priče, ipak nije mogla. Ostalima je ostalo da je slušaju:

- Ovaj belaj neće zadugo prestati. Ušlo nešto u ljude ko uholjez. Pa samo laži. Ne da ljudima mira. A ne da ni ova prokleta rakijetina. Najgore je što svi izvori presušuju. U ljudima crvulji, a presuha posvuda. Iz vaših kuća sve je odavno odneseno, a suhnu i naši ambari. I u njima na sve strane promaja...

Vila Ravijojla, kako su je prijatelji često zvali, znala je svoj posao. Bukete je ne samo izfiniširala, nego i zadjenula u

posebno ruho. Čulo se iz cvjećarne:

- Od Nade za Ruđija mora biti prima klase. Žan ju je prekinuo dok je sve privodila kraju i s vrata zamolio:

- Trebalo bi mi i malo papira... bijelog i čistog, jer sam mislio...

- Nema ti šta da misliš, barabo svjetska. Tu sam ja da mislim. Jesi li vidio šta piše na pročelju cvjećarne: SVE KOD NADE. Biće, dakle, i papira i celofana. To je za našeg... zajedničkog Ruđija. Zar ne?

♦♦♦

Dva buketa prosto je ugurala Žanu u ruke. Dok ga je grlila, jecala je i šaputala:

- Hajd` sad... idi... Odlazi, molim te...Idi!

U ruke mu je tutnula i crvenu ružu i rekla:

- To je od mene... I, navrati da se oprostimo!

Profesor je sve slušao kroz otvorena vrata. I sve vidio. Uzeo je buket koji mu je Žan pružio, načinio nekoliko koraka, naglo se okrenuo i jedva čujno procijedio:

- Sad nemam... Možda ću ponovo imati... Možda, gazdarice! Gazdarica je bila nijema u svojoj potresenosti. Nije ni mrdnula. Profesora je gledala kao nekog koga nikad nije ni vidjela. Kroz otvor na cvjećarni čule su se riječi mušterije:

- Buket krizantema... Malo veći i... požurite...!

Požurio je i Profesor. Žan je već bio na gornjem izlazu iz pijace, onom što vodi uzbrdo. Grabio je prema groblju. Profesor ga je s mukom pratio. Čula se njegova molba:

- Polaganije, dijete moje, na groblje se uvijek stigne... Polako, ode mi duša iz prsa i prije vremena, života mi!

PRVA ČOVJEKOVA DUŽNOST JE DA SPASI VLASTITU DUŠU

DVA nijema stvora hrvala su se s novonadošlim bojaznima u isčekivanju neobičnog susreta. Oni i grob!

Profesor se samo ponekad pipao za pojas. Žan sve više za srce. Tražili su u pipanju moguću utjehu. Mogući razlog svog dolaska. Pristali su na žrtvu o kojoj nisu ni razmisljali, ni bili svjesni njenih eventualnih pogubnosti. Nosila ih je vjera u ispravnost postupka. Ona ih je i vodila. Vjerovali su da je prva čovjekova dužnost da spasi vlastitu dušu! U njihovom životu bilo je mnogo pokušaja spašavanja duše. I svi su se, eto, završavali rizikom. Ni odluka da dođu u Drpigrad nije bila ništa drugo, nego specijalna vrsta rizika i prevelike opasnosti. Prevladala je želja i da se, poslije dugog izbivanja, susretnu s gradom kojeg su voljeli. Želja da se poput svjedoka sretnu sa zakrvavljenim očima svojih progonilaca, svojih mučitelja, da prkosno, bar pojavom, kažu da postoje da je istina neuništiva, da ničija nije do zore gorjela. Mlađi član neobičnog dvojca u ovom gradu je rođen. Stariji je u njemu ostavio svoj cijeli radni vijek. A onda... groblje! Strahovali su, ali su uporno gazili. Groblju u susret!

Uz laganu uzbrdicu, poniženje do poniženja.

- Požurite, mrtvaci, brujalo je iz okolnih kuća.

- Požurite, čekaju vas tamo gdje ćete svi završiti!

Uznemiren i uzbuđen, omalovažen i ponižen, Žan je svoje poglede, kao laserske zrake, zabadao po okolnim prozorima i razgoropađenim čudnim bićima. Propadao je u svoju preveliku nevjericu.

- Zar je moguće, šaputao je, stidio se zbog njih samih.

Profesor je bio hladniji, iskusniji i trezveniji. Njega nije uzbuđivalo ni to Žanovo sve glasnije mrmorenje:

- Moje najveće razočarenje ste, baš, vi kojima sam bezgranično vjerovao. A vi ste me prevarili. Ja se, ipak, neću odreći mojih... vaših, kao što me niko neće natjerati da prihvatim vas za svoje... moje učitelje! Sramotno je da na tuđem ognjištu pečete vlastitu sramotu. Ali, ničija nije do zore gorjela, pa neće

ni vaša. Sve dok ne priznate vlastite grijehe... Neće, vjerujte... Ima neko ko vam neće dati da mirno spavate na tuđim uzglavljima, neko ko će vas u ljutu znoju i teškim noćnim morama vrtiti u tuđim uzglavljima.. u posteljama onih na čija mezarja mi cvijeće nosimo...

Da bi svoj veliki bijes smirio, pripio se Žan uz Profesora. Uhvatio se za njegovu omršavljelu ruku i stiskao je do iznemoglosti. Profesor je trpio do pred ulaz u groblje. Onda je iz Žanovog stiska prosto iščupao vlastitu ruku. Ona je izvjesno vrijeme ostala da visi u zraku. Ukočena i plava. Sve dok kroz nju nije iznova krenula krv.

Krvi!

Pridošlice su se rasule po groblju. Između mrtvačkih leja, poput onih u mraku izgubljenih što puteve ili putokaze traže. Čuo se poneki jauk. Najčešće prigušeni plač. Stopirali su svoje unutarnje nagone. Tuga je izlazila kroz oči. Suze su zalijevale okolne grobove. Zgrupisali su se oni čiji su najmiliji tamo negdje, na drugoj strani unakaženog grada. Oni su zajednički tugovali i šaputali svako svoju nanijećenu dovu. Pratioci su ukoravali Žana i Profesora:

- Nije trebalo da zaostajete. Pronađite grobove što tražite i sve ubrzajte.

Žanu nije trebalo ništa govoriti. On je izuzetno dobro znao i groblje i gdje je Ruđerov grob koji je svojim rukama iskopao. I u otvoreni četvorokut spustio svog Ruđu!

Svog vlastitog Ruđu!

Imao je Žan mnoštvo različitih nauma. Kad je ugledao grob, sve se, kao jato preplašenih ptica, na sve strane razletjelo. Prh i... ode! Kao stari, dobri Ruđer! Bi i... prh... Ode svojom trasiranom stazom.

- Je li moguće da je sve otprhnulo, pa i moj Ruđi?, pitao se.

Dok se približavao groblju, u Žanu je još sve živjelo. I naum i želja. Nisu to mogli odagnati ni pakosnici s dimljivih prozora. Pendžera srama! Postojalo je u Žanu nešto veće od

želje, nešto zbog čega je bio spreman da se cjelokupan žrtvuje. Bio je to praiskonski zov da se, bar simbolično i na groblju, još jednom oprosti s čovjekom kojeg je bezgranično volio. Nikada to na pravi način nije iskazao. Žalio je zbog toga i počesto se pitao:

- Da li i Ruđi voli mene?

Znao je da Ruđer voli ljude. Da voli svakog. Znači, voli i njega... Žana. On nije bio zadovoljan. On je želio da ga Ruđi voli posebno, jer je Ruđiju i bio nešto zasebno. Nešto kao neizmjerljivi uteg na kantaru postojanja, kao neistražena daljina čovjekovog prostiranja. Sve planirano dokusurila su nova iznenađenja. Okolni grobovi bili su svježi.

- Jedan, dva, tri...!

Brojao je samo one koje je svojim rukama kopao. Brojao i žalio što za svaki nije donio po jedan cvijet. Bar po jedan. Na Ruđerovom grobu gladiole, mrazovac, krizanteme, seboj, karanfili, ruže, maćuhice... Uveli i svježi!

- O, Bože, podari mi snage!

Klečeći kraj Ruđerovog groba, Žan se komadao. Tražio je spas na nebu. I s neba. Profesor je stajao po strani s buketom u omlitavljeloj ruci. Nije bilo potrebe da se miješa. Sve je odviše bilo razumjevao. Slike su, umjesto riječi, govorile. Ruđerov grob je neko i uređivao.

- Neko... Neko... Ko je taj NEKO?

Pitao se u svom izgubljenju mladić i borio da ne upadne u ralje apsolutnog poraza. Svoj buket i Nadinu ružu držao je i dalje u rukama. Kad mu je pogled pao na gornji dio Ruđerovog groba, gotovo se onesvijestio. Iznad je taj NEKO postavio piramidu na kojoj je pisalo:

R U D J E R ______ - 1994.

Bez godine rođenja.

Bez prezimena!

Bez identiteta, uostalom!

Žan se smirio i shvatio da to niko nije ni mogao napisati. To niko nije ni znao, uostalom. Žan se prisjeti i čestih Ruđerovih riječi:

- Znaš, drago dijete, ja se, izgleda, nisam ni rodio!

- Ni ja to, nažalost, ne znam. Proklinjao je sebe i svoju inertnost. A, onda, kao neko koje potpuno izgubljen u vremenu i prostoru, gotovo, zavapio:

- A ona? Znali to ona?

Pitao je i mučio se. Zajedno s mladićem počeo je da tuli i umorni Profesor kao izgubljeni brod u gustoj magli. Profesor jest shvaćao, ali je i sve krio. Nastojao je da to mladić ne sazna. Želio je da to u njemu i umre.

Da li je i moguće da umre? Ne treba li postupiti suprotno. Nije li otkrivanje i dio moguće pravde. Jer, sve je jasno kao na dlanu.

xxx

Žan se prema grobu počeo da ponaša kao prema živom biću. Kao prema nekome s kim je godinama na "ti". Počeo je da se grobu obraća kao čovjeku, da s grobom razgovara. Nisu to bile halucinacije. Bila je to zbilja. Postavljao je neka pitanja, čekao neke odgovore. Profesor je razabirao iz njegovog govorenja:

- Zbog čega si nam to napravio? Ljudski je da odgovoriš, bar, sada... u ovom trenutku... Sad kad sam kraj tebe... kad ti se otkrivam iznutra... Ne dozvoli da siđem dolje... Da uđem u tebe kad si ti, konačno, u meni... Smrt te vratila!

Žan je potrešen bolom i osjećajem čudne zadovoljštine pao po humci.

Palo je i cvijeće iz njegovih ruku. Pala i crvena ruža! Prilika da se i Profesor umiješa. Podigao je cvijeće i ostao skamenjen. Na zemlji je ugledao, zlatnim porubom oivičenu, papirnatu traku. Na njoj je pisalo:

"TVOJ SIN DŽEVDO"!

Nada je sve znala, života mi!

GAVRAN JESTE TICA, AL` SVE TICE NISU I PTICE

Na poseban način Ruđer je znao da tuguje, ali i da umire. Uvijek sam sa sobom i u svojoj samoći. Samotan na svijetu, samotan u grobu. Svoju tugu ni s kim nije dijelio. Ljubomorno ju je čuvao za sebe i sa sobom odnio u vječiti nedirak. Škrtost na Ruđerov način. Sve je odnio osim požutjelih papira na kojima je ostavio trag o ljudima i mali dio sebe. I jednog pisma. "Posudi mi samo dio svoje tuge", zapisao je na jednom mjestu. Znači li to da i nije bio svjestan svoje postojanosti. Svoje dugogodišnje osamljenosti u kojoj se prevrtao do iznemoglosti. Do konačnog pada.

Profesor je pokušavao da Ruđera objasni na svoj način. Da ga upozna sada kad je otišao. U povratku je, poslije najnovijih spoznaja, malo više, i sve više bulazneći, nego suvislo govoreći, pokušao da nađe prave rečenice:

- Ruđera nema. Ostalo je sjećanje. Ostao je da živi grob… Kao insan… Insan u insanu. To je moguće kad je riječ o nepopravljivom boemčini kakav je, dakle, u osnovi i bio stari Ruđer…

Profesor je tražio riječi i vraćao se na isto:

- Ostao je hladni mezar i u njemu Ruđi. Na mezaru bokori cvijeća. Cvile zajedno. Ruđer i cvijeće. Okrenuti istoku čekaju svoju zraku neumitne nade, istu onakvu kakvu je Ruđer isčekivao u svom tamnom sobičku.

Nešto od Ruđerove samoće bilo je u Profesoru. On to nije ni krio. Govorio je o čovjeku koji će ostati da u njemu živi. Čovjek u čovjeku! Autobus je išao u susret riječi. Nikome nije bilo lako. Ni vozaču za volanom čiju su koncentraciju remetili duboki uzdasi skeleta u pokretu. I poneki zaoštali jecaj. Ne zna se da li je bilo teže Žanu, ili starom Profesoru. Kojeg je od njih više boljela novootkrivena istina. Profesor je shvaćao, ali je bio nemoćan da bilo šta izmijeni. Činilo se da se mladić poslije svakog pređenog kilometra rasterećuje i nadolazi. I to je bila zabluda. Jedna od onih koje postoje, ali se teško primjete. Pojavila se i rijeka. Umjesto da ostanu i dalje pognutih glava, putnici su svoje poglede usmjerili prema izazovnoj ljepoti riječnog toka. I Profesor je zaustavio protok svojih misli. Svima kao da je laknulo, kao da je pao kamen sa srca. Osim Žanu!

S pojavom rijeke, pojavila se i njegova pritajena uznemirenost, njegov ljuti unutarnji bunt. Nije to vidljivo iskazivao.

Trpio je i sve se češće hvatao za džep napipavajući svoju neobičnu zaostavštinu.

Profesor je, kao kakav okorjeli sudija istražitelj, i to primjetio. Uplašio se da će mladić napraviti neočekivanu glupost i neotvoreno Ruđerovo pismo baciti u riječne valove. Žan je čitao Profesorove misli. Postupio je suprotno. Izvukao je žućkastu kuvertu i, umjesto u rijeku, pružio je Profesoru.

- Ovo je zajedničko. Ne znam šta je unutra, ali želim da ti Profesore prvi to otkriješ. Pretpostavljam da je pismo. Nemoj naglas, čitaj ga za sebe. I nemoj ništa prevoditi. Ni sad, niti ikad kasnije. Molim te kao najrođenijeg. Shvati njegovu poruku kako želiš. Meni ostavi da sve to doživim kako mogu.

- Shvaćam te... I sve znam, prošaputao je Profesor vidno uzbuđen.

- Znam, jedva je izustio Žan.

♦♦♦

Profesor se snebivao. A onda, kao da odškrinjuje staru i zaboravljenu škrinju, postepeno počeo je da otvara Ruđerovo pismo. Niko od putnika, pa ni sam Žan, nije na to obraćao pažnju. Svi su bili omađijani vratolomnim nestašlucima hirovite rijeke utonuli u svoje misli. Pratioci su bili radosni što je posjeta protekla bez većih nevolja. Radostan je bio i vozač. Više od svih pratilaca, on je shvaćao šta se događa u glavama i dušama neobičnih putnika. Boljeli su ga njihovi mutni pogledi. Nešto drugo zbivalo se u glavama dva, po godinama, mnogo različita bića. Oni su pokušavali da dokuče tajnovitost Ruđerove poruke. Ostali to nisu mogli ni naslutiti, kao što nije bilo moguće ni shvatiti to čudnovato življenje Gospodina R. Taj njegov raskomadani život koji se polagano odmotavao. A odmotavala se i požutjela kuverta u staračkim rukama Ruđerovog prijatelja. Ta jedina Žanova zaostavština. Zaoštavstina!

Grob i komadi ispisanih papira. Zaostavština mogućeg, ali ne i dovoljno prihvatljivog života!

♦♦♦

Dok je autobus grabio prema svom odredištu, Profesor je već treći put čitao Ruđerovo neadresirano pismo, svojevrsni

testament nikome ne namijenjen. Nije ni osjetio da je staro vozilo zaškripalo i stalo. Bio je izgubljen u traganju za eventualnim odgovorima na, ne baš direktna, ali višestruko naglašena Ruđerova pitanja. Pred očima titraji i maglovito igranje slova rukom izgubljenika ispisanih. Novi pokušaji, ista iznenađenja. Na samom početku pisma, krupnim slovima, nekoliko puta podvučeno, pisalo je:

"Svi smo mi u vlasti grijeha"

- Ako je i od Ruđera, mnogo je, konstatovao je Profesor i produžio, ali pitanjem: "Zar svi, moj Ruđere?".

Te Ruđerove riječi tukle su po Profesorovom mozgu gore nego najveći bat. Tukle i izazivale. Što je više pokušavao da ih shvati, bio je, dakako, sve udaljeniji. Tražio je pogledom Žana i njegovu pomoć. Naslonjen na polomljeni saobraćajni znak, pogleda uprtog u okolna uzvišenja, mladić je bio osamljen.

Sam u autobusu, Profesor ništa nije shvaćao. U drhtavim rukama i dalje Ruđerovo pismo. U kuverti je našao i minijaturni isječak iz Biblije. Sve je prevrtao u rukama, pa i kuvertu bez adrese. I kuverta je počela da ga dodatno uzbuđuje.

- Zašto bez adrese. I zašto u unutrašnji džep kaputa. Ako je kuvertu nasao Žan, to je mogao i svako drugi. Kome je, onda, pismo namijenjeno? Nije li i to jedna od Ruđerovih zagonetki?

Nastavio je da ponovo čita. Zadržao se na isječku iz Biblije. Čitao je glasno:

" ...Nema pravedna, ni samo jednoga, nema razumna, nema nikoga koji traži Boga. Svi su zastranili, zajedno se pokvarili "A naročito neki", Te riječi dodao je Ruđer svojom rukom, "Nema ni jednog jedinog koji čini Dobro.

Njihovo grlo je otvoreni grob.
Jezicima svojim varaju.
Zmijski je otrov na njihovim usnama.
Usta su im puna kleveta i gorčina.
Noge su im brze na prolijevanje krvi.
Ruševine s bijedom na njihovim su putevima.
Put mira nisu priznali.
Nema straha Božijeg pred njihovim očima..."

Profesor je već drhtao. I grlo, i usta, i jezik ispuštali su oporu gorčinu. Nije mogao izdržati, pa je počeo starog prijatelja i da kudi:

- Pa, dobro, starino, hoće li po tebi biti čovjeka bez grijeha? Da li će poslije ove prljavštine ostati, bar, neko kome neće trebati grijehe obračunavati? Hoćeš li, možda, ti biti taj bezgriješnjak, ako svi mi ostali takvi nismo? Jeste, otišao si, ali kao da si tu... uz nas, pored nas. Sve mi se čini da si nas svojim odlaskom, u stvari, nanovo prevario. Možda je i tvoja smrt velika, neuhvatljiva zabluda!

- Tamo gdje je grijeha, tamo je i smrti, objašnjavao je Profesor, ali nekom fiktivnom. Ili je to starina na izmaku snage i duhovne moći tješio sebe. Možda i ubjeđivao. Teško je bilo šta objasniti što se prevrtalo u njegovoj glavi pogotovo kad je čitanje Ruđerovog pisma glasno produžio i začinjavao riječima:

- Događa se i obrnuto. Tamo gdje se nevin ubija grijeh je prateća zavjesa. Zato i pitam da li vlastita smrt može osloboditi od grijeha? Može li se čovjek koji je ubio ikako i ikada oprati? Ti si, Ruđere, ubio pticu, ali i ona je živo biće. Ako je mala, ona je samo malo biće. A Bog ne voli one što ubijaju. On ih neće u svoje prostore, pa ni one što nakaradnu misao imaju. Istina je da si pucao u drugog i promašio. Na zemlji je, ipak, ostao nemoćni i nevini mrtav u tvom promašaju. Ako nisi pogodio pravog krivca ne može biti oproštaja. Greška je grijeh, a ako je grijeh ti ne možes pred Boga. Uzalud si otišao. Da si u ovom sarkofagu, uvjeren sam da bi odgovorio: "To i nije bitno, jer ja i nisam nikad bio bitan, a neću nikad ni biti bitan. Neka su bitni oni koje Bog, takođe, neće, oni što gmižu okolo i zlo siju... I njima Bog okreće leđa, ali oni se ne obaziru, oni ćeraju po svome..."!

- Po svome...da, da ...samo po svome... - Ponavljao je Profesor prepun osjećaja da mu samoća i godi. Konačno je bio u prilici da s prijateljem bude nasamo u svojoj maglovitoj imaginarnosti. Da mu u sebi i iz sebe ponešto i kaže. Kuvertu s pismom čvrsto je držao u rukama. Bojao se da se sve ne pretvori u prah i da ne nestane, baš, kao prah na vjetru. Da s vjetrom ne nestanu i zapisi i sjećanja!

Prevrćući pismo Profesor je otkrio da je s druge strane požutjele hartije bio dodavan neobičan, jedva vidljiv i ispreturan tekst. Kao da ga je pisao neki drugi čovjek. Vidjelo se, u stvari, da je Ruđer bio pri kraju. U posebnoj životnoj agoniji. Sve je s drugih strana bilo na preskok, isprebacivano i u trzajima, ali s dubokim porukama. Profesor se preznojio i počeo da sriče Ruđerove poruke:

- Ako vam se ništa od ovoga ne sviđa, i ne samo u pismu, nego i u svim pribilješkama koje su iza mene ostale, vi to zgužvajte i daleko od sebe bacite... Ili još bolje: nađite komadić gumice i sve ovo izbrišite. Papir bez slova, bez teksta, ostavite nekom drugom budalašu kakav sam ja cijeli život bio... Na jedno vas, ipak, moram upozoriti: SVI MI IMAMO SVOG GAVRANA. On jeste tica, ali sve tice nisu i ptice. I njih, istina, ima ovakvih i onakvih, baš ko insana... Vjerujte mi, života mi...!

Iz Profesorovih pluća već je hropilo. Srčana aritmija zabrinjavala. Bio je uporan i želio doći do kraja. Čitao je dok mu je žuta hartija igrala pred očima: "Niko mi ništa nije dužan. A ja sam odavno svoje isplatio. I vratio. Ostao je rat. Ali, njega vam jedino neću vratiti. Hoću da ga ponesem sa sobom i odnesem daleko, daleko u prošlost. Ludu nametljivu, gadnu i smrdljivu prošlost. Ostao vam je gavran. Htio sam, ali ga nisam uspio ponijeti. Nažalost!

...Priznajte da je ovo mnogo smiješno. To sam već negdje zapisao. Ako priznate biće vam mnogo, mnogo..., ma mnogo... teže! Hahaha... Gra, gra, graaa. . .

Jesam li vas... Priznajte, zaboga!"

Kao da je htio sa sebe i iz sebe da otjera sve ovozemaljske čini, Profesor se stresao. Sve je ličilo na groznicu. I dalje je nepomično sjedio buljeći u Ruđerove zabilješke. Izvanjska odzvučja prolazila su pokraj njega. Nije čuo ni sve prisutniji smijeh podgrijanih mrtvaca što su, kao noćne aveti, bauljali prostorom. Samo je ispred sebe razabrao glas ljubopitljivog vozača:

- Ti, starino, nisi izlazio?

- Nisam, pa šta... Ostao sam na sjedalu, pa šta...?

- Treba sjedalo ponekad i promijeniti... Da dupe ne odrveni.

- Treba i gavrana promijeniti, pa niko ne mijenja... Ha, ha, ha...

Vidio je vozač koliko je sati. Pritisnuo je sirenu do daske i pozvao u pokret. Žan je usao posljednji. Ćuteći se smjestio pored Profesora. U njegovim rukama primjetio je Ruđerovo pismo. U očima odsutnost. Čuo je i Profesorovo lagano bulaznjenje popraćeno ciničnim smijehom:

- Nema starog Ruđera... a nema ni zagonetke... Smiješno... Osta samo gavran... Ih, ih... mili Bogo... Ih, što smo zastranili... I zajebali se, znaš, znaš li mladiću... Zajebali... Ha, ha... Hahahaaa...!

♦♦♦

Autobus je jurio uzvodno. Prema izvorištu! Žan je suznih očiju buljio u prostor i tiho ponavljao:

- Le corbeau... corbeau ... Prokleti gavran!

Napregnuo je svu preostalu snagu da se prisjeti jedne Verine fraze, jednog mislioca koju je, da bi pred njima iskazala svoju žensku intelektualnu moć i premoć, često ponavljala. Ponavljao je i Žan:

- Chacun a le droit de desirer ce qu `il veut, main non pas de realiser tous ses desirs - Imao je osjećaj da ga Profesor sluša.

- Znas, Profesore, imala je Vera pravo kad je meni i Nevenu govorila: "Svako ima pravo da poželi šta hoće, ali ne i da ostvari šta hoće." Zar ne?

Profesor jest buljio u Žana, ali ga nije i slušao. On je gledao kroz njega i bio u dalekim prostranstvima izgubljenosti. I dalje je ponavljao:

- Osta samo gavran... Gra, gra, gra... Ih, što smo se zajebali... Ha, ha, haaa... Baš smo se zajebali, života mi!!!

Uz 50 godina druženja sa perom

"Rođen sam u Doboju, gradu za koji ljudi od pera, kista i drugih umjetničkih izraza tvrde da je bio jedan od najotvorenijih u bivšoj Jugoslaviji, ja dodajem i ono najljepši sa tvrđavom što se u rijeci Bosni ogleda. Poslije gimnazije krenem prema Zagrebu da glumac postanem a ono tamo upišem književnost i uplovim u vode žurnalistike. I tako u mom slučaju ne ispadne, što je planirano, već što je bilo suđeno."

Do 3 maja 1992. godine pisac je pisao u svom gradu da bi onda bio zatočen u njemu punih 1237 dana.

U Švedskoj, Feridu je najbolji prijatelj i dalje mašina, samo sad ona modernija. "Zahvaljujući divnoj profesorici Klaudiji Miljnicki shvatio sam da u meni nešto talenta čuči što je trebalo radom odnjegovati, dovesti do nečeg", kaže Čehić prisjećajući se Doboja, drage profesorice i prijatelja po peru: Kasima Derakovića, Nikole Davidovića, Senada Malohodžića, Feliksa Pašića.

Podsjetimo se Čehićevih naslova: "Posudi mi svoju tugu" ili romana "Obmana završnjaka", zbirke pjesama "Crni kabare".

"Što je bilo do mene ja sam uradio", kazao je Ferid šeretski uz rukopise ovog romana prije godinu dana.

Društvo BiH pisaca u Skandinaviji je stvorilo uslove da ova knjiga, ovim povodom i ugleda svjetlo dana uz čestitke autoru.

Zablude gospodina R

Roman "Zablude gopsodina R" bi se mogao zvati i "Logor", "Poniženi i uvrijeđeni" a da govori o istom, o vremenu beščašća, progona, zločina ali i svijetiljkama ljudskosti koji bi ponekad zasvjetlili u tami. Pisac nije u svojoj literarnoj labaratoriji skupljao junake i pravio priču, on je sam bio dio te priče. Više od tri godine logora u svom gradu, muke i poniženja, natjerali su pisca da otkida od zaborava ljude, događaje, spašava sopstvenu dušu.

U prvom dijelu romana Ćehić prati likove u svom rasulu, po stratištima, po ličnim dramama, u njihovom prkosu, bezazlenosti, nevinosti, da bi onda njih troje skupio u potkrovlju napuštene zgrade, u blizini policijske stanice, odakle danima postaju svjedoci drame koja se oko njih i u njima dešava. Tu u tom podkrovlju, poput anđela spasilaca, posjećuju ih, uz prijetnju smrtnog grijeha, Neven i Vera sa utjehom, spremnošću da priznaju da oni nisu masa, masa pristala na zločin, mržnju... Tu i jeste poruka romana, da sve dok postoji jedan jedini Nevo i jedna jedina Vera, ovaj svijet nije izgubljen, ljudskost nije izgubljena, vrsta ima šansu.

Sam rasplet, katarza, se dešava u gradu zločina uz apsurd. Dramaturzi priče pričaju tako da se zločinci vraćaju na mjesto zločina gdje ih čeka zaslužena kazna, u Ćehićevom romanu, u bosanskoj surovoj stvarsnosti, rasplet je dugačiji, tamo žrtve, uz pratnju svjetskih čuvara pravde, dolaze na mjesto zločina da bi im se zločinci nasmijali u lice.

Zablude gospodina "R", je naprosto trebalo napisati i to nije mogao učiniti niko ko nije prošao kroz pakao zatočeništva, poniženja i smrti. Ćehić se javlja kao svjedok kom se vjeruje ali ne i sudija. Sud ostavlja čitaocu i Onome ko svima sudi. Grčevito se moli za spas čovjeka od nečovjeka ništa manje žrtve od zločinca poručujući ovim drugima: "Sramotno je da na tuđem ognjištu pečete vlastitu sramotu."

Ševko Kadrić